

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

OBSAH:

Jóna E., Spisovný jazyk a pravopis
Malíková M.-O., Diskusia o reforme ruského
pravopisu
Mlacek J., Viacnásobné vetné členy v diele
A. Matušku

DISKUSIE

Sabol J., Skloňovanie slovenských priezvisk
na -o
Uhlár V., O tvaroch s vkladnou hláskou -á-
v gen. pl. podstatných mien
Peciar Š., O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka
Blanár V., Zakoňčenie diskusie o jazykovej kultúre

ZPRÁVY A POSUDKY

Z výskumu gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

ODPOVEDE NA LISTY

2

ROČNÍK 30

1965

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.
Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc.,
dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc.,
univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M.
Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

O B S A H

Jóna E., Spisovný jazyk a pravopis	65
Malíková, M.-O., Diskusia o reforme ruského pravopisu	69
Mlacek J., Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku	80

Diskusie

Sabol J., Skloňovanie slovenských priezvisk na -n	89
Uhlár V., O tvaroch s vkladnou hláskou -á- v gen. pl. podstatných mien	92
Peciar Š., O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka	101
Blanár V., Zakončenie diskusie o jazykovej kultúre	109

Zprávy a posudky

Z výskumu gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. L. Dvonč	114
---	-----

Rozličnosti

<i>Na vrchhlave, za vrchstola, za vrchstolom.</i> Š. Peciar	119
K jednému prípadu písania pomlčky a spojovníka. L. Dvonč	120
<i>Vyčítať, či vyčítat?</i> Š. Peciar	122
<i>Loptáreň, či loptovňa?</i> L. Dvonč	123
K časovaniu slovíet <i>kajať sa</i> a <i>pokajať sa</i> . L. Dvonč	124

Odpovede na listy .

<i>Dekrčmizácia – bezkrčmovitosť – krčmiáda?</i>	126
<i>Pichtavý humor – nie „kúsavý humor“.</i>	127
<i>Konzumovanie a konzumácia.</i>	127
<i>Zariaďujte si obývačku!</i>	127
<i>Pohodlie a pohodlnosť.</i>	128

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 30

1965

ČÍSLO 2

SPISOVNÝ JAZYK A PRAVOPIS

 Eugen Jóna

Spisovný jazyk ako základný útvar národného jazyka má dve formy, ktoré sa vzájomne dopĺňajú — formu písanú a hovorenú. Aj keď je jazyk primárne hovorený dorozumievací prostriedok, len sekundárne písaný alebo tlačený, pre svoju spoľahlivosť a trvácnosť písané (tlačené) prejavy v modernej civilizovanej spoločnosti majú veľký význam. Spisovný jazyk vo vzťahu k iným, nespisovným útvarom národného jazyka má svoju osobitnú normu, zachytenú v gramatikách a slovníkoch ako súbor prostriedkov pravidelne a záväzne používaných. Dôležitými zložkami tejto normy sú pravopis (ortografia) a správna výslovnosť (ortoepia), ktoré však nemožno stotožňovať s normou písaných a hovorených prejavov.¹ Pri vzniku spisovných jazykov ich hovorená a písaná forma nie je veľmi vzdialená, ale v ďalšom vývine obe formy sa obyčajne rozchádzajú a v určitom zmysle osamostatňujú, ako to vidíme najmä v jazykoch s dlhou literárnou tradíciou (napr. v angličtine, vo francúzštine, v ruštine i v češtine atď.).

Spisovná slovenčina sama nemá veľmi dlhú tradíciu, jej písaná forma je blízka hovorenej, ale ani v nej nejestvuje priama korešpondencia medzi oboma formami. Nezhoda medzi spisovnou výslovnosťou a pravopisom, ako sa problematika písanej a hovorenej formy jazyka obvykle zjednodušuje, prejavuje sa v ťažkostiach a chybách. Pretože ortoepické chyby sa obyčajne nehodnotia tak prísne ako pravopisné ani v škole, ani vo verejnosti, náprava sa niekedy hľadá v reforme pravopisu. Široká verejnosť často chápe pravopis ako jazykovú správnosť a v reforme pravopisu vidí zmenu celého spisovného jazyka, ktorá by priniesla nové ťažkosti. Táto časť verejnosti sa stavia zásadne proti reforme. Proti reforme pravopisu sa stavajú i ľudia, ktorí si osvojili platnú pravopisnú normu a nemajú teda ťažkosti s pravopisom, alebo takí jednotlivci, ktorí v pravopise vidia viac ako len konvenciu, vidia v ňom ako v celom spisovnom jazyku vzácne dedičstvo po predkoch, ktoré treba zachovávať. Za reformu pravopisu sa stavajú takí ľudia, ktorí alebo sami majú ťažkosti s pravopisom, pretože si

¹ Porov. J. V a c h e k, *K obecným otázkám pravopisu a psané normy jazyky*, Slovo a slovesnosť XXV, 1964, 123.

neosvojili pravopisné pravidlá, alebo tí, ktorí ako učitelia nemajú úspech pri vyučovaní pravopisu a vedia, koľko času a námahy sa vynakladá na vyučovanie pravopisu. Stúpenci racionalizácie sú zas presvedčení, že si naša doba so svojimi technickými vymoženosťami žiada zjednodušenie pravopisu, ba racionalizáciu celého spisovného jazyka.

Medzi jazykovedcami niet jednoty v názoroch na pravopisnú reformu. Sú i medzi nimi takí, ktorí sú presvedčení, že nápravu v pravopise a vôbec v jazykovej kultúre prinesie tzv. radikálna reforma s úplným vylúčením ypsilonu a s označovaním *č, š, ň, ĺ* mäkkčňom. Jazykovedci pri svojej práci používajú zjednodušený fonetický prepis, keď zapisujú nárečové texty alebo iné hovorené jazykové prejavy a chcú verne vystihnúť ich zvukovú stránku. Pišu dôsledne *č, š, ň, ĺ* všade, kde sa vyslovuje, pišu *x = ch, ʒ = dz, ʒ̣ = dž* atď., napr.: *xodíme po dedíne, xlab aňi buk, djeuka na vidaj, haluški z brinzou, mala taški puorot, ftáčiki odleteli, lista hñije, priateľia budme, dlhi si plaďme* ap. Jazykovedci uznávajú, že by bol ideálny stav i v pravopise, keby každej hláske, ktorá má úlohu rozlišovať významy, t. j. fonémy, v písme zodpovedala jedna litera (graféma). Neodporúčajú však fonetický pravopis, založený len na výslovnosti, sú skôr za fonematický (fonologický), v ktorom by sa na písme zachytili len funkčne využité zvukové prvky jazyka, fonémy. Pravopis založený dôsledne na výslovnosti nebol by vlastne ľahký a predpokladal by presne ustálenú a jasne uvedomovanú výslovnosť. Fonematický princíp v pravopise sa kombinuje s morfeomatickým, t. j. významové časti slova (morfémy) zachovávajú sa v tej istej písanej podobe aj v takých prípadoch, keď sa pri ohýbaní alebo tvorení slov istým spôsobom vo výslovnosti obmeňujú. U nás sa napr. neodporúča ani nežiada písať inak ako *Srb, srbský/srbskí* ap., hoci v srbochorvátskom pravopise sa píše *srpski* atď. Pri terajších snahách o reformu slovenského pravopisu sa niekedy hľadá opora v minulosti, volá sa po návrate k Štúrovi a k Bernolákovi.

Ak si chceme všestranne objasniť problematiku pravopisu, treba pripomenúť, ako dospel vo svojom vývine náš pravopis k terajšiemu stavu a akú funkciu majú jednotlivé jeho prvky i celá pravopisná sústava. Na niektoré z týchto otázok som aspoň čiastočne odpovedal v našom časopise² už v diskusii po r. 1945.

Spisovná slovenčina stredoslovenského typu trvá približne stodvadsať rokov, so západoslovenským typom asi o polstoročia dlhšie a za ten čas už viackrát sa menila pravopisná sústava slovenčiny, takže z dejín slovenského pravopisu máme dostatočné poučenie o jeho dôležitých problémoch. A. Bernolák i L. Štúr vychádzali pri normovaní nového spisovného

² Porov. Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu, SR XII, 1946, 46–57 a 103–113.

jazyka a jeho pravopisnej sústavy z normy spisovnej češtiny dovtedy u nás platnej. Bernolák sa opieral predovšetkým o českú gramatiku P. Doležala,³ Štúr o gramatiku J. Dobrovského,⁴ ale v pravopise išli svojou cestou. Už Doležal označoval mäkké *đ*, *ť*, *ň* (*l*) pred *e*, *i* pre ohľad na správnu výslovnosť a vedome sa odklonil od tradičného písania, hoci v pravopisnej sústave ponechal aj *y*.

A. Bernolák (a po ňom i Ľudovít Štúr) označoval *đ*, *ť*, *ň*, *l* i preto, že zo sústavy slovenského pravopisu vylúčil *y*.⁵ Pre príslušníkov západoslovenských „tvrdých“ nárečí, s ktorými Bernolák musel vo veľkej miere počítať, označovanie mäkkosti malo i praktické výhody. Toto riešenie dodáva Bernolákovmu pravopisnému systému fonetický, resp. fonologický ráz. Odôvodňuje ho podľa antických teórií (Quintilian) čisto rozumove, prakticky („píš, ako počuješ“) v duchu osvietenскеj vedy (v Nemecku Adelung a i.) a v písme urobil úpravy, ktoré sa napr. i v češtine neskoršie uskutočnili.

Ľudovít Štúr v tzv. fonetickom pravopise išiel za Bernolákom, aby získal pre slovenčinu stredoslovenského typu Bernolákových nasledovníkov, ale ho i sám teoreticky odôvodňoval. Pravopis chápal ako „z prjebehu časovjeho do prjestoru prenesenuo visloveňja“,⁶ preto sa má zakladať na výslovnosti. Pravda, pripomína, že „v písaní slov ako celku treba sa prísne držať dobrjeho, puovodnjeho, ňeskrúfenjeho visloveňja.“ O ypsilon Štúr hovorí: „V našej reči ňjet žjadneho *y*“. Z pravopisu i zo spisovného jazyka vylúčil aj *l* a *ä*, pretože sa vraj vyskytujú len v malej časti Slovenska a *l* je vraj neestetické (zvuk „pre svoju veľkú rozteklosť ňeprijemní a deťinski“) —. Mäkkosť *đ*, *ť*, *ň* všade chcel označovať: „Daktorí naši mužja chcejú abi sa pre zmenšeňja čjarok (t. j. mäkcěňov) v istich prípadnostach mekkje zvuki ňeznačili, a to v takých, kde sa tjetto zvuki ustavične mekko vislovujú na pr. „d“, „n“, „t“, pred „e“ . . .“ „Tjetto zvuki sú mekkje, čo do hlasu od hrubích (t. j. tvrdých) odchodnje, majú teda ako sú uchu tak i oku mekkje biť“.

Keď o niekoľko rokov neskoršie M. M. Hodža a M. Hattala v zmysle dobových historizujúcich jazykovedných názorov, podľa iných slovanských jazykov a najmä pod vplyvom českej pravopisnej tradície u nás reformovali štúrovský pravopis na etymologických a historických základoch, Ľ. Štúr v záujme jazykového zjednotenia uznával nedostatky svojho pravopisného systému:⁷ „. . . Je vec známa, že zo spisovnej slovenčini jednak preto že v strjedku Slovenska sa ňevislovuje a len ledakde po

³ *Grammatica Slavico-Bohemica*, Bratislava 1746.

⁴ *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809 a 1819), v českom spracovaní Václava Hanku z r. 1822 atď.

⁵ Porov. *Gramatické dielo Antona Bernoláka*, Bratislava 1964 a J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941.

⁶ *Nauka reči slovenskej*, Bratislava 1846, 105 n.

⁷ *Slovenskje Pohľadi II*, 1851, svjazok 6, 215 n.

stranách výslovnosťou sa naň naráža, jednak pre ľahšie spojeňa v jednej spisovnej reči so stranou tak rečeno Bernoláckou vistalo bolo *y*, čím ale nedokonalosť Slovenského pravopisu latinskými písmenami ešte väčšmi zrástla, písmo mnohými čarkami a kružkami sa preplnilo...“ Hodžovskohattalovský pravopis so známymi úpravami trvá podnes. Keď sa chceme v terajšej diskusii odvolávať na Štúra, musíme poznať i jeho názory po niekoľkoročných skúsenostiach s tzv. fonetickým pravopisom, a tie nehovoria jednoznačne v prospech Štúrovej pravopisnej sústavy.

Pri úvahách o reforme slovenského pravopisu treba počítať nielen s problémami lingvistickými, ale so všetkými problémami sociologickými, psychologickými, pedagogickými, ba i ekonomickými.⁸ Výhoda dnešného pravopisného systému je v tom, že sa už v niekoľkých generáciách používal, že má svoju tradíciu, že je viac-menej ustálený a že tvorí sústavu, ktorú si možno osvojiť v primeranej miere dobrým metodickým postupom v čase povinnej školskej dochádzky podobne ako iné zložky všeobecného vzdelania. Psychologické a pedagogické výskumy na školách ukazujú, že pri vyučovaní slovenčiny nerobí sa percentuálne najviac chýb pri písaní *y* alebo *i*, ako by sa mohlo očakávať, ale pri písaní veľkých a malých písmen, v interpunkcii, pri písaní slov dovedna alebo osobitne ap.⁹ Predsa však sťažnosti školských pracovníkov, že vyučovanie pravopisu na hodinách slovenčiny zaberá neúmerne počet hodín, ktoré by sa inak mohli venovať slovenskej gramatike a štylistike, pri novej úprave pravopisu sa musia brať do úvahy, lebo sú dnes najväznejším argumentom proti terajšej pravopisnej sústave. Pre tieto príčiny sa vážne uvažuje o nahradení ypsilonu v tzv. vybraných slovách mäkkým *i*, keďže práve ich memorovanie zaberá priveľa času a *y* v nich nemá nijakú funkciu. Ide o korene slov, kde sa z dôvodov etymologických a historických píše *y* po tzv. obojakých spoluhláskach (*b, p, m, v, r, s, z (f)*). K „obojakým“ spoluhláskam sa v slovenčine môžu priradiť i spoluhlásky *g, k, h, ch* (porov. tvary *veľkí chlapi, matkina rodina* atď.). V domácich slovách písalo by sa *y* v koreni slov iba po *d, t, n, l*. V pádových príponách tvrdých vzorov písalo by sa *y* nielen po *d, t, n, l*, ale pre jednotnosť pádových prípon vo výslovnosti aj v písme i po tzv. obojakých spoluhláskach. Napr. *žena, ženy . . .*, ale i *riba, riby . . .*, *ruka, ruky* atď.; *pekný, pekného . . .* ale i *dobrý, veľký* atď. Mal by tu teda ypsilon funkciu nepriamo označovať tvrdosť spoluhlások *d, t, n, l*, aby sa ako doteraz nemusela označovať mäkkosť *d, t, ň, l* pred *e, i, ia, ie, iu*, pretože okrem vypočítateľných prípadov *de, te, ne, le . . .* sú všetky mäkké. Tým

⁸ Niektoré sa udávajú už v doterajších diskusných príspevkoch, uverejnených v našom časopise (SR XXIX, 1964, č. 5 – L. Dvonč a č. 6 – J. Horecký, XXX, 1965, č. 1 – Š. Peciar).

⁹ Porov. diskusiu v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole 1959 a 1961 a rkp. prácu J. Štefanoviča.

by sa ypsilon prehodnotil: miesto písmena, ktoré označovalo v minulosti v celom jazyku a v niektorých nárečiach podnes existujúcu hlásku zadné *y*, stalo by sa v pravopise znakom pre *i* a súčasne znakom tvrdosti predchádzajúceho *d, t, n, l*.

Tlak nového systému vyžiadala by si podľa mojej mienky jednu zmenu i v pádových príponách, kde sa doteraz robí mnoho chýb pre nezhodu výslovnosti a pravopisu i pre vyrovnávanie pádov. V prvom páde množného čísla (*pekní chlapi*) by sa mohlo zmeniť *i* na *ý*, pretože podľa nepriamych pádov tvrdá výslovnosť (i *k* za staré *c*, porov. čes. *velcí*) prenikla i do tohto pádu (*pekných, pekným... i pekný, veľký chlapi*).

Písmeno *y, ý* v spomínaných vzoroch by výrazne signalizovalo ich tvrdosť.

Je nesporné, že takáto úprava nášho pravopisu, kde by sa využili doterajšie jeho prvky funkčne, znamenala by nielen jeho racionalizáciu, ale pri pomerne malých úpravách i jeho podstatné uľahčenie. Pritom grafický obraz písaných prejavov by sa podstatne nezmenil.

Odstránenie *y, ý* a označovanie *đ, ě, ň, ě* vo všetkých prípadoch prispelo by síce k zlepšeniu spisovnej výslovnosti, riešilo by jednoznačne aj písanie *i, y* v cudzích slovách, ale znamenalo by veľkú zmenu doterajšieho pravopisu so všetkými dôsledkami pre jeho funkciu zaznamenávaciu i vybavovaciu. Ale nie je isté, či by podstatne uľahčilo osvojovanie pravopisu, či by nevyvolalo nové ťažkosti.

Iné navrhované úpravy, ako je odstránenie *ĭ* a *ä* z výslovnosti a z pravopisu, nepokladám za potrebné z dôvodov, o ktorých som už písal v starších svojich príspevkoch.⁴⁰ Zjednotenie pravidiel o písaní veľkých písmen, o interpunkcii, o písaní prísloviak, ako aj problém prevzatých (cudzích) slov vyžaduje si osobitné úvahy a štúdie. V týchto bodoch chystanej racionalizácie pravopisu možno sa opierať o riešenie v iných slovanských jazykoch, najmä v češtine, pretože nie sú tak tesne zviazané so systémom spisovného jazyka, ako je to pri označovaní *i* a tzv. tvrdosti a mäkkosti spoluhlások *đ, ě, ň, ě*, ktoré slovenčine dodávajú „mäkký“ charakter.

DISKUSIA O REFORME RUSKÉHO PRAVOPISU

Mária-Oľga Malíková

Na stránkach sovietskych časopisov sa od r. 1962 znovu dostali na pretras otázky ruského pravopisu s vážnym úmyslom prediskutovať problémy racionalizácie ruského pravopisu. Za radikálnu reformu sú najmä praktici,

⁴⁰ SR XII, 1946, 103–113.

ktorí pri vyučovaní ruštiny i napriek veľkému úsiliu nemôžu dosiahnuť uspokojivé výsledky v ovládaní pravopisu. Najväčšiu prekážku vidia v ne-logickosti, ba až nezmyselnosti pravopisných pravidiel a gramatických po- učiek, ktoré sa žiaci ťažko učia a nemôžu si ich zapamätať. A. I. J e f i m o v píše vo svojom článku *Kultúra i orfografija*,¹ že vlastne niet človeka, ktorý by dokonale a do dôsledkov ovládal ruský pravopis a nenazeral pri pochyb- nostiach do pravidiel a pravopisných príručiek. Vyslovuje požiadavku, aby ovládanie pravopisu nebolo len výsadou niekoľkých jednotlivcov. Treba zjednodušiť pravopis, aby sa ho mohol ľahko naučiť každý.

Ruština je vo svojej písomnej podobe jazyk s dlhou, takmer tisícročnou tradíciou. Po druhej svetovej vojne nadobudla svetový význam a stala sa svetovým jazykom. Zaznieva z najvyšších fór politických a vedeckých. Ruštinu si osvojujú milióny ľudí na celom svete, tisíce odborníkov sa zoznamujú s výdobytkami vedy a techniky Sovietskeho sväzu prostred- níctvom odbornej literatúry, písanej po rusky.

Všetci, ktorí týmto jazykom narábajú, a najmä tí, ktorí sa bezprostredne zúčastňujú na jeho normovaní, si uvedomujú, že reforma bude zásahom do ustálenosti doterajších pravidiel. Napriek tomu sa usilujú odstrániť prežitú javy a uplatniť pokrokové tendencie v ruskom pravopise, aby si ho mohli ľahšie osvojiť žiaci v škole i všetci používatelia ruského jazyka v Soviet- skom sväze i v cudzine.

Prvá pravopisná reforma ruštiny z r. 1917–1918 bola pripravovaná ešte za cárizmu pokrokovou skupinou jazykovedcov a profesorov. Pre byrokra- tizmus vtedajších cársnych úradníkov na ministerstve školstva mohla byť uskutočnená až po revolúcii. Táto reforma však nešla do dôsledkov a mnohé návrhy na zjednodušenie písania sa do nej ani nedostali. Nový projekt re- formy, vypracovaný r. 1930, sa neuskutočnil. Konečne r. 1956 sa vykonala pravopisná úprava (teda nie reforma; bolo to iba „uporiadočenieje ruského pravopisanija“) na základe niekoľkoročnej práce pravopisnej komisie. Vyšli nové pravidlá ruského pravopisu (*Pravila ruskoj orfografii i punktuacii*), ktoré odstránili mnohé dvojtvary, kolísania, zastarané písanie niektorých slov, avšak v podstate sa nič nezmenilo.²

Podnet k novej diskusii o pravopisných otázkach dal článok A. I. J e f i m o v a *Krasnorečije i orfografija*, odtlačený vo večernom vydaní novín *Izvestija* 13. marca 1962. Sám prof. Jefimov píše o jeho ohlase.³ Do redakcie novín došlo vyše tisíc listov. 99 0/0 z nich bolo za rozumnú pravopisnú re-

¹ *Ruskij jazyk v škole* 1963, č. 1, 6–15.

² Podrobnejšie o zmenách v ruskom pravopise na základe úpravy z r. 1956 pozri v článku E. S e k a n i n o v e j *Nová úprava ruského pravopisu*, *Slovenská reč* 23, 1958, 119–124.

³ Pozri čl. cit. v pozn. 1.

formu. Najviac písali učitelia ruštiny, ozvali sa však i študenti, ba i penzisti. Prišli listy i zo zahraničia, z Číny, Poľska, Anglicka, Fínska.

Oficiálne otvorila diskusiu o pravopisnej reforme redakcia časopisu *Ruskij jazyk v škole* v 4. čísle roč. 1962. Do diskusie prispeli mnohí jazykovedci a ešte vo väčšej miere praktici, učitelia rôznych typov škôl tak ruských ako i škôl sväzových republík. Články týkajúce sa pravopisných otázok v súvislosti s návrhmi na reformu uverejnili aj ďalšie časopisy, a to *Ruskij jazyk v nacionalnej škole*, *Voprosy jazykoznanija*, *Izvestija AN SSSR*, *Literaturnaja gazeta*, *Pravda* a i. Články praktikov obsahujú väčšinou konkrétne návrhy na pravopisné zmeny, zdôvodňované napospol ťažkosťami s výukou komplikovaných a neprehľadných pravidiel a poučiek. Teoretici sú v náhlade na reformu menej radikálni, zdôvodňujú svoje návrhy teoreticky, pričom nejednotnosť názorov na niektoré otázky vyúsťuje dakedy v polemický tón.⁴ Všetci sa však zhodujú v tom, že nová úprava ruského pravopisu, ktorá by znamenala oproti terajšiemu stavu podstatné zmeny, je potrebná. Prof. Jefimov pokladá pravopisnú reformu za veľkú štátnu úlohu filológov a učiteľov. Vyslovili sa za ňu profesori a docenti katedry ruského jazyka na čele s jej vedúcim akad. V. V. Vinogradovom. J. M. Janakijev píše, že z hľadiska teórie pravopisu chyby v písaní sú dôsledkom toho, že vo vedomí píšúceho funguje už v niektorých javoch iný pravopis, omnoho ekonomickejší, ako je oficiálny. Ako príklad uvádza, že Bulhari robia veľa chýb v písaní predpôn *s-/z-* a píše ich zväčša foneticky. Z poslucháčov prichádzajúcich na vysokú školu každý druhý robí chyby v slovách s týmito predponami. Takéto všeobecné javy by sa mali podľa neho rešpektovať.⁵ Všetci diskutujúci poukazujú vo svojich príspevkoch na to, aké výhody by priniesla pravopisná reforma. Učitelia uvádzajú, čo všetko by priniesla pre školu, najmä pre vyučovanie samej ruštiny.⁶

Pozrime sa bližšie na jednotlivé návrhy a na to, ako ich jednotliví zástancovia odôvodňujú.

Zmeny, ktoré by zasahovali dnešný pravopis, by boli ponajprv grafické.

⁴ F. V. Ivanova v článku *O rusckoj orfografii i putach povyšeniija gramotnosti*, *Ruskij jazyk v škole* 1963, č. 1, 19–26, obhajuje morfológický princíp ruského pravopisu proti názorom M. V. Panova, vysloveným v článku *Ob usoveršenstvovanii rusckoj orfografii* v časopise *Voprosy jazykoznanija* 1963, č. 2, ktorý tvrdí, že ruský pravopis je fonematický, a žiada dôslednú zmenu pravopisu na základe tohto princípu. I. M. Janakijev v článku *Osnovy teorii orfografii*, *Voprosy jazykoznanija* 1963, č. 5 polemizuje s M. V. Panovom, že ncherie do úvahy aspekt čítajúceho a pokladá jeho návrh na dôsledné písanie spoluhlásky *z* v predponách *bez-*, *vz-* za taký jav, ako keby chcel do ruského písma zaviesť písmeno *Ъ* (jať).

⁵ Pozri čl. cit. v pozn. 4.

⁶ E. K. Birgerová, učiteľka zo Saratova, v článku *Davno nazrevšaja zadača*, *Ruskij jazyk v škole* 1962, č. 4, udáva presný výpočet hodín v jednotlivých triedach, ktoré by sa ušetrili, keby odpadlo memorovanie a precvičovanie zbytočných pravidiel a výnimiek.

Išlo by o odstránenie niektorých písmen z ruskej azbuky celkom, alebo z pozícií, v ktorých majú iba formálnu platnosť. Konkrétne ide o písmená tvrdý a mäkký znak (ѣ, ѵ) a tzv. obrátené e (э).

Takmer všetci diskutujúci navrhujú úplne odstrániť z ruskej azbuky tvrdý znak. Toto písmeno má v ruskom písme iba funkciu rozdeľovaciu po predponách alebo na hraniciach iných morféme, kde signalizuje, že nasledujúca slabika sa má vyslovovať s počiatočným j: *съезд, подъезд, интервенция*. Túto funkciu by podľa väčšiny návrhov mal prebrať mäkký znak, tobož keď v mnohých slovách na morfematickom švíku ju aj má: *пьет, шьет, карьер, бурьян* (vysl. pjot, šjot, karjer, burjan). Väčšina diskutérov sa zhoduje v názore, že tieto dva písomné znaky majú v spomenutej funkcii úplne rovnakú platnosť.⁷ Mäkký znak by teda nahradil tvrdý znak v pozícií pred e, ю, я (*субъект, адъютант, объявление*), v slovách typu *двуязычный* by sa nepisal nijaký znak. M. V. Panov navrhuje v slovách, kde pred я a e stojí skratková morféma, písať spojovník: *ком-ячейка, пан-Европа*. Ojedinelý je návrh I. Grunina (Bulharsko) nahradit tvrdý znak písmenom ѱ: *объем, объявление*.

Za odstránenie obráteného э (oborotnoje e) z ruského písma je A. G. Rudnev a I. Grunin. Prvý ho navrhuje nahradit všade obyčajným e. Argumentuje tým, že keď možno písať *проект*, prečo by nebolo možné písať *коэффициент*? Výslovnosť jednotlivých slov by sa mala uviesť v pravidlách. I. Grunin by chcel po odstránení э označovať výslovnosť j na začiatku slov písmenom ѱ: *ѱель, ѱехать*. Prof. Jefimov zasa žiada odstrániť iba výnimky, kde sa píše e namiesto očakávaného э: *проект, траектория*.

Ojedinelý je aj návrh D. S. Mgeladzeho a N. P. Kolesnikova⁸, ktorí navrhujú celkom odstrániť ѣ, ю, я a zaviesť na začiatku slov rozpisovanie týchto hlások pomocou písmena ѱ: *ѱама, ѱунный*, prípadne zaviesť kvôli ľahšiemu čítaniu latinské j. V strede slov navrhujú písať ѣ, ю, я rozložene, a to spojením mäkkého znaku so samohláskami o, y, a: *порядок, польот, кольучий*. Tento návrh uvádzame len ako zvláštnosť. Nazdávame sa, že k takýmto zmenám nateraz v ruskej azbuke nepríde.

Ďalšie písmeno, ktoré by malo byť odstránené, avšak iba čiastočne, t. j. z tých pozícií, kde má iba formálnu platnosť, je mäkký znak (ѵ). Ide o písanie mäkkého znaku po sykavkách ж, ш, щ, ч. Po hláskach ж, ш nemá tento znak skutočne nijakú platnosť, lebo výslovnosť týchto hlások je v ruštine už dávno tvrdá. Hlásky щ, ч sa zas i bez neho vyslovujú mätko, teda i po nich je písanie mäkkého znaku zbytočné. Konkrétne ide o mäkký znak v 2. os. prezenta sloviess: *пишешь, делаешь*, v koncovkách ženských substantív končiacich sa na spomenuté spoluhlásky: *мышь, рожь, помощь, ночь*, v príslovkách a časticiach: *вскачь, настечь, лишь*, v imperatívoch sloviess: *отрежь, отрежьте, назначь, назначьте*, ďalej v infinitívoch sloviess zakončených na ч: *печь, стеречь, жечь*.

Za odstránenie mäkkého znaku v 2. os. prezenta sloviess, na konci prísloviess a častíess sú všetci diskutujúci. Pri ostatných spomenutých prípadoch sa názory rozchádzajú. Tí, čo sú za umiernenějšíu reformu, neodporúčajú odstrániť mäkký znak vo feminiess. Vraj by sa stratil protiklad k mužským substantívam zakončeným na sykavky:

⁷ Zhodné názory na túto otázku majú z diskutujúcich E. A. Birgerová, A. I. Jefimov, F. V. Ivanova, A. G. Rudnev, P. A. Lekant, V. Orechov, I. Grunin, V. S. Baruchin, D. Rozentail, M. V. Panov a ďalší.

⁸ D. S. Mgeladze a N. P. Kolesnikov, *Pora uprostit' ruskoje pravopisanije*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 79–81.

мышь — камыш (tŕstie), *ночь — плач*. Proti odstráneniu mäkkého znaku v imperatívoch slovíes dôvodía tým, že by sa robili chyby v ostatných imperatívnych formách, kde mäkký znak označuje mäkkosť, v prípadoch ako *готовь, готовьте, брось, бросьте*, kde sa vraj mäkká výslovnosť zanedbáva. V infinitívoch slovíes necheú dopustiť vynechanie mäkkého znaku z toho dôvodu, lebo ho pokladajú za dominantný znak infinitívu, podľa ktorého vraj žiaci tento slovesný tvar rozoznávajú.⁹ Ojedinelý je hlas P. A. Leka n t a odstrániť mäkký znak v 3. os. prézenta a v infinitíve zvratných slovíes s odôvodnením, že výslovnosť koncoviek *-ться, -тся, (-сса)* v uvedených tvaroch je tvrdá: *купаться, купается* (vysl. kupacca, kupajecca)¹⁰. Rovnako osamotene vyznieva návrh I. Grunina, aby sa odstránil mäkký znak aj v rozdeľovacej funkcii a nahradil písmenom *й*: *ейюга, семья, варенье*.¹¹

Keby sa realizovala väčšina návrhov na odstránenie mäkkého znaku, ostal by tento znak iba vo dvoch funkciách, a to ako znak zmäčkujúci nasledujúcu spoluhlásku (*культ, встань, дождь, брось*) a ako znak oddeľujúci morfémy, najmä koncovky (*вьюга, шьет, воробинный, семьяр, ужье, ночью*).

Keď máme zhrnúť a posúdiť návrhy na grafické zmeny, myslíme, že najväčšiu nádeju na realizovanie má návrh na úplné odstránenie tvrdého znaku a mäkkého znaku v spomínaných prípadoch, pravdepodobne aj na konci ženských substantív. Všetci, čo sú za odstránenie aj v tejto pozícii, podopierajú svoj návrh tým, že najprv si uvedomíme rod substantíva, až potom píšeme. Ich argumentáciu môžeme podporiť porovnaním ženských a mužských substantív s obdobným zakončením v iných slovanských jazykoch, kde tiež nie sú rody v nominatíve formálne odlišené (porov. napr. slov. *мыш — mäkkýš, обруч — koláč, колмаж — нóż*, podobne v poľštine napr. *młodzięz — нóż* a v ukrajinčine *ниж — nič* (nóż — noc).

Do druhého okruhu patria otázky, týkajúce sa zmien gramatických. Tieto zmeny sú oveľa závažnejšie a vyžadujú si hlbšiu analýzu. Pretože sú vo svojej podstate zložitejšie, názory na ich riešenie nie sú také jednotné ako pri grafických zmenách. Patria sem zhruba tieto otázky: 1. písanie prísloviiek, 2. písanie záporovej častice *ne*, 3. písanie záporu *ne* a *ni*, 4. písanie zdvojených spoluhlások v domácich a cudzích slovách, 5. písanie zložených slov, 6. písanie samohlások po spoluhláske *c* a ostatných sykavkách, 7. písanie veľkých písmen.

Prvým bodom druhého okruhu otázok, týkajúcich sa zmien gramatických, je písanie prísloviiek. Pri písaní prísloviiek robia v ruštine ťažkosti príslovky zložené z predložky a pôvodného substantívneho výrazu, ako *навстречу, наверх, сверху, вдал, взамеn, в зaмeрy, в зачoт, на смeрт, до смeрти, на хоdу, на ошчyп* (na hmat, na obak).¹² Píšući nie si je vždy istý, či má písať predložku spolu alebo osve. Ťažkosti spôsobuje práve skutočnosť, že v mnohých prípadoch nie je celkom jednoznačné, či je daný výraz

⁹ Umiernenejší smer v otázke odstránenia mäkkého znaku zastávajú D. Rozen-ta I, A. B. Šapiro, F. V. Ivanova, B. P. Ardentov.

¹⁰ P. A. Leka n t, *Orfografija, grafika, grammatika, proiznošeniје*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 81–84.

¹¹ I. Grunin, *O russkom pravopisanii*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 94–95.

¹² Príslovky zložené z predložky a príslovky nerobia také ťažkosti. Málokto zapochybuje, keď má napísať napr. *navyš, navsegda, načisto, nabelo, donyne, izvne, naskvož, vlevo, naskoro*.

príslovkou alebo či ho máme pokladať za substantívum s predložkou. Mnoho ráz nepomáha ani pravidlo, že keď možno vsunúť medzi predložku a substantívum ešte nejaké určujúce slovo (adjektívum, zámeno alebo číslovku), máme písať predložku oddelene od mena. Veď čo možno vložiť napr. v príslovke *do zarezu* (veľmi súrne, nutne), napr.: *eta kniha mne nužna do zarezu*, alebo v príslovke *na oščuř*, (*eta materija miagka na oščuř*)? Vec nie je taká jednoduchá, ako sa na prvý pohľad zdá. Pravidlá z roku 1956 sa usilovali vnieť poriadok do písania prísloviiek. V siedmich bodoch s rozličnými pododdeleniami dávajú návod, ako ich správne písať. Tieto pravidlá sú však veľmi komplikované a obsiahle, čiže otázka písania prísloviiek ostáva stále otvorená. Nečudo, že sa ňou zaoberajú vo svojich príspevkoch všetci diskutujúci. Radikálnejší zástancovia reformy navrhujú písať príslovky vždy spolu. To by bol najpraktickejší spôsob, ale skrýva v sebe nebezpečenstvo, že mnohí by mali sklon pokladať za príslovky všeličo. Veď napr. aj na spojenie *do mesta* sa pýtame otázkou kde/kam?, alebo na výraz *hore nohami* (*padnúť, držať*) sa opýtame otázkou ako?¹³ Na to upozorňujú rozvážnejšie hlasy z radov diskutujúcich. D. Rozenťal k tomu dodáva, že proces adverbializácie prebieha síce rýchle, ale ešte nie je skončený. Aj keď je zástancom umiernenějšíeho smeru, poukazuje na prípady, kde sa už adverbializácia skončila, a navrhuje písať spolu napr. výrazy *na kortočki*, *na kortočkach* (čupiac, kvočiac), *na cypočkach*, *na cypočki* (na špičkách, na špičky), ktoré sa doteraz písali oddelene; ďalej píše, že nevidí potrebu oddelene písať príslovky, kde po predložke nasleduje samohláska: *v obmen*, *v obchvat*, *v upor*, *v otkrytuju* a pod., ako to žiadajú pravidlá z r. 1956. Osve však navrhuje písať také príslovky, ktoré sú súčiastkou frazeológie: *vo veky vekov*, *v puch i prach* a pod.¹⁴ Mnohé príslovky, ktoré pravidlá z r. 1956 ustálili písať oddelene, sa podľa návrhu majú písať opäť dovedna: *nabegu*, *naletu*, *bezustali*, *bezuderžu*, *dootkaza* a pod.

Vyriešenie problému písania prísloviiek je ťažké a nejaké jednoznačné riešenie (písanie vždy spolu alebo osobitne) by nebolo správne a nebolo by ani možné. Za najreálnejšie a najrozumnejšie pokladáme návrhy D. Rozenťala a M. V. Panova, ktorí odporúčajú ponechať v sporných prípadoch dvojaké písanie, teda napr. *bez umolku* i *bezumolku*, *na chodu*, i *nachodu*, *na letu* i *naletu*, *bez tolku* i *beztolku*, *do otkaza* i *dootkaza*, *na oščuř* i *naočuř*, *pod myškoj* i *podmyškoj* (pod pazuchou) a pod. Takýto spôsob riešenia by neznamenal rozkolísavanie normy, ako sa možno na prvý pohľad zdá. Jeho nesporná výhoda je v tom, že vychádza v ústrety píšúcemu a že neuzatvára cestu prirodzenému vývinu. V budúcnosti sa môže potom uzákoníť ten spôsob písania, ktorý sa viac ujme.¹⁵ Je pochopiteľné, že prijatím takéhoto návrhu by sa sťažila práca lexicografov. Slovníky by sa pritom stali zároveň, i keď nechtiac, normovateľmi jedného spôsobu písania a to toho, pod ktorým by boli príslovky rozpracované.

Písanie záporu *ne* je ďalší problém, ktorý robí veľké ťažkosti, najmä pri adjektívach a pri participiách. Základné pravidlo žiada písať záporovú morfému *ne* oddelene v slovesných tvaroch. Často však slovesná forma participia má už význam adjektíva. Ťažkosti sú aj pri určovaní významových odtienkov, ktoré tento zápor vyjadruje, lebo aj tieto odtienky majú vplyv na písanie záporu osve alebo spolu. V pravopísnom slovníku z r. 1956 je sedem dosť komplikovaných pravidiel o písaní záporu *ne* spolu

¹³ Domnievame sa, že písanie prísloviiek je práve v tomto bode takým istým problémom aj v slovenčine, preto sme použili slovenské príklady.

¹⁴ D. Rozenťal, *O reforme ruského pravopísanija*, Russkij jazyk v nacionalnoj škole 1964, č. 2, 3–13.

¹⁵ Tento spôsob by sme pokladali v prípadoch sporného písania prísloviiek za prijateľný aj pre slovenčinu.

a práve toľko o písaní *ne osve*.¹⁶ Zástancovia najradikálnejších návrhov na riešenie tejto otázky chcú písať zápor *ne* spolu okrem jednoznačne slovesných foriem a slov, ktoré sa bez záporu nepoužívajú.¹⁷ A. B. Šapiro a A. G. Rudnev navrhujú písanie osve iba vtedy, ak ide o vyjadrenie protikladu, napr. *vesti na dobryje, a tažolyje; ne kuplennyje, a podarennnyje knigi*.¹⁸ A. I. Jefimov zasa odporúča písať *ne osve* iba v krátkych adjektívach a adverbách.¹⁹ Názory diskutujúcich sa rozchádzajú v náhľadoch na otázku významového rozdielu medzi adjektívami a pasívnymi participiami so záporom *ne*. Niektorí pokladajú tento rozdiel za taký nepatrný, že podľa nich nie je potrebné, aby sa to odrazilo v písaní. Iní (prof. Barchudarov, prof. Rozentaj) sa stavajú ostro proti spojenému písaniu záporu *ne* s adjektívom a žiadajú významový rozdiel výraznejší aj dvojakým pravopisom napr. v takýchto prípadoch: *ne umnyj* (nie múdry, nie veľmi múdry) a *neumnyj* (hlúpy), alebo *zadača ne trudnaja* (nie veľmi ťažká úloha) a *netrudnaja zadača* (ľahká úloha). P. A. Lekant²⁰ navrhuje písať zápor *ne osve* pri slovesných formách, číslovkách, podstatných menách, zámenách, prídavných (i zvratných), spolu zasa pri adjektívach, radových číslovkách, zámenách (okrem osobných) a v predikatívnych výrazoch, ako *neveselo, nevremia*.

Zjednodušiť poučky o písaní záporu *ne* v ruštine nebude ľahké práve pre jeho gramatickú i lexikálnu platnosť. Situácia sa komplikuje ešte aj tým, že v ruštine táto morféma vystupuje v predikácii nielen v prípadoch tzv. predikatívnych výrazov — *neveselo, nevremia, nenado*, ale i v prípadoch ako *on ne specialist, on ne materialist*. Umiernené hlasy tu pokladajú hľadisko významové za najzávažnejšie.

Pre rovnakú výslovnosť v neprízvučných polohách vznikajú ťažkosti pri rozlišovaní záporových morfémy *ne* a *ni* a tým aj pri ich písaní. Preto mnohí diskutujú aj o tejto otázke. A. I. Jefimov odporúča jednotné písanie alebo *ne*, alebo *ni* napr. v takých prípadoch, ako *ni kto inoj* — *ne kto inoj*²¹. V. Orechov je zasa za dôsledné písanie *ne* všade a za úplné odstránenie záporovej morfémy *ni*. Navrhuje písať *ne pri čom; nekakije trudnosti nas ne strašat*.²² I keby to znamenalo isté uľahčenie v písaní, nemôžeme predsa poprieť zreteľný významový rozdiel medzi záporom *ni* v záporových zámenách typu *nikakoj* (nijaký, žiadny) a medzi morfémy *ne*, ktorá vyjadruje aj neurčitost, napr. vo výraze. *ne kto inoj, kak...* (kto iný ako...). Takého názoru je aj väčšina diskutujúcich.

Veľmi zložitá je v ruskom pravopise otázka písania zdvojených spoluhlások, najmä zdvojeného *n* v adjektívach a v pasívnych participiách. Rozkolísaná výslovnosť týchto slov zapríčiňuje aj časté chyby pri ich písaní. Niektorí diskutujúci síce navrhujú písať dve *n* podľa výslovnosti, ale A. I. Jefimov navrhuje odstrániť dvojité *n* a nepokladá za ujmu, keby sa vplyvom písania vyslovovalo jedno *n* všade, a uvažuje o tom, že by sa takto aspoň výslovnosť ustálila.²³ Doteraz sa písalo *rvanaja odežda*, ale *rozorvan-*

¹⁶ Orfografičeskij slovar', red. S. I. Ožegov a A. B. Šapiro, Moskva 1956, 1243–1244.

¹⁷ M. V. Panov, V. S. Baruchin, A. V. Kalinin, A. P. Bočkar'ev.

¹⁸ A. B. Šapiro, *Nemalovažnyj vopros*, Izvestija AN SSSR 1962, zv. 21, č. 6, 467–480; A. G. Rudnev, *K usoveršenstvovaniju russkoj orfografii*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 77–79.

¹⁹ Čl. cit. v pozn. 1, str. 14.

²⁰ Čl. cit. v pozn. 10, str. 83.

²¹ Pozri čl. cit. v pozn. 1, str. 14.

²² V. Orechov, *Ob uproščenii russkoj orfografii*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 89–90.

²³ V cit. článku uvádza krátky úryvok z E. Onegina s adjektívami *blagosklonnyj, neugomonnyj* (písanými s jedným *n*) a konštatuje, že vyzerajú v texte celkom normálne.

naja odežda, alebo žarenyj guš, ale kuplennyj guš, hoci vo výslovnosti počujeme dve *n* aj tam, kde sa píše jedno a opačne. Okrem návrhov na úplné odstránenie dvojitého *n*, alebo jeho dôsledné písanie všade, sú aj návrhy ponechať dve *n* v takých adjektívach, kde je *n* v korenej morféme, napr. *kemennyj*, *osennij*²⁴, alebo písať s dvoma *n* prídastia, s jedným *n* krátke adjektíva a adverbá²⁵; prípadne prídastia s predponami písať s dvoma *n*, bezpredponové s jedným *n*²⁶, alebo ďalej adjektíva so sufixom *-an-*, *-jan-* písať s jedným *n*, pasívne participiá i adjektívizované písať s dvoma *n*²⁷. Všeobecne sa táto otázka pokladá za veľmi zložitú. Ak by sa však ponechali komplikované pravidlá a výnimky (ako napr. pravidlo, že adjektíva označujúce „zhotovený z niečoho“ sa píšu s jedným *n* okrem troch slov (*oloviannyj*, *dereviannyj*, *steklannyj*), tak by sa vlastne nič nevyriešilo. Tu by bolo užitočné iba jednoznačné riešenie. Alebo všade písať jedno *n*, alebo všade dve *n*, pravda, pokiaľ by to nebolo v úplnom rozpore s ustálenou výslovnosťou.

Problémy vznikajú aj pri písaní iných zdvojených spoluhlások. Vo väčšine návrhov sa odporúča ponechať zdvojené spoluhlásky iba na morfeomatickom švíku zložených slov (*ottepeľ*, *glavvrač*, *vosstanovit*), alebo slov s predponou (*ssadiť*, *vvesti*, *vverch*), inde ponechať len jednu spoluhlásku (*odinadcať*, *ruskij*).

Za odstránenie zdvojených spoluhlások v slovách cudzieho pôvodu sa vyslovili všetci diskutujúci. Pravidlá z r. 1956 riešili túto otázku iba jednotlivito (pri ponechaní zdvojených spoluhlások sa ani ináč nedalo), teda zakaždým bolo treba pozeráť do slovníka, či písať *akord*, alebo *akkord*, *afekt*, alebo *affekt*, pretože pravopisné varianty — na rozdiel od stavu v slovníku D. N. Ušakova — sa nepripúšťali. A. B. Šapiro vo svojom príspevku uvádza, že žiaci bieloruských a ukrajinských škôl sa musia tie isté slová učiť v ruštine písať iným pravopisom. Keďže výslovnosť zdvojených spoluhlások v cudzích slovách nie je jednotná ani záväzná, myslíme, že úprava v tomto smere bude pomerne jednoduchá.

Pozornosť si zasluhuje aj pravopis slov, v ktorých po predpone končiacej sa na tvrdú spoluhlásku nasleduje samohláska *i*. Sú to slová, ktorých základy sa píšu so začiatočným *i*, tak domáce napr. *otyskať* — *iskať*, *bezymiannyj* — *imia*, *sygrať* — *igrať*, ako i utvorené z cudzích základov: *predystoričeskij* — *istorija*, *bezydejnij* — *ideja*, *bezinteresnyj* — *interes*. Pravidlami z r. 1956 sa upravil pravopis aj v slovách z cudzích základov podľa princípov písania domácich slov. Dôvodilo sa tým, že výslovnosť po predpone je tvrdá a že pôvod slov z cudzích základov je známy len málo odborníkom-jazykovedcom.²⁸ Pri dnešnej diskusii o novej reforme pravopisu sú viacerí za návrat k predchádzajúcemu písaniu, teda chcú písať v spomenutých predponových odvodeninách všade mäkké *i*, písanie *s y* pokladajú za nekultúrne. Niektorí navrhujú kompromis, t. j. písať podľa toho, či ide o slová staré alebo nové, o domáce alebo cudzie. Medzi návrhmi sa vyskytla aj extrémna mienka: písať v spomínaných slovách pred *i* tvrdý znak: *съударь*.²⁹ Myslíme, že kompromisom sa v tejto otázke nič nevy-

²⁴ Pozri u autorov cit. v pozn. 8.

²⁵ V. S. Baruchin, *O nekotorych voprosach pravopisanija i prepodavanija russkogo jazyka*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 4, 104–105.

²⁶ Pozri u autora cit. v pozn. 14.

²⁷ M. V. Panov, *Ob usoveršenstvovanii russkoj orfografii*, *Voprosy jazykoznanija* 1963, č. 2, 81–93.

²⁸ Takto sa staval k otázke i časopis *Učitel'skaja gazeta* (číslo z 9. 5. 1955) v článku *K itogam obsuždenija voprosov pravopisanija*.

²⁹ L. G. Barlas, *Nado uprostit' orfografiju*, *Russkij jazyk v škole* 1963, č. 2, 85–88.

rieši. Treba zaviesť v týchto slovách jednoznačné písanie, alebo s *y* alebo s *i*. Vhodnejšie sa nám zdá písanie s *i*, lebo tak sa netrhá súvislosť odvodenín od základných slov. Na tvrdu výslovnosť by upozornili pravidlá a slovníky.

Veľa chýb sa robí aj v písaní zložených slov. Ide o slová, zložené z dvoch lexikálnych základov, ktoré sa píšu so spojovníkom, ako *chozjaistvenno-ekonomičeskij, politiko-massovyy*, ďalej o slová s číslovkovým prvým základom *pol*, ktoré sa píšu nateraz až trojako: *pol-litra, polmetra, pol goroda*, ďalej o lexikálne morfémy cudzieho pôvodu ako *vice- unter-, štab-*: *vice-admiral, unter-oficer, štab-rotmistr*. Aj pri zložených slovách, ktorých prvou časťou sú rôzne príslovky, je nejednotnosť v písaní: raz sa píšu spolu, raz so spojovníkom, inokedy osve, napr. *detski naivnyj, dikorastuščij, dorogostojaščij, večnozelenyyj, temno-rusyy, bledno-goluboj, sine-krasnyj*. Návrhy na riešenie tejto otázky sú rozmanité. Najrozumnejšie by bolo všetky zloženiny z determinatívnych syntagmiem písať spolu. Vznikli by síce dlhé slová, ale to je aj v iných jazykoch, napr. v nemčine. Číslovkový základ *pol* navrhujú temer všetci diskutujúci písať so spojovníkom a lexémy cudzieho pôvodu spolu ako predpony. So spojovníkom sa navrhujú písať aj slová, v ktorých je potrebné naznačiť výslovnosť s *j*: *kom-jačejkja, pan-Jevropa*. Pripomíname, že pravidlá z r. 1956 ustálili písanie slov s lexémami typu *unter-, ober-, vice-, štab-* so spojovníkom, teda v nových návrhoch ide o návrat k staršiemu písaniu.

Veľké problémy robí v ruštine aj písanie samohlások po sykavkách. Osobitne sa rieši písanie po spoluhláske *c*. Doteraz sa po nej písalo *y* v koncovkách a odvodzovacích príponách, napr. *ulicy, ogurcy, sestricyn, lisicyn*, a v koreňoch týchto slov: *cygan, cypłonok, na cypočkach, cyp*. Inde všade sa písalo mäkké *i*. Takmer všetci diskutujúci sa doteraz vyslovili za písanie *i* po spoluhláske *c* vo všetkých pozíciách³⁰, alebo všade okrem koncoviek.³¹ V oboch prípadoch by odpadli výnimky *cygan, cypłonok, na cypočkach, cyp*. Vyskytli sa aj hlasy písať po *c* dôsledne *y* podľa výslovnosti.³² Prikláňame sa k nim, lebo pokladáme za veľkú výhodu, ak je zhoda výslovnosti s písaním. Zmenená grafická podoba cudzích slov typu *stancyja, nacyja* by za krátky čas stratila svoju zvláštnosť. Po ostatných sykavkách sa navrhuje nahradiť grafému *ju* grafémou *u* po *š* a *ž* v slovách cudzieho pôvodu ako *žjuri, brošjura, parašjut* a písať *žuri, brošura, parašut*. Veľmi nejednotne sa píše aj *e* či *o* po *ž, č, š, šč*, napr. *međvežonok*, ale *lžet* (3. os. od *lgat*), alebo *kriučok*, ale *pečet*, pričom výslovnosť je v uvedených slovách rovnaká: *lžot, pečet*. Návrhy na riešenie tejto otázky sú protichodné.

Nakoniec sa ešte dotkneme otázky písania veľkých písmen, ktorá je aktuálna aj pre slovenský pravopis. Za najzávažnejšie sa pokladá vyriešenie písania viacslovných názvov. Návrhy zapodievajúce sa touto otázkou sú za návrat k písaniu pred pravopisnou úpravou z r. 1956, čiže odporúčajú písať so začiatočným veľkým písmenom iba prvé slovo názvu, teda napr. *Sovietskaja armija, Soviet objediňonnych nacij, Mongol'skaja narodnaja respublika*.

V diskusii sa dostali na pretras ešte ďalšie otázky ako: rozdeľovanie slov, zjednodušenie interpunkčných pravidiel, písanie mäkkého znaku v číslovkách, písanie predpôn *s-/z-*, genitív sg. adjektív, odstránenie nezrovnalostí

³⁰ Pozri v čl. A. B. Šapira, cit. v pozn. 18, a u autorov cit. v pozn. 25 a 27.

³¹ Pozri u autorov cit. v pozn. 1, 14 a 29.

³² A. G. Rudnev, *K usoveršenstvovaniju russkoj orfografii*, Russkij jazyk v škole 1963, č. 2, 78, tiež autori cit. v pozn. 8.

v striedaní niektorých korenných morféme ako *ros-/ras-*, *roz-/raz-*, *gor-/gar-*, písanie predpón *pre-/pri-*, v ktorých sa robia chyby vplyvom výslovnosti, zjednodušenie písania *-n-* a *-nn-* v prídastiach a i. sta

V 5. čísle časopisu *Russkij jazyk v škole* (roč. 1964) redakcia uverejňuje článok *Produmanno rešiť voprosy pravopisanija*, v ktorom je zhrnutie a zhodnotenie návrhov na pravopisnú reformu. Redakcia súčasne uzatvára týmto článkom diskusiu a hovorí, že časopis sa vráti k pravopisným otázkam po vyjdení návrhu nových pravopisných a interpunkčných pravidiel. ju ba sp

Komisia pre racionalizáciu ruského pravopisu pri Ústave ruského jazyka Akadémie vied SSSR sa podrobne zaoberala na svojich zasadaniach všetkými návrhmi, ktoré boli obsiahnuté v diskusných príspevkoch o zjednodušení a zdokonalení ruského pravopisu. Výsledkom jej práce je zatiaľ ucelený návrh racionalizácie ruského pravopisu, uverejnený v 114. čísle novin *Učitel'skaja gazeta* zo dňa 24. sept. 1964. ro aj

Návrh je rozdelený do 3 oddielov.

I. oddiel obsahuje nové pravidlá, týkajúce sa pravopisných zmien v porovnaní so súborom pravidiel z r. 1956, sformulované do 14 bodov, a to: k

1. ponechať ako rozdeľovací znak iba *ь* (mäkký znak);

2. po *c* písať vždy *і*;

3. po *ž, č, š, šč, c* písať v prízvučných slabikách *o*, v neprízvučných *e*: *čornyj, žoltyj, tečot*, namiesto doterajšieho *černyj, želtyj, tečet*; n

4. po *ž, č, š, šč* nepísať mäkký znak (*ь*): v 2. os. prezenta sloviess (*pišeš, govoriš*), v infinitívoch a v imperatívoch sloviess (*peč, žeč; plač, režte*), v príslovkách a časticiach (*navznič, nastež; liš, viš*);

5. odstrániť striedanie v korenných morfémech typu *-zar-/zor-*, *-rast-/rost-*, *-gar-/gor-*, *-plav-/plov-* atď. a písať tieto morfémy vždy jednotne: *zoria, zornica; rosti, ros, rostenije; sravniť, vsio ravno; rovnij, uroveň; plovec, plovčicha*. Striedanie *-e-/-i-* ostáva: *umirať/umeret, stirať/steret*; n p

6. namiesto dvoch sufixov *-inskij* a *-enskij* písať len *-inskij*: *sestrinskij, Aninskij, jaltinskij, frunzinskij*; i v

7. namiesto dvoch sufixov *-ec-* a *-ic-* písať iba *-ec-*: *platjece, paľteco*; r

8. odstrániť zdvojené spoluhlásky v cudzích slovách; f

9. zjednodušiť písanie *-n-* a *-nn-* v prídastiach;

10. číslovkovú morfému *pol* v spojení s genitívom substantív a s radosými číslovkami písať vždy so spojovníkom: *pol-litra, pol-očka, pol-Moskvy, pol-odinnadcatogo*;

11. zložené substantíva s prvou časťou *vice-*, *unter-*, *ober-*, *eks-*, *lejb-*, *štab-* písať vždy spolu: *viceadmiral, unteroficer, eksprezident, oberkonduktor* a pod.; -

12. všetky častice písať oddelene, okrem *koe-* (*koj-*), *-to*, *-libo*, *-nibuď*, *-taki*, *-ka*, *-tka*, *-de*, *-s*, ktoré sa píšu so spojovníkom; ,

13. ponechať dvojaké písanie koncoviek pri skloňovaní niektorých substantív: na linii/na liniže, o zdanií/o zdaniže a pod.;

14. odstrániť výnimky: a) *ju* v cudzích slovách typu *žjuri*, *parašjut*, *brošjura*; b) pri písaní deminutívneho sufixu *-eňk-* (písať: *zajeňka*, *pajeňka*, *bajeňki*); c) písať: *dostojen*, *zaječij*; d) písať: *derevianyj*, *stekľanyj*.

V II. oddiele sú uvedené tie body pravidiel z r. 1956, ktoré sa navrhujú spresniť alebo zmeniť len čiastočne. Sú to:

1. písanie *y* (jery) a *i* po predponách. V domácich slovách ostáva *y*: *rozysk*, *predyduščij*, v slovách odvodených z cudzích koreňov sa pripúšťa aj *i*: *predistoričeskij*, *predinfarktnyj*;

2. písanie spolu a písanie oddelene: a) záporu *ne*; b) prísloviak;

3. písanie veľkých písmen;

4. pravidlá o rozdeľovaní slov;

5. pravidlá interpunkcie.³³

V III. oddiele sa uvádzajú pravidlá z r. 1956, o ktorých sa v komisii diskutovalo, ale ostali nezmenené. Sú to:

1. písanie písmena *ë*;

2. písanie slov typu *buljon*, *major*;

3. *э* (obrátené *e*) po spoluhláskach;

4. vkladné samohlásky v genitive plurálu substantív ženského a stredného rodu;

5. predpony so spoluhláskou *z*;

6. neprízvučné samohlásky v osobných koncovkách sloviak;

7. pravopis zložených adjektív;

8. niektoré návrhy na grafické zmeny, ktoré neboli prijaté (napr. návrh nahradiť písmeno *ü* písmenom *j* alebo *u* písmenom *i*, ďalej zmeniť grafickú podobu písmen *u*, *э*, *ë* atď.).

Z celej diskusie, na ktorej sa zúčastnili najmä odborníci-jazykovedci, ale i laici, ako i z návrhu na racionalizáciu ruského pravopisu vysvitá, že v Sovietskom sväze vážne pomýšľajú zmeniť doterajší pravopis v dosť závažných bodoch. Nazdávame sa, že pri úvahách o racionalizácii slovenského pravopisu môžeme sa v mnohom poučiť z pravopisnej diskusie v SSSR.

³³ Body 2, 3, 4, 5 tohto oddielu sú rozvedené veľmi podrobne, pričom pravidlá a návrhy na zmeny sú dosť komplikované, takže v skratke ich uviesť nemožno.

VIACNÁSOBNÉ VETNÉ ČLENY V DIELE A. MATUŠKU

Jozef Mlacek

Okrem príslušných statí o viacnásobnom (rozšírenom) vetnom člene v učebniciach slovenského jazyka nie je táto problematika v slovenskej jazykovede predmetom častejšieho a hlbšieho skúmania. Tak ostáva iba osamotená Ružičkova štúdia *Viacnásobný vetný člen*¹, v ktorej sa prehľadne spracúva tento jav a zároveň sa podáva jeho vymedzenie a hodnotenie. Autor uvádza tri základné typy spojenia častí viacnásobného vetného člena: 1. priraďovacími spojkami, 2. predložkami, 3. determinatívne spojenie. Základné pojmy a problémy autor vysvetlil, ale sám priznáva,² že celý súhrn otázok sa v jeho štúdiu nevyčerpá a musia prísť ďalšie, detailnejšie štúdie, ktoré doplnia naše poznatky o viacnásobnom vetnom člene a prispievajú k poznaniu štylistických hodnôt viacnásobného vetného člena.

Svoj výskum viacnásobného vetného člena, množstva jeho výskytu i charakteru vzťahov medzi jeho časťami sme urobili na celom knižne doteraz publikovanom diele Alexandra Matušku, ktoré priamo oplýva viacnásobnými vetnými členmi, a tak je vhodným materiálom na sledovanie našej otázky. Chceme ním prispieť jednak k doplneniu a rozvítiu základnej problematiky viacnásobných vetných členov, jednak zistiť, akou mierou prispieva častý výskyt viacnásobného vetného člena k utváraniu svojského štýlu Alexandra Matušku v jeho esejach. Excerpcie sú zo všetkých jeho kníh³, pričom sme sa zamerali viac na také viacnásobné vetné členy, ktorých časti sú spojené iným ako zlučovacím vzťahom. Zlučovací vzťah sme pojali potiaľ, pokiaľ ho Matuška vyjadruje nejakým osobitným, nezvyklým spôsobom. Ďalej sme sem zahrnuli také prípady, kde ide o kombináciu dvoch alebo troch druhov spojenia, napr. zlučovací a odporovací, odporovací a príčinný a pod.

Pri skúmaní otázky viacnásobného vetného člena možno pokračovať zhruba dvojakým spôsobom. Možno sledovať jednotlivé viacnásobné vetné členy, napr. viacnásobný podmet, viacnásobný prívlastok atď., alebo sledovať, akými druhmi vzťahov sú spojené časti hocijakých viacnásobných vetných členov. Tento druhý spôsob je podľa nášho názoru výhodnejší, najmä

¹ J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 153 n.

² J. Ružička, c. m., 178.

³ *Človek proti skaze*, SS 1963 (Čps); *Nové profily*, 1950 (Np); *Pre a proti*, SS 1956 (Pp); *Vavriny nevädnuce*, SS 1954 (Vn); *Medailóny*, SVKL 1960 (M); *Vajanský prozaiik*, Zenit 1946 (Vp); *Stúrovci*, Pravda 1948 (S); *Od včerajška k dnešku*, SS 1959 (Ovd); *Profily*, Elán 1946 (F).

ak ch
Prvý
Pr
raďov
rovar
časť
a pos
kovo
spojk
nia f
nejší
ného

Pr
v ho
tický
dych
(Čps)
smec

In
rom
aleb

Zl
Zodj
mon
(Vn)
i hu
ani
aleb

P
čler
chá
a b
ked
spo
var

I
túr
nie
srd
var
var
por

ak chceme skúmať aj štylistickú platnosť viacnásobných vetných členov. Prvý spôsob využijeme iba sekundárne v niektorých prípadoch.

Prvú skupinu tvoria také viacnásobné vetné členy, ktorých časti sú v priradovacom vzťahu. Najčastejšími spôsobmi spojenia sú zlučovacie a odporovanie. V bežných jazykových prejavoch sa pri zlučovacom spojení častí viacnásobného vetného člena postupuje tak, že iba predposledná a posledná sú spojené spojko, kým všetky predošlé sa spájajú bezspojkovo. Matuška volí iný typ spojenia. Jednotlivé časti sa do dvojíc spájajú spojko a medzi dvojicami je asyndetické spojenie. Takýto druh spojenia prináša aktualizačný prvok i do zlučovacieho vzťahu, ktorý je najbežnejším, a preto i najvšednejším druhom spájania častí viacnásobného vetného člena.

Pretvára – rozlučuje a spája, domýšľa a umocňuje. (Čps) – Skutočnosť je v ňom nedokonalá a nevykúpená, nesúladná a biedna. (Čps) – Útočne i pateticky, obzieraivo i zvrchovane zhrnul tu Hviezdoslav v jednej básni širokého dychu všetko to, čo podväzovalo i ničilo slovenský život z viny vlastnej triedy. (Čps) – Človek Lermontov, to je plameň i ľad, fanatizmus i skepsa, nežnosť i posmech, zádumčivosť i jed. (Vn)

Iným variantom spojenia, u Matušku tiež veľmi častým, je ten, pri ktorom sa pred každou časťou viacnásobného vetného člena spojka opakuje, alebo sa vyskytuje niektorá iná s podobným významom (*a – i*).

Zložité sú jeho východiská: literárne a filozofické i životné a sociálne. (Čps) – Zodpovednosť a dobrá vôľa a dobrá vôľa a zodpovednosť. (Pp) – A predsa Lermontov nie je ani Leopardi, ani Byron, ani Lenau, a dokonca už nie Kazateľ. (Vn) – Nepodáva ani boj vášni, ani boj ideí; i tragično i komično, i smútok i humor mu zostávajú zúfale zavreté. (Vp) – Literatúra nie je ani fráterstvo, ani frizerstvo, ani frizerstvo. (Ovd) – To už znie veľkolepo a monumentálne, alebo aspoň veľmi sľubne. (Ovd)

Popri uvedených dvoch typoch spájania častí viacnásobného vetného člena so zlučovacím vzťahom, ktoré sú, povedali by sme, konštantné, nachádzame u Matušku prípady, v ktorých autor ľubovoľne strieda spojkové a bezspojkové spájanie a tým zvyšuje variabilitu typov. Pritom sú niekedy ešte prípady predložkového spájania, takže sa pestrosť zlučovacieho spojenia ešte zväčšuje. (Predložkové spojenie *otec so synom* je transponovanou podobou zlučovacieho spojenia *otec a syn*.)

Doma revolučné boje, víťazstvo buržoázie, prechodná štabilizácia a konjunktúra, kríza. (Čps) – Masku uhládzača a zmierovača padá, a srdcom i žľou roznieťený intelekt sa vydáva na cestu polemika a odhaľovateľ, ktorý zranene, srdcom i mozgom, reaguje na zvrátenosť, a bráni tak pomyselný alebo utajovaný, potom však ustavične viacej a viacej prejasňujúci, doznávaný i vyznávaný mravný a spoločenský ideál. (Čps) – V šírke jeho znalostí drží rovnováhu ponor, intenzita a vnímavosť, iskra, vznet a zápal. (Pp) – Svárila sa v ňom

veľká potreba miery s nemožnosťou uveriť; túžba po svetle s nocou „temnou bez konca, bez kraja“; hlbinná citovosť s diamantovým rozumom. (M)

Ak si pozorne všimneme všetky tri skupiny uvedených príkladov, ľahko zbadáme, že nielen v prvej z nich, ale aj v ďalších dvoch sa často vyskytujú vety, v ktorých sú tiež časti viacnásobných vetných členov spájané do dvojíc. Táto črta sa výrazne ukáže aj pri ďalšom rozbere ostatných skupín viacnásobných vetných členov. Môžeme povedať, že patrí medzi charakteristické znaky výstavby Matuškových viet, a teda aj medzi charakteristické znaky celého jeho štýlu. Aj ním sa líši napr. od mnohých slovenských spisovateľov, ktorí sa pri vyratúvaní, enumeratívosti tradične vyjadrujú trojčlennými spojeniami, triádami.⁴

Na okraj rozboru zlučovacieho vzťahu medzi časťami viacnásobných vetných členov sa žiada pripojiť krátku poznámku o ich j u x t a p o z i č n o m spájaní. Pre podobnosť a významovú blízkosť sa juxta pozičné spojenia chápu i vykladajú ako priraďovacie zlučovacie. Pri hlbšom skúmaní tejto otázky ich treba rozlíšiť aj pri výstavbe viacnásobných vetných členov, ako sa to už robí v triedení priraďovacieho súvetia. Juxta pozičia je voľnejšie spojenie než zlučovanie. Ide tu o prosté radenie slov do vety. Niekedy je celkom zreteľná, inokedy má naozaj pomerne blízko k zlučovaniu.

Čierne noci bez hviezd, tma, tiene, hmla; žalobná clivota a osamelosť. (M) – Maloverní, ktorí to robíme, zlí, ktorým je cudzie rozjímanie samoty bez hlasu, bezbožní, ktorí nosíme poklad srdca svojho na námestia. (P) – Monotónnosť, prázdnota, bezvýhodné opakovanie, nuda. (Čsp)

Už pri zlučovacom vzťahu medzi časťami viacnásobného vetného člena a pri jeho vyjadrovaní sme videli u Matušku mnoho osobitného, svojského. Mnoho odlišností možno nájsť aj pri rozbere iných vzťahov. O d p o r o v a c í vzťah častí viacnásobného vetného člena je veľmi častý, po zlučovacom najčastejší. Má svoju špecifickú úlohu pri výstavbe Matuškovho kontextu. Podieľa sa spolu s vetným a členským záporom na tvorení a vyjadrovaní kontrastov. Je teda prejavom Matuškovkej techniky kontrastu. Najviac frekventovaný je bežný typ odporovacieho spojenia: po kladnom vyjadrení veci, vlastnosti, okolnosti nasleduje odporovací vzťah.

Život, nie knihy, doba, nie literatúra. (Čps) – Literárnu, a nie životnú inšpiráciu ukazujú v plnej sláve jeho veci, dotýkajúce sa ako-tak súčasného života. (Pp) – „Mocnára“ Timrava pre jeho zbojstvo stresce, chápe celú vec mravne, nie sociálne. (Vn) – Jeho dielo, najmä básnické, ale i prozaické, nepochybne zohralo vývinovú úlohu, je vôbec z tých, čo sú tu najmä na zohratie takejto úlohy. (M) – V priestore, v akom sa pohybuje Vajanský, ťažko dať na seba narážať

⁴ Porov. A. Matuška, *Od včerajška k dnešku*, SS 1959, 209; J. Mistrik, *K lyrizovanej próze poviedok Kde pijú dúhy*, SR 28, 1963, 82.

real
čas
a to
losť

V
vzť:
v zé
por
vzť:
no

N
nár
kla:
v je
ich
ide
zre:
prá
rod
roz

C

v t
Bli:
čo:
čas

spc
ale
spc
obi

V
me
čor

zbe
kto
jen

bol
ale
či

bu
sky

(

nel
tou

realitám, a nie tieňom, ľudom, a nie mátoham. (Vp) — Viacej než tí, ktorí už časove nešli pod obraz celej epochy, dokázal svojimi románmi z minulosti Jašík, a to práve preto, že ich ladil komorne, a nie palácovo. (Ovd) — Zná len minulosť a budúcnosť, nie prítomnosť... (P)

Vo veľkom množstve viet sa však vyskytuje iný variant odporovacieho vzťahu. Autor uvedie najprv nejakú myšlienku, vec, vlastnosť, okolnosť v zápornej podobe a až po nej kladný protiklad, ktorý je s predošlým v odporovacom vzťahu. Ide tu o zdôraznenú, štylizovanú formu odporovacieho vzťahu. Najčastejšie ho uvádzajú slová *lež, ale*, menej odporovacia spojka *no* a niekedy je aj bezspojkový.

Nie „selská“, lež činná, tvorivá „energická“ práca mu je vrcholným prejavom národného charakteru. (Čps) — Ale Sládkovič je prvý; prvý so všetkým nielen kladným, lež i záporným. (Np) — U Lermontova najčastejšie titanizovaním v jeho vlastnom, nebyronskom slohu, to jest nie hrozbou nebesám, lež pokojným ich vyzývaním. (Vn) — Dobre bolo povedané, že nie o more, ale o námorníkov ide Conradovi. (M) — Ak je niekto, u koho na počiatku nebol úžas, ale samozrejmosť, je to Vajanský. (Vp) — Avšak ani spisovatelia si neuvedomili nie svoje právo, lež priam povinnosť vidieť a písať po svojom. (Ovd) — V erbe štúrovcov, rodených vášnivcov, nie je rozmer, ale zákon, nie opojenie, ale zrieknutie, nie rozpútanie, ale väzba. (P)

Ostávajúce dva priraďovacie vzťahy, stupňovací a vylučovací, nie sú v takej miere frekventované, ako sme videli pri oboch predchádzajúcich. Bližšie majú k odporovaciemu vzťahu, lebo aj pri nich ide o popretie niečoho a o uvedenie inej možnosti, iného stupňa. Pri stupňovacom spojení častí viacnásobného vetného člena Matuška spravidla využíva základnú spojku tohto druhu priraďovania — spojku *ba*. Iba zriedkavo použije iné, alebo stupňuje bezspojkovo. Pri vylučovacom spojení zasa používa najmä spojku *alebo*. Stupňovací vzťah býva častejší než vylučovací. Príklady na obidva typy uvedieme za sebou.

Vyplývalo to z estetických hľadísk a malo to i základnejší dôvod v jeho po-medznom postavení, v pozícii „stredú“, ktorú chcelo zastávať, a niekedy a v nie-čom, ba často a v mnohom ju i zastávalo... (Čps) — Autor je rýchly, vari až zbežný. (Pp) — Za veľkého, ba geniálneho umelca ho pokladali dokonca hlasisti, ktorí s ním viedli toľko sporov ideových. (M) — V každom prípade máme do-jem, že Púplava a Šechnár hovoria správne, ba až prisprávne, že by však menej bolo viac. (Ovd) — Samo v sebe nie je nič mravné alebo nemravné, spravodlivé alebo nespravodlivé. (Čps) — Svoju prvú polemiku — zjavnú či skrytú, vedomú či nevedomú — vedie Timrava v oblasti zobrazovania citových vzťahov. (Vn) — Nie vo vypätej, prosto v dobrej, normálnej literatúre možno lásku uvádzať buď náruživou, s blbými pochodňami ako Turgenev a Šolochov, alebo homér-sky, pokojne, nevzrušene, ako približne — nie vždy — Tolstoj. (Ovd)

Od vylučovacieho spojenia častí viacnásobného vetného člena vyjadrova-ného spojkou *alebo* je pomerne blízko k zlučovaciemu vzťahu vyjadrenému tou istou spojkou *alebo*. Takéto zlučovacie spojenie vyjadruje eventualitu,

dve alebo viac možností, ktoré sa navzájom nevyklučujú. Od vylučovacieho spojenia sa odlišuje aj v interpunkcii. Pri zlučovacom vzťahu medzi časťami viacnásobného vetného člena čiarku pred spojku *alebo* nepíšeme. V Matuškovom texte ju však vo väčšine takýchto prípadov nachádzame. Uvedieme niekoľko príkladov v originálnom znení, teda aj s čiarkou:

Zo spoločenských premís, ktoré si možno vysvetlíť objektívnou dobovou skutočnosťou, alebo podobnou konštitúciou ducha – variabilita nie je neobmedzená – môžu vyplynúť podobné, či rovnaké („skoro doslovné“) závery. (P) – To už znie veľkolepo a monumentálne, alebo aspoň veľmi sľubne... (Ovd) – Len v naozaj konvenčných, alebo prázdne idealisticky vypätých dedinských rozprávkach sa dvaja brali z lásky – zväčša sa brali role. (Ovd) – A hľa, objavil sa autor, ktorého kniha svedčí, že všetko, alebo bezmála, je vo videní a podaní. (Pp)

Prípady predložkového priradovacieho spájania častí viacnásobného vetného člena sú u Matušku pomerne zriedkavé. Aj keď možno uviesť niekoľko príkladov, treba zároveň poznamenať, že tento spôsob spájania je u Matušku sekundárny, vyskytuje sa pomerne málo. Autor dáva zjavne prednosť spojkovému alebo napokon i bezspojkovému spájaniu pred predložkovým. Niektoré príklady predložkového vyjadrovania sme uviedli pri zlučovacích spojeniach. Ide predovšetkým o využitie predložky *s, so* na vyjadrenie zlučovacieho vzťahu. Takéto spájanie je príznakové a menej výrazné. Azda preto dáva Matuška prednosť iným druhom vyjadrenia vzťahov vo viacnásobnom vetnom člene.

Tretiu – popri priradovaní spojkovom a priradovaní predložkovom – pomerne silno zastúpenú skupinu viacnásobných vetných členov tvoria u Matušku prípady, v ktorých sú časti viacnásobného vetného člena v determinatívnom vzťahu. Je tu paradox. Hovorilo sa, že viacnásobný vetný člen vzniká koordináciou viacerých výrazov, ale tu ide o subordináciu. Rozhodujúcim činiteľom pre vymedzenie viacnásobného vetného člena je okolnosť, aby jeho časti mali rovnaký gramatický vzťah k nadradenému slovu.⁵ Vzťah medzi jednotlivými časťami je teda až druhoradým činiteľom. Koordinácia a viacnásobný vetný člen teda nie sú celkom súvzťažné pojmy.

Najčastejším prípadom determinatívneho spojenia je u Matušku príčinný alebo dôvodový vzťah. Súvisí jednak s kauzálnym spôsobom myslenia a vyjadrovania, jednak so snahou po skrátenej, kondenzovanom výraze. Ide tu vlastne o nevetné vyjadrenie myšlienky, ktorá by si v bežnom vyjadrovaní vyžadovala celú vedľajšiu vetu.

Ak neporastie ich reálny rozmer, bude náš pohľad na ne poučnejší, pretože špecifickejší. (Čps) – Čapkov vzťah k človeku je, povedali sme, dvojznačný, lebo zložený z lásky i odporu, z blahovôle i bázne. (Čps) – Sem-tam sa mihne

⁵ Porov. J. Ružička, c. m., 178.

zlé, pre
nosť –
nou m
nielen
alebo u
mocnos
nom zn

V M
vzťah.
vzťah.
predsa
tenom

Mrav
vaný, t
žoáznel
pokúša
vojny
v odra

Z os
došlé,
m i e r

V ni
„tichú“
nistick
lásky
tom je

K u
vetný
význa
typy
pri vi
dôsled
kami
od de
matik
bode

Po
viacn
tuško
sme
vetný
príkl
i tror

zlé, pretože nesúrodé prirovnanie... (Pp) – Výhodné preto, že má takto možnosť – u nás ostatne viac teoretickú, pretože nepatrnú – kontrolovať sa verejnou mienkou už v priebehu práce. (Pp) – A čo sa týka uznania, tu sa o nej nielen neprípadne vyslovovali, neprípadne, pretože len akoby mimochodom, alebo upierajúc jej nos medzi očami, ale ju i nebrali na vedomie. (M) – Bezmocnosť Vajanského dostupuje vrcholu pri jeho dievčatách a ženách, v zápornom zmysle jedinečných, pretože jedinečne nemožných. (Vp)

V Matuškovom diele medzi početnejšie zastúpené patrí dôsledkový vzťah. Súvisí s tou istou štylistickou funkciou, akú má predošlý príčinný vzťah. I keď nemožno povedať, že v ňom ide o prevrátený dôvod, príčinu, predsa aj on vyjadruje príčinnno-dôsledkové súvislosti, pravdaže, v obrátenom poňatí ako príčinný.

Mravný a tým i spoločenský zákon, v znamení ktorého je tento príbeh osnovaný, teda znie: človek potrebuje ľudí. (Pp) – Je kritika vedená z pozície buržoázneho demokrata, a preto plná rozporov a nedôslednosti. (Vn) – Uhol sa pokúšala nájsť Margita Figuli v knihe „Mladosť“, kde ide o čas od vypuknutia vojny do vzniku Československej republiky, teda o priebeh prvej svetovej vojny v odraze na dedinu, videný očami dievčatka. (Ovd)

Z ostatných determinatívnych vzťahov, ktoré nie sú také časté ako predošlé, pozornosť si zaslúži prípustkový a celkom zriedkavý podmienkový vzťah.

V niektorých svojich fejtónoch Čapek sám pestoval takúto spoločenskú hru, „tichú“ a vkusnú, nie po americky barnumskú a krikľavú, jednako však iluzionistickú. (Čps) – Áno, z lásky, spontánnej, nezadychčanej, a predsa prenikavej lásky k domovu... (Pp) – Hoci je kniha proti referátu hodne rozšírená (a pritom jednako neveľká), hoci autor... (Ovd)

K uvedeným determinatívnym vzťahom medzi časťami viacnásobných vetných členov treba azda dodať, že zatiaľ naša teória neodlišuje pri týchto významovo naozaj podradovacích, determinatívnych vzťahoch dva rozličné typy podľa spôsobu ich vyjadrenia, ako sa to robí pri členení súvetia. Aj pri viacnásobných vetných členoch bude užitočné rozlišovať dôvodový, dôsledkový, prípustkový vzťah priraďovací, vyjadrený paratakticky (spojkami *veď, však, totiž, ináč; a teda, a tak, a preto, a tým; a jednako, a predsa*) od determinatívneho vzťahu vyjadreného hypotakticky. Takto sa problematika jednoduchej vety a problematika súvetia dostanú zas v jednom bode na spoločný základ.

Po rozsiahlejšom výpočte a rozbore jednotlivých vzťahov medzi časťami viacnásobného člena je nutné uviesť ešte jeden charakteristický znak Matuškovho komponovania a využitia viacnásobných vetných členov. Doteraz sme uviedli zväčša prípady, v ktorých je medzi časťami viacnásobných vetných členov len jeden vzťah. U Matušku však nachádzame množstvo príkladov, v ktorých sú časti viacnásobného vetného člena spojené dvoma i troma rozdielnymi vzťahmi.

A. spojenie rozličnými priraďovacími vzťahmi:

Príliš angažované za života svojho autora, aby bolo veľmi milované i príkro súdené, vznáša teraz nárok na to, aby nebolo vynášané ani znevažované, ale spravodlivo zväžené. (Čps) – Lebo duchovnou konštantou Janka Kráľa je jeho revolučnosť, pravdaže, neustále vychyľovaná, ba porušovaná, no v rozhodujúcich miestach jeho básní a v rozhodnom dejinnom okamihu neúchylná, nezmieriteľná a neúprosná. (Vn) – Veľký človek nie je len výrazom národa, jeho potencovanou schopnosťou, naplnením jeho možností, lež azda aj doplnením, vyvinutím toho, čo chýbí, extrémom z druhého konca. (P)

B. spojenie kombináciou priraďovacích a podraďovacích vzťahov:

Spravodlivo: to ani po rokoch a v inej spoločenskej situácii neznamená studene a bez účasti, lež s pochopením, hoci kriticky. (Čps) – Lebo ktože sa tak vhrúžil – a nie ľahko a spevne, lež celistvenne a skutočnosťne, a preto aj „ťažko“ a „nesúmerne“ – v zmysel a podstatu národnej a ľudovej existencie? (Np) – Odtiaľ si možno vysvetliť, že forma, ktorou sa zvyčajne realizuje, nie je – ani v kritike života, ani v kritike literárnej – odpúšťanie, ospravedľovanie, objektívne všechápanie, teda láska, ale útok a výsmech... (M) – Ich kritika je tu z gruntu falošná, pretože skrz naskrz starozákonná a staropanenská, pretože morálna a moralistická. (S) – Je však veľmi príznačné, ako sa tieto prerody uskutočňujú: hladko, alebo zlomom, teda nie organicky. (Ovd)

Z príkladov, ktoré sa tu uviedli, i z ďalších toho istého druhu, ktoré však pre isté priestorové obmedzenie nemožno uvádzať, zreteľne vyplýva poznatok, že prevažnú väčšinu Matuškových viacnásobných vetných členov tvoria tie, ktoré sú vyjadrené prídavnými menami. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavuje pri determinatívnom vzťahu častí viacnásobného vetného člena. Iba pri zlučovacom a odporovacom vzťahu majú približne takú istú frekvenciu substantíva. Možno urobiť záver, že najväčšia rozmanitosť vzťahov je pri názvoch vlastností, teda z hľadiska vetnočlenského pri prívlastkoch. Variabilita Matuškových typov prívlastku je veľká. Príklady najlepšie ukázali, že tu šlo o zhodné i nezhodné prívlastky, o tesné i voľné, anteponované i postponované, pripojené i osamostatnené prívlastky.⁶ Matuška pomerne často oddeľuje niektoré časti viacnásobného prívlastku od kontextu ako parentézu. Býva to najmä vtedy, keď sú jednotlivé časti v inom vzťahu ako v zlučovacom. Vzniká tým vlastne osobitný druh parentézy – determinatívna parentéza, pri ktorej sa jej súvislosť s ostatným textom aj gramaticky prejavuje.

Pri doplnku a prívlastku sa hovorí, že ich nepokladáme za viacnásobné, ak je jedna časť zhodná a druhá nezhodná. Uvedieme dva príklady, ktoré, zdá sa, protirečia tejto poučke.

Individualista, ale i človek ľudový, človek más, a preto výnimočný a nadosobný; básnik kozmu, ale i epochy, a preto nadčasový i dobový; človek na-

⁶ K ich vymedzeniu porov. E. Bajzíkova, *Prídavné mená v úlohe osamostatnených vetných členov*, SR 29, 1964, 139 n.

štrbenej viery, ale i človek prevratov, a preto na svoj čas náboženský v pokrokovom zmysle, i odbojný a revolučný. (Vn) – Človeka vidí autor v jeho elementárnej pudovosti, vedeného náruživosťami, neskroteného v jeho zbojníckom zdraví nijakými zábránami psychickými a vôbec už nie spoločenským zákonníkom. (Pp)

V týchto prípadoch sú vo vzájomnom vzťahu zhodné i nezhodné časti a rovnaký vzťah majú i k nadradenému slovu. Vzniká tu otázka, či ich skutočne nemožno hodnotiť ako viacnásobné, keď pri iných vetných členoch nezáleží na slovnom druhu, akým sa časti viacnásobného vetného člena vyjadrujú. Ak vo vete *Spravodlivo: to ani po rokoch a v inej spoločenskej situácii neznamená studene a bez účasti, lež s pochopením, hoci kriticky* (Čps) hodnotíme tieto výrazy ako viacnásobný vetný člen, z hľadiska podstaty vetného člena, niet podľa nášho názoru dôvodu, pre ktorý by sme napr. celé spojenie *človek máš, a preto výnimočný a nadosobný* nemohli označiť ako viacnásobný prívlastok. Zhodnosť a nezhodnosť by tu nemala byť rozhodujúcim delidlom.

Zriedkavým typom sú prípady, keď sa viacnásobnosť vyskytuje vo vytýčenom vetnom člene. Ich neobvyklosť vyplýva z okazionálneho slovosledu (minimálne jadro výpovede, maximálne východisko), ktorý sa pritom objavuje. Matuškovy vety vždy prinášajú najmä nové, ich slovosled je teda neutrálny, čiže východisko sa redukuje na minimum, ale jadro zasa rastie.

Technika v najužšom slova zmysle, analýza, kompozícia – to všetko vždy bolo viac na strane európskeho kontinentu, a najmä Francúzska; ale koncepcia, ale naliehavosť videnia, ale schopnosť doviest románový príbeh k vyzneniu v mravnom zmysle – to vždy bola výsada anglická. (Pp)

Záver: Bohaté a rozmanité využitie viacnásobných vetných členov je jedným z výrazných znakov štýlu Alexandra Matušku v jeho esejach. Popri osobitnej výstavbe súvetia a slovných novotvarov je takou vlastnosťou, ktorá podmieňuje jeho špecifičnosť a svojskosť. Pri rozbere viacnásobných vetných členov a vzťahov medzi ich časťami sa ako evidentné ukazujú tieto črty:

1. Najfrekvencovanejšie sú tie viacnásobné vetné členy, ktoré sú vyjadrené adjektívami (iba pri zlučovacom a odporovacom vzťahu sú rovnako časté substantíva).
2. Pomerne malá je frekvencia predložkového spájania častí viacnásobného vetného člena.
3. Častý výskyt odporovacieho vzťahu súvisí s technikou kontrastu.
4. Nachádzame aj juxtaopozíčné pripájanie častí viacnásobného vetného člena.
5. Najmä v posledných knihách je veľké množstvo viacnásobných vet-

ných členov s determinačným vzťahom medzi ich časťami. Slúžia na zhus-
tenie výrazu a zvýšenie jeho intenzity. Zastupujú celé vedľajšie vety.

6. Podobnú syntaktickú a štylistickú platnosť majú také viacnásobné
vetné členy, ktorých časti sú spojené kombináciou viacerých rozmanitých
vzťahov.

7. Časté je spájanie častí viacnásobných vetných členov do dvojíc.

Viacnásobnosť vetných členov sa takto v diele A. Matušku stáva príkla-
dom správneho a tvorivého rozvíjania výrazových prostriedkov, ktoré pri-
spievajú k utváraníu svojského štýlu v jeho esejach.

nc
pi
se
se
v
d
B
d
n

p
c
p
o
si
p
v
t
I

1
E
E
d
n
n
-
v
j
s
e
v

DISKUSIE

SKLOŇOVANIE SLOVENSKÝCH PRIEZVISK NA -O

Ján Sabol

V kodifikácii skloňovania slovenských priezvisk na -o badáme nejednotnosť. Naše normatívne gramatické príručky¹ uvádzajú, že slovenské priezviská zakončené v nom. sg. na -o (*Botto, Krasko, Krno, Vančo, Hečko*) sa skloňujú ako substantíva vzoru *hrdina*, to znamená, že v gen. a akuz. sg. majú koncovku -u (*Bottu, Krasku, Krnu, Vanču, Hečku*). *Pravidlá slovenského pravopisu*² píše o skloňovaní domácich priezvisk na -o toto: „Slová zakončené na -o majú v 2. a 4. p. jedn. č. zväčša koncovku -a, napr.: *dedo — deda, Jano — Jana*. Koncovku -u majú iba domáce priezviská, napr.: *Botto — Bottu, Vančo — Vanču*. Ale niektoré z týchto priezvisk majú obidve koncovky: *Krasku — Kraska, Krnu — Krna, Stanu — Stana*.“ Podobnú nejednotnosť možno pozorovať i v starších gramatikách.³

Ako ukazujú pozorovania z hovorovej sféry, skloňovanie domácich priezvisk na -o sa naozaj dostáva pod silný tlak koncoviek substantív vzoru *chlap*. Ide tu o živý vývinový proces morfolologickej analógie, ktorý je podporovaný tým, že väčšina mužských podstatných mien na -o (ide najmä o hypokoristiká) má v gen. a akuz. sg. koncovku -a (*dedo — deda, strýko — strýka, ujo — uja, Jano — Jana, pejko — pejka* atď.) a vari aj tým, že cudzie priezviská na -o (*Korolenko, Ševčenko, Hugo* a pod.) majú koncovky podľa vzoru *chlap* (*Korolenka, Ševčenka, Huga*). Tento proces analógie mohla

¹ E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 176. — E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, 2. vyd., Bratislava 1963, 61.

² *Pravidlá slovenského pravopisu*, 4. vyd., Bratislava 1963, 73.

³ J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 119 uvádzajú, že priezviská na -o (*Klačko, Botto, Mocko, Pleško, Holko, Volko, Krasko, Krno*...) sa skloňujú podľa vzoru *chlap*; na str. 120 však píše, že „v gen. sing. príponu -u majú dôsledne všetky priezviská, končiace sa na -čo: *Vančo — Vanču, Onderčo — Onderču, Jančo — Janču, Lenčo — Lenču*“ a ďalej „ostatné priezviská zakončené na -o majú v gen. sing. príponu -a alebo -u, prípadne aj obe“ a uvádzajú príklady na slovenské priezviská *Holku, Chrenku, Lenku, Benku, Bottu, Plešku, Klačku, Kraska — Krasku, Krna — Krnu*. — J. Mihál, *Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl*, 2. vyd., Bratislava 1947, 127 píše: „Priezviská na -o: *Botto, Thurzo, Petko, Vančo* a pod., skloňujeme v sg., podľa vzoru *sluha*.“ — B. L e t z, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 246, zaraďuje skloňovanie slovenských priezvisk na -o k substantívam vzoru *chlap*; má však poznámku, že „niektoré domáce priezviská na -o a podstatné mená typu *gazda* majú odchodné pádové prípony od vzoru *chlap*, a to v jednotnom genitive a akuzative, napr.: *Bottu, Klačku; gazdu, sudcu, gymnazistu*...“

urýchliť i tá skutočnosť, že mnohé slovenské priezviská na -o vznikli z hypokoristických foriem rodných mien: *Ferko, Belko, Peťko, Marko, Stanko, Stacho* a pod., pri skloňovaní ktorých si používatelia uvedomovali zrejmu súvislosť s paralelnými formami rodných mien. Práve preto sa začali skloňovať podľa vzoru *chlap* najmä priezviská na -ko.

Dvojtvary typu *Bottu – Botta, Krasku – Kraska* žijú nielen v hovorovom štýle, ale začínajú prenikať i do odbornej literatúry, a to dokonca i jazykovednej.

S obidvoma pripomienkami s. dr. M i k a súhlasím. (Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 158) – Príklad z M ň a č k a. (Tamže, 163) – Celkom jej vypadli pozoruhodné a podnetné práce F. M i k a. (SR 28, 1963, 295) – Tento zväzok Litterarii otvára pozoruhodná štúdia F. M i k a Rytmus v próze. (SR 29, 1964, 112) – „Ak som len jediné srdce so srdcom zlúčil, spieval som obstojne“, čítame u L e n k a. (J. Bžoch, Podoby slovenskej poézie, Bratislava 1961, 37) – No zbierky Válka, F e r k a, Škamlu, Koyša, Janovica, Kováča, Skukálka a Mojíka umožňujú určité zovšeobecnenie. (Tamže, 159) – Tak je to u F e r k a, ktorý sa beznádejne zaľúbil do robustných slov. (Tamže, 160) – Nemohol by som obísť básnický čin Válka a S t a c h a. (I. Kupec, Obrana poézie, Bratislava 1963, 9) – V tom treba vidieť aj príčinu stagnácie a krízy mladého básnika F e r k a. (Tamže, 16) – Básnická moderna na Slovensku odvodzuje si však svoj rodokmeň od posledného z tejto trojice, od Ivana K r a s k a. (Tamže, 60) – Napriek tomu S t a c h a čaká ešte rovnako odvážne nasypať soľ „do svedomia človeka“. (Slovenské pohľady 78, 1962, 2, 119) – Rád by som čítal nové práce Mináčove, Tatarokove, Lazarovej a M ň a č k a. (SP 1962, 3, 159) – Pani Grešková má prečo milovať svojho manžela G r e š k a. (SP 1962, 5, 147) – Z pôvodných literárnych diel spomeniem niektoré básne J. S t a c h a zo zbierky Svadobná cesta. (SP 1962, 11, 151) – Osud ženy je u K r n a hračkou v rukách muža. (SP 1963, 12, 129) – Tieto sentencie nad knihou Ladislava M ň a č k a začnem od Pavla Števéčka. (SP 1964, 3, 132) – Na poznámku Milana F e r k a reagoval krátkou poznámkou Bohuš Kováč. (SP 1954, 5, 144) – Možno pevedať, že práca Vladimíra R u s k a vznikla z potrieb dňa. (SP 1964, 6, 136) – Za takýchto okolností potom práca V. R u s k a môže byť len vítaná, i keď ju nemožno prijať bez výhrad. (Tamže) – Mal by to byť pre M ň a č k a zdroj sebaistoty. (Kultúrny život 1963, 38, 3) – Na M ň a č k a sa už zhrklo v minulosti dosť výčitiek pre jeho náhlivú prácu s jazykom. (KŽ 1963, 49, 3) – Vybral protivojnové novšie a nové básne M. Válka, M. Kováča a J. S t a c h a. (KŽ 1964, 16, 8) – Z pera pplk. Jozefa B e l k a prinášame záznam o dôležitom, dnes už historickom, politickom i vojenskom akte z konca roku 1943. (KŽ 1964, 18, 6) – Spomínam si v tejto súvislosti na diskusné vystúpenie S t a c h a. (Mladá tvorba 1964, 4, 38) – U M ň a č k a je to v podstate jasné. (MT 1964, 5, 10)

Príklady z dennej lače:

Na snímke J. G r e ň a vidíte Prešovčana Tureka. (Smena 1964) – Takto našli o šiestej hodine ráno Jozefa R i h a. (Tamže) – Príchod F r o l a na palubovku veľmi prospel celkovému výkonu. (Pravda 1964) – Pokiaľ ide o F r o l a, nebudil zvláštnu pozornosť. (Tamže) – V 53. min. rozhodca vylúčil Krawczyka za

na
pr
(P
2 :
lil
Č
vs
sk
kc
D
pr
ve
(V
pc
st
a
na
19
—
aj
ne
F

P
al

v:
v
α

Ir
A
le
je
L
C

z
k
h
z
z
—
E
c

napadnutie Daňa. (Tamže) – Úspešný dvojblok hráčov pražskej Lokomotivy proti smeču Thurza. (Tamže) – Od nášho spolupracovníka M. Valka. (Pravda 1964) – V 43. min. Benz po nezištnej prihrávke Rebra zvýšil na 2:0. (Tamže) – Za členov Predsedníctva SNR plénum SNR jednomyselne zvolilo týchto poslancov: ... inž. Jána Marka... (Tamže) – Umiestnenie Lacza ČTK neuvádza. (Tamže) – Z trmy-vrmy po trestnom kope obrancu Benka vsietil z dvoch krokov Švec. (Práca 1964) – To bola veľká príležitosť prešovského Fecka. (Tamže) – V II. polčase hostia často ohrozovali Stacha. (Československý šport 1964) – Rozhodca Stefánik vylúčil v 78. min. komárňanského Daňa. (Tamže) – Doležel bol okrem Lacza jediným čs. cyklistom, ktorý prišiel do cieľa III. ročníka Tour de l'Avenir. (Tamže) – Polakovič zdolal vo veľkom boji Míka 2:1. (Večerník 1964) – Na jeho miesto povolali Fila. (Východoslovenské noviny 1964) – Najmä na Frola a Serugu si musíme dávať pozor. (Tamže) – Tito sem prídu až v nedeľu ráno bez Ondra. (Tamže) – V mužstve hostí sme videli troch bývalých hráčov Tatrana Prešov: Bakka, Gerbela a Jevčáka. (Tamže) – Podľa slov trénera Klimka bola medzi ním a funkcionármi hokejového oddielu aj príkladne dobrá spolupráca. (Prešovské noviny 1964) – Vo váhe do 71 kg Jusko zvíťazil vzdaním sa súpera Stanka. (Tamže) – Keby som bol trénerom nášho národného mužstva, tak by som doň postavil aj Prešovčanov Kunaya, Seruga, Frola, Lukošíka a Eibla. (Tamže) – Vychoval nejedného výborného ľahkého atléta, ako známeho šprintéra Engela, štvrtkára Fila a ďalších. (Štart 1964)

Jazyková prax i príklady z literatúry ukazujú, že tu ide o živé varianty. Pravidlá slovenského pravopisu ich už čiastočne zachytili. Bude však treba, aby sa dostali i do nových vydaní slovenských gramatických príručiek.

Zároveň s analogickým používaním koncovky *-a* v gen. a akuz. sg. podľa vzoru *chlap* v domácich priezviskách na *-o* možno pozorovať i analógiu v opačnom smere: cudzie priezviská na *-o* dostávajú (podľa domácich) koncovku *-u*.⁴ Ide tu však o zriedkavé prípady.

Myšlienky súdruha Skáčku sa v podstate zhodujú i s mienkou vedenia Intervizie ako hlavných usporiadateľov. (Pravda 1964) – Otrasná spoveď Alexandra Dovženku. (Smena 1964) – Svojimi necitlivými zásahmi do umeleckej tvorby Alexandra Dovženku zapríčinili, že sovietska kinematografia je ochudobnená o niekoľko geniálnych filmových diel. (Tamže) – Tragédia Dovženku – umelca je výstražným momentom. (Tamže) – Burgnich strážil Gentu. (Tamže) – Má v Reale Madrid nahradíť Gentu. (Tamže)

Pretože všeobecná vývinová tendencia skloňovania pri slovenských priezviskách na *-o*, ako sme sa ju pokúsili vystopovať, smeruje k vyrovnávaniu koncoviek podľa vzoru *chlap*, a teda k oslabeniu vplyvu substantív vzoru *hrdina*, treba používanie koncovky *-u* v gen.-akuz. sg. pri cudzích priezviskách kvalifikovať ako nárúšanie spisovnej normy. Jej kodifikácia by zbytočne rozmnožovala dvojtvary v spisovnej slovenčine.

⁴ Podľa terajšej kodifikácie majú v gen. a akuz. sg. iba koncovku *-a*. Porov. napr. E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, c. d., 172; Pravidlá slovenského pravopisu, cit. vyd., 13.

Pri skloňovaní priezvisk na -o uplatňujú sa teda v súčasnej spisovnej slovenčine dve tendencie: 1. vyrovnávanie koncoviek podľa vzoru *chlap* a teda oslabovanie vplyvu substantív vzoru *hrdina*; 2. príklon niektorých priezvisk k vzoru *hrdina*. Prvá tendencia je silnejšia a všeobecnejšia a prejavuje sa najmä v slovenských priezviskách. Druhá tendencia je slabšia a badať ju pri niektorých typoch priezvisk cudzieho pôvodu. Kodifikácia by mala podľa našej mienky podporovať prvú tendenciu.

Vývin skloňovania slovenských priezvisk na -o potvrdzuje, že hybnou silou morfológie je tvarová analógia.⁵

O TVAROCH S VKLADNOU HLÁSKOU -Á- V GEN. PL. PODSTATNÝCH MIEN

Vlado Uhlár

V tomto článku sa dotýkam otázky výskytu a frekvencie niektorých slov s vkladnou hláskou -á- v gen. pl. podst. mien žen. a str. rodu, všimam si otázku výuky tejto charakteristickej časti spisovného tvaroslovia na našich školách a súčasne upozorňujem na vplyv jazykových redakcií vydavateľstiev kníh v tomto smere.

1. Pôvodné bezkoncovkové tvorenie gen. pl. spojené najčastejšie so zdĺžením kmeňovej slabiky sa v spisovnej slovenčine iba v niektorých prípadoch zachovalo v muž. rode (za *starých čias*, *veľa ráz*, potom v bohatej skupine vlastných miestnych mien na -any: *Krivian*, *Lipian*, *Šurian*, *Margecian*, *Herlian* a pod., kým pri podst. menách žen. a str. rodu (okrem výnimiek) je takéto tvorenie pravidelné pri vzore *žena*, *ulica*, *gazdiná* (*žien*, *ulíc*, *gazdín*), *mesto*, *srdce*, *dievča* (*miest*, *srdc*, *mačiat*).

Tvorenie gen. pl. bez koncovky s pomocou vkladných hlások je výsledkom zložitého vývinu v súvislosti so zaníkaním jerov a ich vokalizáciou, keď v spojitosti so zaníkaním praslovanského prízvuku a intonácie sa pretvárala a reorganizovala praslovanská kvantita;¹ dnešný stav s vkladnými hláskami *ie*, *á*, *ô*, *o*, *e* je dôsledkom bohatého vzájomného ovplyvňovania a vyrovnávania vnútri stredoslov. nárečí, pôsobením aj nestredoslov. nárečí na náš spisovný jazyk, pričom sa v ňom uplatňujú nielen zásahy najprednejších našich spisovateľov, ale aj kultúrnych centier (najmä brati-

⁵ Porov. J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 100–109 (najmä na str. 101–102).

¹ Porov. E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 146–149.

slavského za štúrovcov, martinského od matičných čias a teraz okrem nového bratislavského centra už aj košického a banskobystriického). Táto problematika patrí k pozoruhodným stránkam našej spisovnej reči, a preto si zaslúži, aby sa jej venovala osobitná pozornosť. V školskej výuke, ale takisto aj v redakčnej praxi našich časopisov a knižných vydavateľstiev treba si všímať najmä tvary s vkladným *-á-*.

Všimnime si kodifikáciu tvarov gen. pl. s *-á-* v našich normatívnych príručkách.

Tvary s vkladným *-á-* v spisovnej slovenčine uzákonil Eudovít Štúr. Vychádzal zo stredoslovenského kultúrneho jazyka vzdelancov, ako ho dobre poznal v prostredí mládeže študujúcej v jeho časoch v Bratislave. Svojou jazykovou teóriou i praxou prejavil prenikavý zmysel pre potreby spis. jazyka; s ponímaním spisovného jazyka ako celonárodného dorozumievacieho prostriedku v oblasti kultúry, hospodárstva i politiky s veľkou a jemnou citlivosťou spájaj aj problém jeho národnej reprezentatívnosti. Takéto prehĺbené chápanie otázky funkcie spis. jazyka mu pomohlo vyvarovať sa splošňujúcej utilitaristickej jednostrannosti. Preto aj pri kodifikovaní dvojtvarov v gen. pl. podst. mien žen. a str. rodu úsilie zvýrazniť osobitosť, svojráznosť a bohatstvo slovenčiny ho viedlo k tomu, že tu uzákonil tvary s vkladným *-á-* popri tvaroch s vkladným *-ie-*. Uvedme, čo L. Štúr v *Náuke reči slovenskej*, prvej gramatike terajšej našej spisovnej reči, píše o tvorení gen. pl. ženských podst. mien tohto typu pri vzore *ruka*.² „Keď by sa viacej spoluhlások na tento spôsob stretlo, ktoré by sa vysloviť nedali, vhadzuje sa medzi ne dlhé *á* alebo *je*, napr. *sestra*, *karta*, *matka* majú v genitíve *sestár*, *karát*, *maták* alebo *sestjer*, *karjet*, *matjek*.“ Obdobne píše o gen. pl. podst. mien str. rodu pri vzore *delo*, kde uvádza tieto príklady na tvary s vkladným *-á-*: *jarám*, *okán*, *osán*, *nosidál*, *motovidál*.

Konfrontujme Štúrovu kodifikáciu s dnešnou, ako je vyjadrená v poslednom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu*. Ak Štúr tvary s vkladným *-á-* v podstate uprednostňoval popri rovnako správnych tvaroch s vkladným *-ie-* (tvary s vkladným *-uo-* sa neuvádzajú). Pravidlá zachycujú tento stav skôr opačne: „V 2. p. mn. č. sa vkladá dvojhláska *-ie-*, samohláska *-o-* alebo *-e-*, zriedka aj dvojhláska *-ô-* a dlhé *-á-*.“³ Zaiste výraz zriedka tu nemožno ponímať ako hodnotenie, v duchu ktorého by sa mali potláčať tvary s vkladným *-á-* alebo *-ô-*, lebo sú práve také správne ako tvary s vkladným *-ie-*. Pri podstatných menách str. rodu vzoru *mesto* však Pravidlá uvádzajú: „Samohláska *-á-* sa vkladá v niektorých slovách (popri dvojhláske *-ie-*), ak predchádza krátka slabika, napr. *jedlo* – *jedál*, *jutro* – *jutár*, *brvno* – *brván/brvien*.“⁴ V Opravách sa však

² Podľa vydania z r. 1943 (vyd. Kompas, Martin) L. Štúr, *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*, kde v druhej časti je aj *Nauka reči slovenskej* vo forme vybraných ukážok (129–290). Gen. pl. subst. vzoru *ruka* na str. 235, vzoru *ulica* na str. 236 (*husál*), vzoru *delo* na str. 240.

³ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1963, 79. Na str. 80 sa uvádza: „Samohláska *-á-* sa vkladá v niektorých slovách popri dvojhláske *-ie-*, ak predchádza krátka slabika, napr. *handra* – *handár/handier*, *karta* – *karát/kariet*, *perla* – *perál/periel*, *sestra* – *sestár/sestier*, *slivka* – *slivák/sliviek*.“ Je zrejmé, že sa neuvádzajú všetky slová, ktoré v spis. slovenčine mávajú v gen. pl. tvar s vkladným *-á-*.

⁴ Na str. 84.

uvádza výraznejšie: „§ 95, písm. b (posledný odsek): Pri 2. p. mn. č. slov *jedlo*, *jutro* odstraňujú sa tvary ‚jediel‘, ‚jutier‘ ako neobvyklé; ponechávajú sa len tvary *jedál*, *jutár*.“⁵

Poslednými úpravami sa upevňuje tendencia, ktorá pomkýna tvary s vkladným -á- bližšie k miestu, aké im v našej spisovnej reči na začiatku jej vývinu prisúdil L. Štúr. Sám sa nazdávam, že je to veľmi správne.

2. Ak sme doteraz hovorili o kodifikácii tvarov gen. pl. s vkladným -á-, všimnime si, ako sa prakticky prejavuje táto problematika vo vyučovaní slovenského jazyka na našich školách. Takým charakteristickým javom nášho tvaroslovía, ako je tvorenie gen. pl. podstatných mien a najmä žen. a str. rodu bez koncoviek so zdĺžením kmeňovej slabiky a osobitne tvarom s vkladným -á- a -ô- popri najčastejšom s vkladným -ie-, učiteľia i učebnice by mali venovať primeranú pozornosť.

Skutočnosť je takáto: Podľa doterajších osnov pre slovenský jazyk na základných deväťročných školách, ktoré v podstate vošli v platnosť až tohto školského roku, jazykový a pravopisný výcvik sa v zásade končí v 9. triede ZDŠ a na výberových školách II. cyklu (či už na SVŠ, odborných školách všetkých typov okrem pedagogických, odborných učilištiach i učňovských školách) už ide predovšetkým o literárnu výchovu v súvislosti s dejinami literatúry a o dokončovanie slohového výcviku. Napr. na priemyselných školách, ktoré majú nepomerne viac žiakov ako SVŠ, žiaci by sa mali viac dozvedieť o gramatike už iba v rámci tzv. všestranných jazykových rozborov, ktoré sa majú robiť príležitostne pri vyučovaní slohu; prakticky to znamená, že nikde, lebo iná je prax a iná vyšpekulovanosť zásad uvádzaných v úvode osnov.

Pozrime sa na stav v učebniciach slovenského jazyka pre 4.–9. ročník ZDŠ.⁶

Učebnice pre 4. a 5. ročník nemôžu, pochopiteľne, podávať učivo o tvorení 2. p. mn. č. podľa našich požiadaviek. V učebnici pre 4. ročník je iba kapitola *Príprava na skloňovanie podstatných mien*, zato v učebnici pre 5. ročník z našej problematiky tu nachodíme vlastne iba metodický postup: „Pozorujte štvoraký spôsob tvorenia druhého pádu množného čísla.“ V niekoľkých vetách v štyroch skupinách sa vyskytujú iba tieto tvary: 1. *lúk*, *vrb*, 2. *kráv*, *žiab*, *včiel*, *motýk*, *jahôd*, 3. *matiek*, *sväzáčok*, *jamôk* (mohlo byť ešte aspoň *sestár*; pozn. V. U.), 4. *ruží*, *dielní*, *zberní*.“ Nasleduje poučenie:

⁵ Na str. 15.

⁶ K. Šnittová – E. Biščová – T. Macura, *Slovenský jazyk pre 4. ročník ZDŠ*, 1962. – G. Horák – V. Gužíková, *Slovenský jazyk pre 5. ročník ZDŠ*, 1963. – E. Mózerová – E. Horváthová – O. Kajanová, *Slovenský jazyk pre 6. ročník ZDŠ*, 1962. – V. Betáková – Š. Chalupová – H. Lakotová, *Slovenský jazyk pre 7. ročník ZDŠ*, 1962. – Ž. Tarcalová – J. Oravec – Š. Chalupová, *Slovenský jazyk pre 8. ročník ZDŠ*, 1963. – E. Jóna – Ž. Tarcalová – E. Nándory, *Slovenský jazyk pre 9. ročník ZDŠ*, 1963.

P.
1
2
3
4
A
mat
brat
slov
žiak
že v
po c
z na
prol
2.
Muž
Žen
Stre
Z
živý
žiak
a na
nod
(pre
van
príp
a če
si k
P
pisi
sa i
gen
nič,
rýc
poz
(už

Pište takto:

1. <i>lúka</i> – <i>lúk</i>	1. bez koncovky
2. <i>krava</i> – <i>kráv</i>	2. predĺžením samohlásky
3. <i>matka</i> – <i>matiek</i> ,
<i>doska</i> – <i>dosák</i>	3. vkladáním samohlások a dvojhlások
4. <i>ruža</i> – <i>ruží</i>	4. pridaním koncovky <i>-í</i>

Azda toľkoto poučenia pre 5. ročník aj stačí. V 6.–9. ročníku, v ktorých sa gramatická výuka a výcvik končia, mali by sme sa zaiste stretnúť s dôkladným prebratím učiva o tvorení 2. p. mn. č. aspoň v rozsahu, ako sa preberá v Pravidlách slov. pravopisu. Skutočnosť je však takáto: V 6. ročníku podľa učebnice sa so žiakmi iba zopakujú vzory skloňovania podst. mien a iba na str. 115 sa poučia, že v prípadoch *číslo* – *čísiel*, *sídlo* – *sídiel*, *vlákno* – *vlákien* nenastáva krátenie po dlhej slabike. V učebnici pre 8. ročník ani v učebnici pre 9. ročník niet ničoho z našej problematiky, lebo v učebnici pre 7. ročník nachádzame z celej našej problematiky azda už vyčerpávajúce poučenie zhrnuté na str. 33 takto:

2. pád množného čísla podstatných mien [tvoríme]

Mužský rod	predsed -ov (len v mužskom rode!)	vzor:
Ženský rod	r á n žat ie v	lod í (dlaň)
	pivn í c jam ó k (jamiak)	vec í (kosť)
	žl ía z per á l	chyž í (ulica)
Stredný rod	m ía s ved á r (vedier)	pol í (srdce)

Zaiste takýto stav vedomostí o tvorení 2. p. mn. č. je krajne neuspokojivý. Veď podľa metodických zásad učebnice obsahujú maximum učiva pre žiakov. Treba najmä uvážiť, že napokon každý učiteľ v záplave iného učiva a najmä všetky sily stravujúceho pravopisného výcviku (*y* a *i*) učivo zjednodušuje. Je až nepochopiteľné, že pri takej starostlivosti o nové učebnice (predovšetkým z hľadiska metodiky a úpravy) sa na poznanie a precvičovanie takýchto významných zložiek našej materinskej reči (ako je v tomto prípade náročné a rozsiahle učivo o 2. p. mn. č.) našlo iba tak málo miesta a času, že sa v záplave ostatného učiva stráca a žiaci, ba vlastne ani učitelia si ho nestačia povšimnúť.

Pretože podľa terajších osnov slovenského jazyka sa jazykový a pravopisný výcvik končí v ročníkoch základnej deväťročnej školy a gramatika sa na školách II. cyklu už neučí, naši maturanti nebudú vedieť o tvorení gen. pl. podst. mien bez koncovky s vkladnými hláskami *-á-* a *-ô-* celkom nič, ale ani prakticky sa nedozvedia (z najväčšej časti ani učitelia, pre ktorých býva ich učebnica po viacerých rokoch vyučovania jediným zdrojom poznania reči), že v spisovnej slovenčine sú správne iba tvary *jedál*, *jutár* (už nie *jediel*, *jutier*), že popri tvare *perál* je i tvar *periel*, o ostatných spi-

sovných tvaroch ani nehovoriac.⁷ Tu je teda potrebná náprava, aby sa žiaci (aj učitelia) lepšie oboznámili s tvorením gen. pl. žen. a str. podst. mien s vkladnými hláskami -á- a -ô-.

3. V posledných Pravidlách sa kodifikovali tvary 2. p. mn. č. *jedál* a *jutár* ako jedine správne podľa súčasnej spisovnej normy. To však ešte neznamená, že by uvedená tendencia v iných prípadoch v prospech tvarov s vkladným -á- sa azda tiež takto prejavovala. Nebudeme ďaleko od pravdy, ak uvedieme, že v istej časti našej verejnosti sa mechanicky uplatňuje tendencia zjednodušovať a tým aj ochudobňovať bohatstvo dvojtvarov typu *ihál/ihiel*, *handár/handier*, *vidál/vidiel*, prípadne trojtvarov *slivák/slivôk/sliviek*, *čipák/čipók/čipiek* v neprospech tvarov s vkladným -á- a -ô-. Takáto mechanistická tendencia vyrastá z nepochopenia zložitého organizmu spisovného jazyka a do značnej miery je dôsledkom nesprávneho hodnotenia takýchto javov, čo zasa súvisí s nižšou jazykovou kultúrou príslušného prostredia. Otázku dvojtvarov v spisovnej reči nemožno však vyriešiť prostým likvidovaním jedných alebo druhých tvarov.⁸

Kým v jednej časti takýchto dublet sa v ich používaní uplatňuje význam príslušných slov (*čas* — *časov*, *groši* — *grošov*, *koní* — *koňov*; takýchto dvojíc je však pomerne málo), pri iných sa uplatňuje napr. nový, veľmi živý jazykový stav proti upadajúcemu starému (dvojice *vlákien* — *vláken*, *čísiel* — *čísel* a pod.), keď nová zákonitosť výrazného označenia gen. pl. si vynútila vkladnú dvojhlásku -ie- aj v týchto prípadoch, kde predtým v spis. reči kodifikátori uplatňovali rytmický zákon. Tu tvary staršie majú však tiež opodstatnenosť v spis. reči.

V iných dvojiciach sa prejavuje tá istá snaha po zreteľnosti, výraznosti a jed-

⁷ Po skončení 9. roč. si naši žiaci neodnášajú zo ZDŠ poznanie systému slovenskej gramatiky, nemajú dôkladnejší prehľad o ňom, lebo ani v 9. roč. nemajú v rukách učebnicu typu Paulinyho *Krátkej gramatiky slovenskej* alebo takých, aké bývali v nižších triedach gymnázií, napr. od J. Mihála. Ak sa v 1. roč. výberových škôl 2. cyklu už gramatika systematicky nepreberá, malo by sa v ročníkoch 6—9 uplatniť riešenie, ktoré bolo napr. aj v *Slovenskej gramatike*, učebnici pre dvojročné poľnohospodárske a učňovské školy, od autora tohto článku (2. vyd. 1959). V nej sa na str. 75 uvádza: „Tvary s vkladným -á- pokladáme za čisto slovenské (*sestár*, *perál*, *metál*, *handár*, *stovák*, *karát*, *jedál*, *vidál*, *jutár*, *vrecák*...). Rozmanitosť vkladných hlások je výhodná (napr. básnikom pre rýmy).“

⁸ Porovnaj L. Dvonč, *Karta — gen. pl. kariet/karát*, SR 28, 1963, 343—346. — M. Marsinová, *Spracovanie gramatických kategórií v normatívnom slovníku*, SR 20, 1955, 32—33. — M. Ivanová-Šalingová, *Stýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 117—133 (ide o referát z konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave). Na str. 121 autorka hovorí: „Tvary: *slivák*, *dosák*, *karát*, *kvapák*, *handár* atď. sa hodnotia ako zastarávajúce, príp. ako nárečové.“ Tá istá autorka však v článku *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny*, SR 28, 1963, 17—32, už vystupňuje svoj postoj k tvarom s vkladným -á-, píšuc (24): „Tvary *slivák*, *slivôk*, *dosák*, *karát*, *kvapák*, *handár* sa považujú často za nespisovné, nárečové a používajú sa zriedkavo...“. V súvislosti s otázkou stredoslovenského variantu hovorového štýlu vyzdvihuje, že nemožno nárečovú stredoslovenskú normu miešať so spisovnou: „Takýto postoj treba pokladať za škodlivý a treba proti nemu bojovať“ (20).

nozna
tvarov
svedo
na -o
razne
mien
kráter
sa po
Porov
-ský
tením
hovor
ložkou
níku l
že to
Obc
ného
tende
vzoru
nosti.
je vra
V c
žením
Pravi
uvádz
konof
čenia

Na
dvojt
Dvo
jazyk
nebo
pevn
za pá
ale a

V
cúva
Iva
báda
Sám
ným
a že

noznačnosti, napr. v rade prísloviiek tvorených z príd. mien koncovkou -o proti tvarom zakončeným na -e (*citovo – citove, láskavo – láskave, celkovo – celkove, svedomito – svedomite*). Tu sa zreteľne v uprednostňovaní tvarov so zakončením na -o v prejavoch ústnych i písomných prejavuje úmysel používateľa voľbou výraznejšieho a jednoznačnejšieho tvaru vyhnúť prípadnej kolízii s tvarmi príd. mien stredného rodu, kde zavše býva krátke -e v koncovke vplyvom rytmického krátenia, často však vo výslovnosti je koncovka iba naznačená, polokrátka, takže sa používateľ zastavuje v úvahe, či ide o stredný rod príd. mien a či o príslovku. Porovnaj paralelu v častých chybách prísloviiek od príd. mien zakončených na -ský a -cký, kde pre malú odlišnosť prísloviiek tvorených z príd. mien iba skrátčením koncového -ý na -y sa neraz stretávame s dlhou koncovkou: žil „svetský“, hovoril dobre po „maďarský“, hoci v tomto druhom prípade už spojenie s predložkou po by malo dostatočne signalizovať, že ide o príslovku. Ak sa napr. v slovníku Pravidiel neudávajú tvary *celkovo, zaujímavovo, svedomito*, som presvedčený, že to ešte nie je dôvod, aby sa takéto tvary zavrhovali a potláčali.

Obdobná situácia je aj pri tvaroch *zubmi – zubami* a pod., kde okrem ustáleného spojenia *zubami-nechtami* je častý systémový tvar *zubmi*, tvorený v živej tendencii pravidla, že v inštr. pl. podst. mien muž. rodu (okrem mien podľa vzoru *hrdina*) býva vždy koncovka -mi, pokiaľ nejde o výnimky a nepravidelnosti. Tvar *zubmi* neslobodno opravovať autorom s dôvodením, že v živej reči je vraj pravidelne iba tvar *zubami*.

V duchu živých tendencií vznikol bezkoncovkový tvar gen. pl. *konôp* so zdĺžením o na ô, ktorý uvádza v Náuke reči slovenskej už L. Štúr, uvádzali ho Pravidlá 1941, používal sa napr. v odbornej literatúre, ale Pravidlá 1953 ho neuvádzajú, čo sa neprávom využíva v redakciách na opravu tvarov *konôp* na *konopi*. Slovník slovenského jazyka uvádza gen. pl. *konopi* od hromadného označenia *konope*, ale uvádza aj zriedkavejší výskyt *konopa* a od neho gen. pl. *konôp*.

Na problematiku dvojtvarov (najmä nášho typu, s konkretizáciou na dvojtvar *karát/kariet*) s veľkou podnetnosťou a erudíciou poukázal L. Dvonč,⁹ ktorý na správnu mieru uvádza aj unáhlené závery niektorých jazykovedcov s citeľnými dôsledkami pre prax. Nazdávam sa však, že by nebolo správne dvojtvary tohto typu chrániť iba v ustálených spojeniach, pevnejších frazeologických jednotkách, napr. *vzala svojich päť sli v ák*, *za pár s t o v á k*, a to nielen preto, že majú nespornú štylistickú hodnotu, ale aj okrem toho tvoria príznačnú črtu slovenčiny.

V tomto zmysle si treba veľmi ceniť Dvončove podnety, čiastočne rozpracúvajúce, ale čiastočne aj odmietajúce závery M. Marsinovej a M. Ivanovej-Šalingovej, keď z prípadov výskytu tvaru *karát* náhodou žiada preštudovať aj výskyt iných tvarov s vkladným -á- v gen. pl. Sám myslím, že je tu celkom pomýlené argumentovať proti tvarom s vkladným -á- odvolávaním sa na náhodné mienky, že tieto tvary sú zriedkavé a že sa pocifujú ako nárečové, inokedy ako zastarávajúce,¹⁰ keď ide o kate-

⁹ L. Dvonč, c. m., 346.

¹⁰ Básnik V. Turčány v *Neapolskom popevku* (Slovenské pohľady 77, 1961, č. 12,

góriu sui generis, o tvary, ktorých jestvovanie v spisovnej slovenčine je príznakom jej osobitosti. V tomto smere treba vplývať, najmä prostredníctvom správnej jazykovej výchovy škôl i časopisov na správny názor širokej verejnosti k otázke dvojtvarov a najmä tohto typu.

Nepochopenie správneho postavenia tvarov gen. pl. s vkladným -á- v spisovnej slovenčine vedie k škodlivým zásahom proti nim v praxi jazykových redakcií niektorých našich časopisov a kníh.

Netreba nám tu skúmať otázku výskytu tvarov s vkladným -á- v gen. pl. v spisovnej reči a v slovenských nárečiach. Stačí nám spomenúť, že ide o jav, ktorý má svoj pôvod v strednej slovenčine, kde je hojný v severných nárečiach (Orava, Turiec, Liptov a priľahlé časti Pohronia), kým v južných stredoslovenských nárečiach už nebýva taký častý, ale zato proti nim je v niektorých prípadoch (*jedál, sestár, karát, dosák*) častý v hovorovom štýle spisovného jazyka v tejto oblasti, ktorý sa zasa opiera o tamojší stredoslovenský interdialekt.¹¹

Túto skutočnosť sme museli uviesť preto, aby sme pochopili, že v Ružomberku v Liptove s jeho textilnou priemyselnou školou musíme počítať s pomerne veľmi častým výskytom tvarov gen. pl. s vkladným -á-. Od vzniku tejto školy r. 1942 vyučovali na nej odborníci pôvodom z tejto oblasti (Liptov, Turiec, Orava a priľahlé Pohronie sú aj krajmi, odkiaľ má škola najviac žiakov), v ktorých hovorovom štýle ich spisovného jazyka, ale aj v knižnom odbornom štýle ich výkladov, v písomnom prejave (učebné texty, skriptá) tvary *ihál, karát, handár, dosák, mydál, čipák* a pod. (v textilných odborných termínoch) boli pravidelné. Tieto tvary sú, pravdaže, spisovné, nemožno ich teda pokladať azda za príznačné iba pre odborný textilný jazyk (štýl).

Keď r. 1957 odborní učitelia priemyselnej školy textilnej v Ružomberku prekladali z češtiny do slovenčiny učebný text (skriptá) *Technológia pradiarstva* (mykanej a česanej vlnenej priadze)¹² spontánne uplatňovali tvary s vkladným -á- v gen. pl., napr. z *izolačných dosák, trenie ihál, do ihál, trhaná priadza z han-*

23) použil tvar *sestár*, ktorý M. Ivanová-Salingová (v poznámkach oboch cit. článkov) cituje a využíva podľa vlastného založenia. Zo slohy *Kolko má bratov kolko sestár / — akže ten tvar smiem užiť ešte — / Pochybujem že bol by cestár / čo kamienky by rátal v ceste* možno však práve naopak vyčítať, že Turčány s úspechom využil možnosti spisovného jazyka: tvaru *sestár* ako veľmi výhodného pre rým *cestár*, keď v 2. verši si vypomohol ešte celoveršovou vsuvkou pre rým v 4. verši. Takýto prípad hovorí za tvar *sestár* a z Turčányho charakteristiky sa možno poučiť aj v tom zmysle, že autor sám v svojom aktívnom jazykovom prejave takýto tvar nepoužíva, ale ho vhodne využíva inde.

¹¹ Z južných stredoslovenských nárečí od svojich žiakov mám doklady na tvary *jedál, jutár, sestár* (Čajkov, Kozmálovce, Ilija), ale aj tvary *čipók, dosók*, kým v mladšej generácii sa uplatňujú už tvary *sestrov, doskov, metlov, vidlov, perlov* (tak aj v Ábelovej). Z Novohradu z Brezničky a Turíčok mám doložené tvary *kariet, vidiel, mydiel, handier*, ale aj *jedál, karát, do handár, dosák*. Obdobne i v Čiernom Balogu, v Brezne-kúpeľoch. Tvary *karát, jutár, jedál, sestár* prenikajú ako interdialektické do celej oblasti, i do detvianskej, kde sú najčastejšie tvary *vrecók, jedól, čipók* a pod. (Stožok).

¹² Učebný text (skriptá) *Technológia pradiarstva*, zost. inž. J. Simon, slovenské vydanie upravili L. Lacko, R. Kedroň, K. OkáI a P. Križan, Praha 1958.

d á r
v diel
i h á l
aj v I
Iba ta
tvary
a sluč
kých
ihla a
sa na
klady
i h á l
ženie
a tva
V i
uplat
ným
nicko
v da
ako
a ko
pisu
v kr
od s
stro;
kará
post
odb
tení
škol
P
v n:
nýc
ňuj
Tec
kla
Na
mi
(z
tel
d á
(z
ho
—

ďár a pod. O akú frekvenciu slova *ihla* v gen. pl. tu ide. vidno dobre napr. v diele II/2, kde sa tvar *ihál* (*hustota ihál, číslo ihál, počet ihál, dĺžka ihál*) na str. 19 vyskytuje 12 rás a na str. 20 až 15 rás. Takýto úzus sa vytvoril aj v pletiarском závode vo Svite na Spiši v bezprostrednej blízkosti Liptova. Iba tak si možno vysvetliť, že v knihe *Vázby pletenín*¹³ sa sústavne používajú tvary *ihál* a *karát*. Pretože pleteniny sa aj na strojoch tvoria pomocou očiek a slučiek vytváraných ihlami, ktorých ako najhlavnejších súčiastok je na všetkých pletiarских strojoch veľký počet, je pochopiteľné, že frekvencia slova *ihla* a tvaru gen. pl. *ihál* je tu neobyčajne veľká. Tak napr. na str. 22 tvar *ihál* sa nachodí 5 rás, na str. 37 4 rasy, ale na str. 49, kde sa uvádzajú výpočty a príklady, sa tvar *ihál* vyskytuje 15 rás a na str. 50 zasa 10 rás (*počet ihál, koľko ihál, pri výpočte ihál, okolo ihál, pohyb ihál, klesaním ihál, uloženie ihál, pod háčiky ihál, cez hlavy ihál* a pod.). Frekvencia slova *karta* a tvaru gen. pl. *karát* je malá.

V rozvíjaní týchto prirodzených daností však nastal nečakaný zlom. Zaiste iba uplatňovaním nesprávnych náhľadov v otázke hodnotenia tvarov gen. pl. s vkladným -á- mohlo sa stať, že jazyková redakcia Slovenského vydavateľstva technickej literatúry zmenila v tejto veci svoje stanovisko a dôsledky sa prejavili v ďalších publikáciách z textilného odboru vydávanými týmto vydavateľstvom ako jediným tohto druhu u nás. V prvej pôvodnej publikácii *Spracovanie lanu a konopí* (1962) autorovi¹⁴ jazyková redakcia SVTL v rozpore s originálom rukopisu nahradila tvarom *ihiel* všetky pôvodné tvary *ihál*, ktorých frekvencia je v knihe na niektorých miestach veľmi početná, tak napr. na str. 200 sa gen. pl. od slova *ihla* nachodí 4 rasy, na str. 215 5 rás (kapitola *Obloženie mykacích strojov*), ale na str. 213 až 21 rás. Obdobne redakcia pokračovala proti tvarom *karát, dosák, vidál, krosán*, ktorých výskyt je však zriedkavý. Takýto „dôsledný“ postup redakcia SVTL potom uplatňuje vo všetkých publikáciách z textilného odboru. Tvary *ihál* neprešli v preklade učebných textov (z češtiny) *Vázby pletenín I, Vázby pletenín II* a *Technológia pletiarstva II*, ktoré preložili učitelia školy.¹⁵

Pochopiteľne, že reč učebnic ovplyvňuje jazyk žiakov (a potom pracovníkov v našom textilnom priemysle), v ktorej do zavedenia týchto nových kníh a učebných textov tvary gen. pl. *ihál, karát, vidál, dosák, handár* bývali bežné. Ovplyvňuje však aj reč samotných autorov. Pri prezeraní rukopisu prekladu učebnice *Technológia pradiarstva I*¹⁶ som zistil, že kým E. Beřko v svojej časti prekladu (v januári 1964) používa tvary *ihál* a pod., OkáI už tvary *ihiel* a pod. Na otázku, prečo píše *ihiel*, keď v jeho úze je bežné *ihál* a pod., odvetil: „Keď mi ich redakcia v mojej knihe prepísala!“. V rukopisnom preklade, ktorý robí (z češtiny) učiteľ školy P. Kriřan¹⁷ (máj 1964), sa však sústavne prekladateľom používajú tvary *handár* (*sto kil h a n d á r, zber h a n d á r, pranie h a n d á r, po usušení h a n d á r, druh h a n d á r, rozvlákňovanie h a n d á r*), *dosák* (z oboch *d o s á k*), *mydál, vidál* a *ihál*, hoci P. Kriřan je rodák zo Senice na Záhorí a tam aj vyrástol.

¹³ V. Votánek — R. Mesjar, *Technológia väzieb pletenín*, Bratislava 1956.

¹⁴ K. OkáI, *Spracovanie konopí a lanu*, Bratislava 1962.

¹⁵ V. Majer — V. Votánek, *Vázby pletenín I*, 1962 a *II*, 1963, prel. J. Zajac. — J. Matásek, *Technológia pletiarstva II*, 1963, prel. R. Fulmek a J. Zajac.

¹⁶ M. PirkI a kol., *Technológia pradiarstva pre I. roč.*

¹⁷ S. Zuřák, *Technológia pradenia (vlny) II*.

Písomný prejav autorov v posledných dvoch príkladoch je už pod vplyvom cudzieho zásahu a plynie zo snahy vyjsť redakcii v ústrety, hoci podľa môjho názoru opak má byť zásadou, lebo redakcia musí rešpektovať reč autora.

Záverom tejto úvahy o otázke tvarov s vkladným -á- v gen. pl. podst. mien žen. a str. rodu a o ich frekvencii v spisovnej slovenčine treba povedať, že s jazykovou praxou v tomto bode nemožno vysloviť uspokojenie. Príčinou tohto neželateľného stavu sú viaceré okolnosti, ktoré sa vzájomne podmieňajú.

Na prvé miesto kladiem nesprávnu jazykovú teóriu, ktorá silou-mocou hľadá štylistické rozdiely v používaní tvarov typu *ihál* a *ihiel* a pod. v životnosti a pravidelnosti druhých a vraj v zastarávaní a nárečovosti prvých.

Prvý dôvod v našom prípade súvisí aj s druhým, totiž s jednostranným uplatňovaním komunikatívnej funkcie spisovného jazyka a zanedbávaním jeho národnoreprezentatívnej funkcie, čo sa prakticky prejavuje vytláčaním tých charakteristických prvkov slovenčiny, ktoré sú znakmi osobitosti.

Pritom nemožno zaznávať rozrastajúci sa nivelizačný vplyv bratislavského jazykového centra, nie práve s prejavmi vysokej kultivovanosti, keďže sa napr. rozrastá v ňom i medzi početnými vysokoškolskými periférny slang.

Úpadok vplyvu martinského kultúrneho centra, rozhodného pre náš spisovný jazyk v matičnom období, potom v časoch pôsobenia Škultétyho a Vajanského pred prvou svetovou vojnou, ale veľmi účinného aj v období medzi dvoma svetovými vojnami vplyvom rozsiahlej činnosti a kultúrnej pôsobnosti obnovenej Matice slovenskej a jazykovej praxe martinských redaktorov vôbec, tento stav dokresluje.

Nie menej dôležitým dôvodom je aj klesanie dôkladného poznania spisovného jazyka a jeho charakteristických črt vplyvom neúplného a zjednodušeného podávania slovenskej gramatiky na našich školách, kde stav jazykových učebníc slovenčiny nevedie k hlbokému chápaniu a poznaniu našej reči v jej bohatstve, rozmanitosti a kráse. Tu sa vyžaduje rýchla náprava.

Treba nám zdôrazniť, že tvary gen. pl. podst. mien žen. a str. rodu s vkladným -á- majú plné domovské právo v spisovnej slovenčine a dôvody, ktoré viedli Eudovíta Štúra k ich kodifikácii, platia aj v prítomnosti.

Slc
dosia
o jeh
spiso-
užíva
hlbky
grafi
tívna
grafi
Kr
slov
výbe
slovi
cúva
Zá
vede
kých
prej:
toho
sa v
Pž
slov,
—
1
písm
2
riešil
a to.
206—
214—
F. K
že, 2
cova
k a,
písal
str.
K sl
3
bieh
graf

O VÝBERE A HODNOTENÍ SLOV V SLOVNÍKU SLOVENSKÉHO JAZYKA

Štefan Peciar

Slovník slovenského jazyka, ktorý, hoci sa blíži jeho dokončenie,¹ nebol dosiaľ dostatočne a všestranne vedecky zhodnotený, najmä pokiaľ ide o jeho dosah pre stabilizáciu spisovnej normy a ďalší vývoj slovnej zásoby spisovnej slovenčiny², stal sa predmetom kritiky zo strany niektorých používateľov a sčasti i zo strany jazykovedcov.³ Aj keď táto kritika nešla do hĺbky a dotkla sa len dvoch otázok z bohatej problematiky súčasnej lexikografie, treba jej venovať pozornosť a zistiť, či a do akej miery bola objektívna a nezaujatá, takže by mohla prispieť k zdokonaleniu našej lexikografickej teórie a praxe.

Kritici SSJ vyslovovali pripomienky 1. k výberu slov a 2. k hodnoteniu slov v tomto slovníku. Z hľadiska normatívnej funkcie slovníka je otázka výberu a hodnotenia slov nepochybne veľmi dôležitá. Normatívna hodnota slovníka sa posudzuje práve podľa toho, ako výstižne zachycuje a spracúva slovnú zásobu spisovného jazyka v danej etape jeho vývoja.

Základnou úlohou každého slovníka súčasného spisovného jazyka je vedecky opísať významy a spôsob používania lexikálnych (i frazeologických) jednotiek, ktoré sú spoľahlivo doložené v písomných jazykových prejavoch určených pre spoločenskú potrebu v oblasti kultúry. Podľa toho, v akom širokom a hlbokom zábere slovník túto úlohu plní, rozlišujú sa v lexikografickej teórii tri typy slovníkov: veľký, stredný a malý.

Päťväzkový Slovník slovenského jazyka, ktorý obsahuje asi 120 000 slov, patrí svojim rozsahom k slovníkom stredného typu. V istom ohľade

¹ V decembri 1964 vyšiel IV. diel, obsahujúci heslá od začiatku písmena S do konca písmena U, a v sadzbe je posledný, V. diel.

² Kriticky hodnotiace príspevky o niektorých problémoch, ktoré bolo treba v SSJ riešiť, uverejnili jednotliví členovia autorského kolektívu a redakčnej rady Slovníka, a to: E. Jóna, *K otázke normatívnosti Slovníka slovenského jazyka*, SR 26, 1961, 206–214; Š. Michalus, *Poznámky k výberu slov vo výkladovom slovníku*, tamže, 214–219; Š. Vragaš, *Cudzie slová v Slovníku slovenského jazyka*, tamže, 220–225; F. Kočiš, *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka*, tamže, 269–280. Pripomienky k jednotlivostiam vyslovili aj iní; napr. J. Rybák, *K spracovaniu hesiel čosi a dačo v Slovníku slovenského jazyka*, tamže, 235–237; J. Ružička, *Bleskozvod*, tamže, 237–239. Recenzie I. dielu s kritickými pripomienkami napísali: J. Oravec, SP 76, 1960, 445–447; V. Blanár, KŽ 15, č. 44, 20. febr. 1960, str. 4; V. Uhlár, UN 10, č. 8, 25. febr. 1960, str. 4–5; z českej strany J. Bělič, *K slovenské lexikografii*, Naše řeč 44, 1961, 42–51.

³ Stalo sa tak v diskusii o spisovnej slovenčine a o jazykovej kultúre, ktorá prebiehala v lete a v jeseni 1964 na stránkach časopisu Kultúrny život. Presnejšie bibliografické údaje pozri ďalej.

(napr. pokiaľ ide o zachytenie odbornej terminológie) presahuje už rámec stredného slovníka. Od slovníka tohto typu sa vyžaduje, aby podával plastický obraz slovnej zásoby spisovného jazyka vo všetkých jej štýlových vrstvách i s istou vývojovou perspektívou. Preto výber slov v takomto slovníku nemožno obmedziť na bežné celonárodné výrazivo, na tzv. aktívnu slovnú zásobu súčasných používateľov spisovného jazyka alebo dokonca len na niektorú vrstvu živého výraziva. Stredný slovník súčasného spisovného jazyka, pokiaľ má charakter vedeckého lexikografického diela, musí zachycovať okrem aktívnej slovnej zásoby troch súčasných generácií používateľov spisovného jazyka (strednej, mladšej i staršej) takmer celé slovné bohatstvo súčasnej beletristickej, populárno-vedeckej a sčasti i odbornej literatúry (okrem individuálne použitých výrazov), ako i podstatnú časť toho slovného bohatstva, ktoré je uložené v dielach literárnych klasikov, pokiaľ sa tieto diela znovu vydávajú a čítajú. Okrem spisovnej slovnej zásoby musí stredný slovník zachytiť aj istú časť nespisovného výraziva, najmä nárečového, ale i slangového, a to tú časť, ktorá je doložená v hodnoverných prameňoch, t. j. predovšetkým v beletrii, súčasnej i klasickej. Slovník, ktorý by si túto úlohu nejako zúžil a obmedzil by výber slov, povedzme, podľa kritéria „správnosti“, stratil by na vedeckej hodnote, pretože by nepodával verný obraz súčasného stavu slovnej zásoby národného jazyka.

Nie je teda chybou, ale naopak prednosťou päťväzkového Slovníka slovenského jazyka, prvého kompletného slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny, keď poskytuje informácie nielen o významoch a používaní slov patriacich do slovnej zásoby dnešnej spisovnej slovenčiny v striktnom zmysle, ale aj o významoch a používaní slov nárečových a slangových, prípadne zastaraných, ktoré sú doložené či už v súčasnej beletrii alebo u klasikov. Slovník takto poskytuje okrem vedeckých informácií o slovnej zásobe slovenského jazyka platné služby aj čitateľom beletrie, ktorí si chcú overiť význam menej známych alebo celkom neznámych slov.

Pravda, slovník stredného typu zasa nemôže zaznamenať každé slovo, ktoré je doložené v slovníkovom archíve, hoci i zo spoľahlivých prameňov. Aj tzv. dobrí autori majú svoje individuálne výrazy, medzi nimi i nevhodne utvorené alebo použité slová, ktoré sa nestali a nemôžu stať súčasťou celonárodného slovného bohatstva. Takéto individuálne výrazy nepatria do všeobecného slovníka, ale iba do slovníka príslušného autora. Dokonca ani v slovníku veľkého typu nebude možno zachytiť napríklad všetky Hviezdoslavove poetizmy (napr. zloženiny typu *blesko-ohnivo*, *blesko-šíp*) alebo všetky čechizmy a rusizmy Jilemnického (napr. rus. *rody* vo význame „pôrod“) alebo všetky slangové výrazy Blažkovej a pod. Tým menej patria takéto slová do stredného slovníka. Stredný slovník obme-

dzené
možn
tenci:

Aj
ňoval
ciách

Kr
v nie
konk.

ného
súčas
zákla

činy.
niekc
pri ni

do sl
pravc
zoru

Au
níku
Okre:

už pr
môcť

však
archí

milió
vične

starší
čiary
logik

iné p

4 A
5 S
Peciar
osobn.
vali v
mery“
vať p
presac

6 p
XIX,
7 F
ko, Zi

dzeného rozsahu nemôže zaznamenávať ani všetky odvodené slová, ktoré možno utvoriť podľa produktívnych slovotvorných modelov a ktorých potenciálny počet je prakticky neobmedzený.

Aj pri práci na päťväzkovom Slovníku slovenského jazyka sa uplatňovali pri výbere slov isté obmedzujúce zásady. Sú uvedené v Informáciách pre používateľov Slovníka (SSJ I, str. VI–VII).

Kritické stanovisko k týmto zásadám vyslovil J. Ferencík,⁴ ktorý v nich vidí uplatňovanie istej tendencie. Aj keď sa nevyslovil jasne a konkrétne, zrejme podozrieva autorský kolektív a predovšetkým hlavného redaktora SSJ z úmyslu zámerne skresľovať obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.⁵ Takýto záver si Ferencík vykonštruoval na základe svojho záporného postoja k téze o zblížovaní češtiny a slovenčiny. Nižké konkrétne dôkazy, podložené faktami, neuviedol. Uvádza síce niekoľko slov, ktoré podľa jeho názoru v SSJ nemali byť zaznamenané, ale pri nich sa ukázalo, že Ferencík nemá správnu predstavu o tom, ktoré slová do slovníka patria a ktoré nie, a že okrem toho podáva veci skreslene, nie pravdivo.⁶ Neuviedol ani jedno konkrétne slovo, ktoré by podľa jeho názoru v SSJ malo byť, a nie je.

Autorský kolektív SSJ si je dobre vedomý toho, že výber slov v slovníku možno vždy doplniť, keďže slovná zásoba ustavične rastie a mení sa. Okrem toho sa stále dopĺňa aj kartotéka excerpčného materiálu. Kolektív už pripravuje Dodatky a Doplnky k SSJ. V priebehu tejto práce budú sa môcť konfrontovať i rozličné stanoviská o výbere slov v SSJ. Východiskom však napokon vždy ostane excerpčný materiál, uložený v lexikografickom archíve Ústavu slovenského jazyka SAV. A tento materiál (zhruba štyri milióny excerpčných lístkov), zhromažďovaný vyše dvadsať rokov a ustavične dopĺňaný, obsahujúci aj matičný lexikálny archív, ktorý je ešte starší, presvedčivo dokazuje, že jazykové javy nemajú charakter priamočiarych tendencií, ako to vidí J. Ferencík so svojou „neúprosnou jazykovou logikou“, ktorá vraj „provokuje otázku“: keď to a to slovo, prečo nie aj iné podobne utvorené slová?⁷

⁴ *A preda nie je všetko v poriadku!*, KŽ XIX, č. 42, 17. 10. 1964, str. 10.

⁵ Svoje podozrenie vyslovuje neoverenými a nepravdivými tvrdeniami o tom, že Peciar, Durovič a niektorí iní si osobujú „právo narábať so slovenčinou ako so svojím osobným majetkom“, že „v redakčnej rade Slovníka chýbajú mená, ktoré by vzbudzovali viac dôvery, ako tie, čo tam teraz neobmedzene presadzujú svoje názory a zámer“ (neuviedol však ani jedno konkrétne meno), ako i o svojej povinnosti kritizovať pri Slovníku „tendencie, ktoré v ňom hlavný redaktor za pomoci recenzentov presadil“ a pod.

⁶ Porov. vyjadrenie recenzentov a autorov III. dielu SSJ *Neskresľovať fakty*, KŽ XIX, č. 43, 24. 10. 1964, str. 4.

⁷ Ferencík píše: „Keď *Ostravsko*, prečo nie aj *Bratislavsko*, *Košicko*, *Banskobystricko*, *Zilinsko*? Keď „domok“, prečo nie aj „darok“? Keď „osmahlý“, „oslablý“, prečo

Nech sa Ferenčík pokúsi vysvetliť, prečo niektoré zdrobnené substantíva muž. rodu majú príponu *-ok* (napr. *holúbok*, *žliabok*), iné príponu *-ík/-ik* (napr. *chlebič*, *žiacik*, *somárik*) a zasa iné príponu *-ček* (napr. *mlynček*, *ostrovček*), prečo sa pri niektorých zdrobneninách používa len jedna prípona, pri iných dve i tri (napr. *briežik/briežok*, *dubček/dúbok*, *hrebienok/hrebenček* a i.); alebo prečo sa názvy miesta, na ktorom je niečo uložené, tvoria v istých prípadoch príponou *-áreň* (napr. *lampáreň*, *listáreň*, *obrazáreň*), v iných príponou *-ovňa* (napr. *strojovňa*, *vozovňa*) a prečo si tieto dve prípony konkurujú v niektorých pomenovaniach miesta, na ktorom sa odohráva nejaký dej (napr. *opraváreň/opravovňa*).

Tieto a mnohé iné podobné príklady svedčia o tom, že slovtvorné prostriedky sú synonymné a pritom viacfunkčné. Taká je logika jazykových faktov a tá odporuje Ferenčíkovej „logike“ priamočiarosti. Zdrobnenina *domok* je v spisovnej slovenčine náležitá, lebo sa v istých spojeniach bežne používa (popri *domček*; najmä v množ. čísle: *rodinné domky/domčeky*), je dobre doložená,⁸ je utvorená produktívnou slovtvornou príponou *-ok* a sú od nej odvodené spisovné slová *domkár*, *domkárka*, *domkársky*. Z toho však vôbec nevyplýva, že by bolo treba uznať za spisovnú aj podobu „*darok*“ (alebo „*dárok*“). V spisovných prejavoch sa totiž používa podoba *darček*; od nej je odvodené aj príd. meno *darčekový* (*darčeková akcia*). Keď SSJ zaznamenáva pomenovanie *Ostravsko*, robí to preto, lebo toto pomenovanie je dobre známe po celej republike (aj vo Východoslovenskom kraji), vďaka dôležitosti Ostravsko-karvinského revíru v našom priemysle. Nijako však z toho nevyplýva, že by sa mali uvádzať aj pomenovania, ktoré sa v spisovnej slovenčine vôbec nepoužívajú (napr. „*Bratislavsko*“, „*Košicko*“ ap.). Podobnú úvahu by sme mohli urobiť aj o príd. menách slovesného pôvodu na *-lý*. Pomerne málo z nich patrí v dnešnej spisovnej slovenčine do neutrálneho výraziva (napr. *jedlý*, *padlý*, *odľahlý*, *príľahlý*, *otužilý*, *minulý*). V prevažnej väčšine majú takéto adjektíva na *-lý* povahu knižných zastaraných výrazov a SSJ ich tak aj označuje. Takto sú označené aj výrazy *osmahlý* a *oslablý*, pričom podoba *oslablý* sa uvádza len v zátorke a obyčajnou tlačou (nie polotučne) pri heslovom slove *oslabnutý*.

Tým, že SSJ tieto výrazy uvádza a označuje zápornou hodnotiacou značkou, plní svoju normatívnu úlohu omnoho dokonalejšie, než keby ich vôbec neuvádzal, keďže takto výslovne upozorňuje na výrazy, ktoré nie sú bežné

nie aj „zastaralý“, „zdrobnelý“ a desiatky ďalších prídavných mien na *-lý*? Keď sa pripúšťa *past*, *obilovina*, *hbitý*, *pádit*, *hekat*, otvára sa každému lajdáckemu používateľovi jazyka možnosť požičať si hociktoré slovo z hociktorého jazyka, ak dobre neovláda vlastný“ (KZ XIX, č. 42, str. 10).

⁸ V archíve SSJ je na slovo *domok* 37 dokladov, zväčša od dobrých autorov (porov. cit. vyjadrenie recenzentov a autorov III. dielu SSJ).

a neutrálne. Tým však nielen nenarádza tieto výrazy používať, ale naopak od nich odrádza. To isté platí aj o prevažnej väčšine iných výrazov, nad ktorými sa Ferenčík pohoršuje.⁹ Ako redaktor a prekladateľ mal by mať Ferenčík s používaním slovníkov toľko skúseností, aby vedel čítať bežné lexikografické značky. Ak je nejaké slovo v slovníku označené ako zastarané, hovorové zastarané, knižné zastarané alebo knižné zriedkavé, to znamená, že sa nehodí do bezpríznakovo štylizovaného kontextu a že sa v takých kontextoch ani nepoužíva. A ak sa nejaké slovo bežne používa, neprestalo by sa používať ani vtedy, ak by ho nejaký slovník nenáležite označil ako zastarané alebo ak by ho vôbec nezaznamenal. Napríklad SSJ nedopatrením nezaznamenal slová *kolaudovať*, *hlinikáreň*, *dialkár* (hovor.), *odlomiť sa*, *ohlas*, *moped* a ešte niektoré iné bežné výrazy. Táto okolnosť však vôbec nemá vplyv na ich používanie. Pri slove *ovšem* sa v SSJ uvádza, že je českého pôvodu a že je zastarané. Označenie „zastar.“ je tu však sotva výstižné, lebo slovo *ovšem* sa na Slovensku čoraz viac používa, a to napriek tomu, že ho puristi dali na index a že tento index dosiaľ „platí“ (dokonca aj Peciar ho v tomto prípade rešpektuje).

Normatívny slovník má pre upevnenie slovnej zásoby spisovného jazyka a pre jej ďalší rozvoj veľký význam, ale iba vtedy a do tej miery, ako objektívne vystihuje vývinové tendencie slovnej zásoby. V opačnom prípade iba rozkolisava úzus v používaní jednotlivých slov. Napríklad tým, že sa jeden čas zavrholo slovo *sústruh* a jeho odvodeniny (*sústružník*, *sústružníčka*, *sústružníctvo*, *sústruhovať/sústružiť*) a vytlačalo sa umelým slovom *točovka*, utvorili sa zbytočné dvojice tautonymných termínov, ktoré nijako neprispievajú k ustáleniu terminológie.

Rušivým zásahom do vývoja slovnej zásoby spisovného jazyka je aj to, keď sa vžitá slová nahrádzajú inými. Ferenčík sa napríklad kedysi naučil, že sloveso *riadil* sa má v slovenčine používať len vo význame „upratovať“ a nemá sa používať vo význame „viesť, usmerňovať, spravovať“. Drží sa tejto puristickej poučky, odvolávajúc sa na nepokazený jazykový cit starých materií,¹⁰ bez ohľadu na to, že v technike jestvuje *samočinné*, *auto-*

⁹ Z nich napríklad slová *pať*, *rozdmýchávať/-ovať*, *ochočít* sú v SSJ označené ako kniž. zastar., *pád* vo význame „prípád, záležitosť“ (v spojení *na žiaden pád*) ako hovor. zastar., *hbitý* ako kniž., pričom pri slovách *ochočít* a *hbitý* je ešte poznámka (čes.), *obilovina* sa označuje ako zastar. (v archíve ÚSJ je naň 21 dokladov zo súčasnej odbornej literatúry), *hekať* a *pádiť* sú označené ako expr. zried., *opravdivý* sa uvádza ako starší variant pri hesle *opravdivý* a slovo *páter* vo význame „chrbtica, chrbtová kosť“ popri označení kniž. zried. má takú typografickú úpravu, z ktorej vidieť, že sa toto slovo hodnotí ako nespisovné. Uvedené fakty Ferenčík jednoducho neberie na vedomie. Vynára sa otázka, či si to, čo kritizuje, vôbec overil, alebo sa iba dal niekým nepresne informovať.

¹⁰ KŽ XIX, č. 18, 1. 5. 1964, str. 8.

*matické riadenie, riadenie na diaľku, automaticky riadená raketa, riadi-
teľná vzducholod, riadiaca páka, riadiaci mechanizmus* a že máme aj slovo
riaditeľ s viacerými odvodeninami. Ferenčík sa pozastavuje aj nad slovami
haviar a *oprátka*, ktoré zaznamenávajú všetky vydania Pravidiel sloven-
ského pravopisu od r. 1931, teda i puristické vydanie z r. 1940. Rozčuľuje
ho kuchársky termín *placka*, hoci toto slovo má nielen Hviezdoslav, ale
i Zora Jesenská a Dullová. Dráždia ho aj mnohé iné slová (napr. *hluk, ba-
bička, jednička, kravka* a i., rusizmy *depo, dispečer, dispečing, chuligán,
chozrasčot* a i.), výraz *celý rad* (= veľa, mnoho, niekoľko) hodnotí ako „ška-
redý“ (podľa akých kritérií?). Nik Ferenčíkovi nebráni, aby sa vo svojom
osobnom úze vyhýbal slovám, ktoré neznáša jeho jazykový cit, alebo ktoré
sa mu nepáčia. Ale akým právom chce vnucovať svoj vlastný jazykový cit
celému národnému kolektívu? Akým právom posudzuje slovnú zásobu spi-
sovnej slovenčiny kritériami svojho osobného úzu? Z akých dôvodov žiada,
aby slová, ktoré sa mu nepáčia, neboli uvedené v Slovníku slovenského ja-
zyka? Kto kde kedy vedecky dokázal, že uvedené slová nemajú miesto
v spisovnej slovenčine?

Skutočnosť, že jazyková kultúra niektorých kruhov našej spoločnosti nie
je na žiadúcej úrovni, nikoho neoprávňuje ignorovať jazykové fakty
a „očisťovať“ slovenčinu od vžitých výrazov. Kým si Ferenčík neosvojí
základnú požiadavku pravdivo a objektívne narábať s faktami, dotiaľ ne-
bude možno jeho tvrdenia brať vážne.

Podobné stanovisko k slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, ako má Fe-
renčík, zastáva aj prof. dr. E. D l h o š. On zachádza tak ďaleko, že od-
sudzuje nielen vžitá slová cudzieho pôvodu, ako je *byro, fyzikultúra, káder,
kádroník, konzultovať* a i., ktoré podľa jeho mienky „nepotrebujeme a
ktoré rozhodne slovenčinu neobohatia“, ale aj vžitá termíny *kľb, lebka,
miecha*, vyhlasujúc ich za „cudzíe výrazy“. Za „nešváry“ pokladá popri
slove *obťaž*¹¹ aj slová *nutkanie, odbúrat, vyjadriť sa, vracať, zvracať* s do-
datkom „atď. atď.“. Žurnalistom vyčíta nielen výraz *nabehnúť*,¹² ale aj
ekonomický termín *previs*.¹³

Toto už nemožno pokladať za starosť o čistotu slovenčiny, hoci i pomý-

¹¹ SSJ označuje slovo *obťaž* ako knižné s poznámkou (čes.) a s vysvetlením: bež-
nejšie *ťažkosť, tarcha*. Pri odvodených slovách *obťažny, obťažne, obťažnosť* je v SSJ
upozornenie: správne *obťažný, obťažne, obťažnosť* (otázka správnosti sa tu týka hlás-
kovej podoby týchto slov).

¹² Autor tu má zrejme na mysli také spojenia ako „nabehnúť na plán“, „nabehnúť
na nový rozpočet, na novú organizáciu“ a pod., ktoré sme kritizovali v Jazykovej po-
radni I, Bratislava 1957, 111. SSJ tieto spojenia pri hesle *nabehnúť* neuvádza. To zna-
mená, že nepatria do spisovného spôsobu vyjadrovania.

¹³ KŽ XIX, č. 27, 4. 7. 1964, str. 10. — Výraz *sklíz*, ktorý Dlháš tiež vyčíta, je i v SSJ
označený ako slangový.

leni
na
S
Aj
ný
not
há
júc
jaz
tvi
po
slc
ča

v
ve
ti
m
sc
—

h
n
n
s
j

t
r
t
c

1

lenú. S kultúrou jazyka takéto stanovisko nemá nič spoločného.¹⁴ Pri práci na slovníku nemožno k takýmto názorom prihliadať.

S otázkou výberu slov v slovníku úzko súvisí otázka hodnotenia slov. Aj v kritických pripomienkach k Slovníku slovenského jazyka, vyslovených v diskusii v Kultúrnom živote, sa obe otázky obyčajne spájali. K hodnoteniu slov v SSJ vyslovili kritické výhrady traja diskutujúci.¹⁵ V. Mihálik vyčíta našim lexikografom „nekritický“, „pasívny“ a „registrujúci“ postoj k jazykovému materiálu, vyplývajúci vraj z toho, že naša jazykoveda „sa vzdala hodnotenia“ zo strachu z purizmu,¹⁶ J. Ferenčík tvrdí, že „normatívna a hodnotiacia stránka Slovníka je nedostatočná“;¹⁷ podľa mienky E. Pauliných o „pri štylistickom hodnotení niektorých slov sa uplatnila akási mládežnícka jednostrannosť, nerešpektujúca najmä časové rozpätie spisovného jazyka“.¹⁸

Ako ukázal L. Ďurovič,¹⁹ v Slovníku slovenského jazyka sa prvý raz v dejinách slovenčiny hodnotí každé slovo, preto tvrdenie, že naša jazykoveda sa vzdala hodnotenia, nezodpovedá skutočnosti. A mienku o „nekritickom“, „pasívnom“ a „registrujúcom“ postoji lexikografov k jazykovému materiálu si Mihálik utvoril na základe nedopatrenia pri slove *rozblknúť sa*.²⁰ Na stovkách príkladov by sa dalo demonštrovať, ako dôkladne lexiko-

¹⁴ U E. Dlhoša nás zaráža nielen skutočnosť, že chce zo spisovného jazyka vyhadzovať vžitú termíny a výrazy, ale aj štylizácia jeho viet a nevhodné používanie niektorých výrazov, ako napr. „nešváry, užívané hodne nielen medzi zdravotníkmi“ miesto *používané* (slová sa používajú, lieky sa užívajú) alebo „začína to študentským slangom“ miesto *začína sa* (tak to aspoň vyžaduje dnešná kodifikácia), a napokon jeho poznámka o slovese *vyjadriť sa*.

Dlhošove argumenty sú podobné ako u Ferenčíka: „mater nás tak učila“ a subjektívne hodnotenie slov (i terminológie!) z hľadiska krásy. Pritom si asi neuvedomil, že nás mater neučila všetkých rovnako: jedni poznajú z rodného nárečia *obličky*, iní *ladvenice*, *ladveničky* alebo *ladviny*, *ladvinky*. Iba v lekárskej terminológii sa ustálilo *obličky*, *nadobličky*.

O nedostatkoch v reči lekárov písal v diskusii MUDr. Ján Lajda: *Glosy k jazyku vedeckých prác lekárov*, KŽ XIX, č. 37, 12. 9. 1964, str. 10. Popri správnych kritických poznámkach obsahuje jeho článok mnoho nevhodne generalizujúcich i celkom nesprávnych tvrdení. Pretože však táto téma priamo nesúvisí s výberom slov v SSJ, nemôžeme sa ňou tu zaoberať.

¹⁵ Nemienime sa tu zapodievať nerozmyslenými, z vlastnej autorovej neinformovanosti vyplývajúcimi nihilistickými výrokmi M. Chorvátha o „pochybenej, zlej“ práci „oficiálnej slovenskej jazykovedy“ (KŽ XIX, č. 39, 26. 9. 1964, str. 10).

¹⁶ KŽ XIX, č. 27, 4. 7. 1964, str. 9.

¹⁷ KŽ XIX, č. 42, 17. 10. 1964, str. 10.

¹⁸ KŽ XIX, č. 28, 11. 7. 1964, str. 8.

¹⁹ KŽ XIX, č. 33, 15. 8. 1964, str. 10.

²⁰ Ináč Mihálik právom kritizuje III. diel SSJ za toto heslo. Sloveso *rozblknúť sa* skutočne nejestvuje a Mihálik správne vybadal, že v SSJ je dielom komických náhod. Autor tohto hesla (F. Kočíš) mal k jedinému dokladu na spojenie *srdcia sa rozblkli*, ktorý našiel v kartotéke SSJ, zaujať kritický postoj a buď slovo vynechať alebo aspoň naň osobitne upozorniť redaktorov Slovníka. Kočíš sa tu dal zrejme pomýliť Mihá-

grafi, autori Slovníka slovenského jazyka, zvažujú každé slovo, kým ho spracujú ako slovníkové heslo.²¹ Nik iný nemá možnosť oboznámiť sa tak intímne so slovným bohatstvom jazyka ako práve lexikograf (mám na mysli teoreticky školených lexikografov, nie remeselných producentov praktických slovníčkov). Bohatý materiál, s ktorým lexikograf musí pracovať, ho priam núti vedecky skúmať a zvažovať hodnotu a platnosť každého slova v každom význame. Pravda, môže sa pri svojom hodnotení pomýliť, ako každý, kto pracuje s rôznorodým konkrétnym materiálom. Tým skôr sa však môžu myliť kritici, ktorí nepoznajú taký bohatý jazykový materiál. Je nepochybné, že závery urobené na základe vedeckého rozboru rozsiahleho materiálu sú správnejšie a presnejšie ako závery urobené intuíciou, hoci i na základe nejakej teórie. Nemôžu byť správne najmä také závery, ku ktorým sa dospeje na základe nesprávnej teoretickej premisy.

Ukázalo sa to u Ferenčíka, ktorý – ako sa dá usudzovať podľa jeho výhrad k jednotlivým slovám v SSJ – zužuje pojem spisovnej slovnice zásoby na súhrn slov, ktoré aktívne používa súčasná generácia. Preto by bol ochotný vylúčiť zo spisovnej slovenčiny celý rad slov knižných, zastaraných, zriedkavo používaných, ale na druhej strane i také neologizmy, o ktorých sa domnieva, že sú v rozpore s „nepokazeným jazykovým citom starých materí“. Pravda, s takýmto stanoviskom nemožno súhlasiť.²²

Je pozoruhodné, že E. Pauliny kritizuje hodnotenie slov v SSJ práve z protikladných pozícií ako Ferenčík. Pauliny pripomína, že „Kalinčiakov jazyk alebo jazyk Dobšinského má byť pre nás aj dnes živým jazykom, i keď ho budeme chápať štylisticky na pozadí dnešného jazyka“.²³ Myslím, že

likovou autoritou. Mihálik vysvetlil, že pôvodný výraz v uvedenom kontexte asi znel *srdca sa roztlkli*. Avšak výraz *roztlct sa* vo význame „rozbušiť sa, rozbúchať sa“ SSJ nezaznamenáva.

²¹ Už okolnosť, že sa v SSJ citujú len vybraní autori, svedčí o tom, že pre lexikografov nie je doklad ako doklad. V archíve SSJ je veľký počet takých slov, ktoré sú i viackrát doložené (napr. z dennej tlače, z Kultúrneho života, z populárno-vedeckej literatúry ap., zriedkavejšie aj z dobrých autorov), a predsa nie sú uvedené v Slovníku. Nedostali sa tam buď preto, lebo nezodpovedajú slovtvorným alebo hláskoslovným zákonitostiam súčasnej spisovnej slovenčiny, majú povahu slangových výrazov, alebo vôbec nie sú slovenské. Takého rázu sú napríklad slová *hrabstvo*, *hrebík*, *kachna*, *kos*, *koťník*, *láhev*, *límeč*, *otylý*, *prádlo*, *rada* (vo význame „rad“), *strik* (miesto *strek*) a mn. i.

²² Nemá zmyslu sa zapodievať jeho vymyslenými demagogickými tvrdeniami o zámernom, uvedomelom „posúvaní“ slovenskej reči „k neporiadku a k stavu, ktorý ohrozuje jej podstatu“ (KŽ XIX, č. 42, 17. 10. 1964, str. 10). Rozhodne však odmietať Ferenčíkovu insinuáciu, že sa pri práci na Slovníku uplatňovala tendencia zblížovať slovenčinu s češtinou, najmä vraj pri III. diele SSJ, keďže vznikol po konferencii r. 1962 (KŽ XIX, č. 47, 21. 11. 1964, str. 5). Keby Ferenčík bol mal čestné úmysly, mohol si overiť tieto fakty: Konferencia o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny bola v apríli 1962. Z výročných zpráw ÚSJ SAV sa dá zistiť, že na III. diele SSJ sa pracovalo v r. 1956–1961 a rukopis bol odovzdaný do sazby v decembri 1961.

²³ KŽ XIX, č. 28, 11. 7. 1964, str. 8.

I
ž
l
s
r
r
n
s
v
d
n
m
z
j
v
n
sl
ti
ď
T
pr

nc
m
ča
vý
ho

v
sol
glo
živ
od
2

toto stanovisko je v úplnom súlade s tými zásadami, ktoré sa uplatňovali pri výbere slov v SSJ. Konkrétne príklady, o ktorých už bola reč, ukazujú, že „hlbková perspektíva pri hodnotení jazyka“, ktorú správne zdôrazňuje Pauliny (c. m.), chýba Ferenčíkovi, nie autorom a redaktorom SSJ. Oni sami najlepšie vedia, aké nedostatky má ich dielo v štylistickom hodnotení mnohých slov. Netreba však zabúdať, že táto „mládežnícka jednostrannosť“, ako to nazval Pauliny, je daná predovšetkým objektívnymi príčinami. Štylistické hodnotenie slov v SSJ je prvý pokus v dejinách spisovnej slovenčiny. Pri tomto pokuse sa vychádza z istej teórie o štylovom rozvrstvení výrazových prostriedkov súčasnej spisovnej slovenčiny. Nik sa dosiaľ nepokúsil o kritický rozbor tejto teórie, ktorá je v hrubých obrysoch naznačená v systéme hodnotiacich značiek, vysvetlených v úvodnej informačnej časti I. dielu SSJ (str. XI–XIII).²⁴ Pritom štylistika je mladá jazykovedná disciplína, ktorá dosiaľ nemá presne ustálené a všeobecne prijaté pojmy a je v stave metodologického kvasu. A ešte jedna okolnosť je v tejto súvislosti dôležitá. Štylová hodnota slov sa veľmi rýchle mení, najmä v jazykoch, ktoré prežívajú obdobie prudkého rozmachu, ako dnešná slovenčina. Je vôbec možné za takýchto okolností nerobiť chyby v štylistickom hodnotení slov? Avšak na to, aby sme sa aj v tejto oblasti dostali ďalej, nestačí iba konštatovať, že v Slovníku slovenského jazyka sú chyby. Treba konkrétne ukázať, aké sú to chyby, čo je ich príčinou a ako ich možno prekonať.

Cieľom tohto príspevku nie je zakrývať alebo dokonca obhajovať jednotlivé nedostatky v Slovníku slovenského jazyka. Chceli sme iba v polemickom kontexte s niektorými nesprávnymi názormi o slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny bližšie osvetliť zásady, ktoré sa uplatňovali pri výbere a hodnotení slov v tomto Slovníku, a tak prispieť k objektívnemu hodnoteniu tohto fundamentálneho diela súčasnej spisovnej slovenčiny.

ZAKONČENIE DISKUSIE O JAZYKOVEJ KULTÚRE

Vincent Blanár

V článku *O dnešnej jazykovej kultúre a vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny*, ktorý vyšiel v predchádzajúcom čísle Slovenskej reči, glosoval som zaujímavú diskusiu prebiehajúcu na stránkach Kultúrneho života. Článok bol odovzdaný redakcii 20. 9. 1964 a diskusia pokračovala od 39. do 48. čísla KŽ.

²⁴ Na niektoré jednotlivé problémy upozornil E. Jóna v cit. príspevku (pozn. 2).

Diskusia v KŽ účasťou viacerých významných kultúrnych pracovníkov prerástla pôvodný rámec výmeny názorov medzi spisovateľmi a jazykovedcami a stala sa dôležitou kultúrnou udalosťou. Druhá časť diskusie je pozoruhodná najmä tým, že stanoviská sa formulovali presnejšie, jednoznačnejšie, i keď neraz extrémne. Ozvali sa aj hlasy nové, ktoré z rozličných zreteľov zasluhujú pozornosť.

Ľ. Ondrus (*O tzv. zblížovaní slovenčiny a češtiny*, č. 39) vyslovuje myšlienku, že v dnešných podmienkach budovania socializmu „nedochádza k nijakému ‚zblížovaniu‘ medzi spisovným jazykom slovenským a jazykom českým ako reprezentantmi oboch našich socialistických národov, ale iba k ich vzájomnému, obojstrannému ovplyvňovaniu, a to najmä v oblasti slovníkovej“. Zdôrazňuje, že je nevyhnutné vzdať sa tvrdenia, že by už dnes jestvovali podmienky pre zblížovanie.

Prácu „oficiálnej slovenskej jazykovedy“ ostro a jednostranne odmietol M. Chorvát v stati *Jazyk, literatúra, kultúra* (č. 39). V teórii zblížovania slovenčiny a češtiny vidí protimarxistickú teóriu čechoslovakizmu ako prejav obdobia kultu osobnosti a paušálne vyhlasuje, že slovenská jazykoveda sa vzdala akéhokoľvek jazykovedného výskumu a vedeckého normovania spisovnej slovenčiny.

J. Ferencík vo svojom príspevku pred záverom diskusie: *A predsa nie je všetko v poriadku* (č. 42) neústupne trvá na svojom pôvodnom stanovisku. Tvrdí, že uverejnené príspevky jazykovedcov ho presvedčili, „že nebezpečenstvo inflácie slovenčiny pri takomto stanovisku jazykovedy je akútnejšie, ako sa zdalo“. V redakcii Slovníka slovenského jazyka mu chýbajú mená, „ktoré by vzbudzovali viac dôvery, ako tie, čo tam teraz neobmedzene presadzujú svoje názory a zámery“. J. Ferencík sa pozastavuje nad tým, ako sa do Slovníka slovenského jazyka dostali slová ako: *opravdový, oprátka, oslablý, ohočít, osmahlý, hbitý, hekať, placka, domok*. Pritom si neuvedomil, že SSJ nie je normatívnym slovníkom v úzkom zmysle, ale plní aj informatívnu úlohu. Zarážajúce však je, že vo svojom príspevku nepokladal za potrebné pripomenúť, že zväčša nejde o slová štylisticky bezpríznačkové a že sa v SSJ pri väčšine z nich príslušné štylistické hodnotenie uvádza. Preto ho museli (viacerí) redaktori a autori Slovníka v nasledujúcom čísle KŽ usvedčiť, že v diskusii nenarába správne faktami (*Neskresľovať fakty!*, KŽ, č. 43).

V. Mihálik v záverečnom slove (*Honosná práca — aké výsledky?*, KŽ, č. 42) opäť odmietol teóriu o zblížovaní národných jazykov a pasívny postoj oproti znečisťovaniu národného jazyka. Diskusia musí viesť ku konkrétnym, praktickým opatreniam. Od každého, kto verejne vystupuje, musíme žiadať úctu k slovenčine. Výsledky práce jazykovedcov sa podľa Mihálika len málo a pomaly dostávajú do vedomia verejnosti.

V 43. č. KŽ vyložil Š. Peciar podrobnejšie svoje náhľady na otázky jazykovej kultúry a na vzťah slovenčiny a češtiny v dnešnej spoločenskej situácii (*O jazykovej kultúre a o vzťahoch slovenčiny a češtiny*). Jazyková kultúra je vecou každého občana. Neprijateľný je názor, že by jazykovedci mali najväčšiu zodpovednosť za úroveň jazykovej kultúry. Pravda však je, že jazykovedci vyslovili napr. na bratislavskej konferencii r. 1962 konkrétne návrhy na praktické, organizačné a iné opatrenia na zvyšovanie úrovne jazykovej kultúry, ale tieto návrhy ostali nepovšimnuté. Š. Peciar opakuje odmietavé stanovisko k jazykovému purizmu. Súčasná jazykoveda vychádza z teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorú vypracovala v tridsiatych rokoch Pražská lingvistická škola v protiklade ku koncepcii jazykového purizmu. Právom venoval Peciar väčšiu pozornosť otázke vzťahov češtiny a slovenčiny, lebo táto otázka stojí vlastne v pozadí všetkých úvah. Zbližovanie sa nesmie stotožňovať so splývaním. „Zbližovanie jazykov si možno predstaviť ako asymptotický pohyb: pri stálom pomalom zbližovaní dotyk (splýnutie) nastáva v nekonečne, t. j. vo veľmi, veľmi ďalekej budúcnosti, pravda, ak medzitým nevzniknú podmienky pre iný proces“. Popri tendencii zbližovania pôsobí súčasne iná, a to rozhodujúca tendencia, zachovať kontinuitu a totožnosť a vyvíjať sa podľa vlastných špecifických zákonitostí.

Na záver niekoľkomesačnej diskusie usporiadala redakcia KŽ 21. októbra besedu o problémoch dnešnej jazykovej kultúry a súčasnej jazykovedy, na ktorej sa zúčastnili pozvaní jazykovedci a kultúrni pracovníci. Na besede sa zúčastnili: L. Ďurovič, J. Ferenčík, G. Horák, Z. Jesenská, V. Mihálik, P. Ondrus, Š. Ondruš, E. Pauliny, Š. Peciar, M. Rúfus, J. Špitzer, za redakciu KŽ L. Mňačko, J. Bob, K. Földvári, M. Nadubinský a M. Ruppeltd. Konštatovalo sa, že sa prejavil spontánny záujem širokej verejnosti o otázky, ktoré boli predmetom diskusie. Redakcia nemohla uverejniť 45 príspevkov (prekvapuje, že neboli uverejnené 4 príspevky pracovníkov ÚSJ; ich autormi boli J. Ružička, J. Horecký, F. Kočíš, J. Kačala). V 47. č., teda po zakončení diskusie, dostala redakcia KŽ ďalšie 4 príspevky. Materiál postupuje do redakcie Slovenskej reči.

Diskusia *Pri zelenom stole: naša reč* bola užitočná takmer neobvyklou otvorenosťou. Ak sa v diskusných článkoch niektoré pálčivé otázky tlmili, v diskusii sa už nazývali pravým menom. Ďalej treba oceniť, že sa v záverečnej besede vyslovili aj niektoré nové podnetné myšlienky, formulovali sa náhľady, ktoré nútia k zamýšľaniu. Pravda, stretli sa tu aj protichodné názory. Upozorním najmä na nové podnety, ktoré táto diskusia priniesla.

V úvodnom prejave Š. Ondruš analyzoval príčiny zlého stavu jazykovej kultúry na Slovensku. Okrem iného pripomenul, že neopodstatnený boj

proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu vytvoril atmosféru nedôvery a obáv. Preto mnohí vedeckí pracovníci, autori osnov a učebníc v učebniciach histórie, slovenskej literatúry a slovenského jazyka potláčali citovú stránku výchovy. Nebolo odvahy zdôrazňovať napr. v jazykových učebniciach a príručkách slovenský socialistický patriotizmus, národnú hrdosť a krásu národného jazyka. Preto sa v našej mládeži nepestoval hlbší citový vzťah k slovenskému jazyku.

Diskusia celkove potvrdila Ondrušovo hodnotenie slovenského jazykového purizmu z hľadiska konkrétnej historickej situácie a konkrétnych spoločenských podmienok. Svetonázorovú orientáciu slovenských puristov treba hodnotiť negatívne, avšak puristi sa zaslúžili o ustálenie rozkolísanej normy spisovnej slovenčiny v tridsiatych rokoch.

Záverečná beseda osvetlila najmä vnútorné pozadie diskusie a s tým úzko súvisiacu otázku zblížovania češtiny a slovenčiny.

Viacerí diskutujúci sa zhodli v tom, že v posledných dôsledkoch pri širokej výmene názorov v KŽ nejde o jazykovedné otázky. Keď sa hovorí o jazyku, myslí sa národ. Otázky národnostnej politiky sa totiž nedali dosť dobre otvorene ventilovať ani v obrodnom procese po XX. a XXII. sjazde KSSS (L. Ď u r o v i č). Z. J e s e n s k á pokladá za dôležité konštatovanie, že v období kultu osobnosti slovenskí jazykovedci podliehali istému tlaku, vytvorila sa nezdravá atmosféra. Jej dôsledky sa prejavujú dodnes: niet odvahy hovoriť celkom otvorene. Podľa J. Ferenčíka by bolo priam čudné, ak by nebol kult osobnosti zasiahol práve jazykovedu. Podľa neho sa atmosféra tohto obdobia odrazila i na takých prácach, ako je slovník Slovenského jazyka, najmä na jeho III. diele. J. Ferenčík vo svojom záverečnom prejave znova zdôraznil, že s týmito otázkami sa musia jazykovedci hlboko a otvorene vyrovnáť, najmä v Ústave slovenského jazyka „treba trochu otvoriť obloky“. Nad problematikou integrácie a diferenciacie slovenčiny v pomere k češtine sa zamýšľal aj J. Š p i t z e r. Diskusiu o jazyku pokladá za súčasť procesu, v ktorom sa dovršuje konštituovanie slovenského národa v socialistickom zmysle. Vyslovuje náhľad, že „v obdobiach integračných úsilí českých a slovenských pokrokových síl dochádza zároveň k diferenciačným tendenciám v oblasti kultúry, literatúry i jazyka. Tak to bolo v období štúrovskom i neskôr v období medzi dvoma vojnami, keď slovenskí a českí komunisti spoločne bojovali proti ‚integračným‘ tendenciám čechoslovakizmu v oblasti jazyka“.

K otázke zblížovania češtiny a slovenčiny sa v záverečnej besede vrátili viacerí diskutujúci. E. P a u l i n y vyslovil k tejto problematike zásadnú myšlienku z hľadiska česko-slovenskej kultúrnej politiky. Vedomé úsilie o zblížovanie češtiny a slovenčiny vždy v minulosti vzbudilo reakciu, prejavilo sa ako politické negatívum. Z. Jesenská k tomu dodala, že vzájom-

nému vzťahu Čechov a Slovákov by škodili výzvy „zblížovať sa“, adresované jednostranne len slovenčine. Jesenská i Ferenčík zdôrazňujú prísny výber pri preberaní nových slov (i z češtiny). A tu sa ukázali (isté) nezhody medzi slovenskými jazykovedcami a ich kritikmi. Jazykovedci pripúšťajú integračné tendencie v istých štýlových oblastiach (týka sa to napr. novo tvorenej slovnej zásoby v odbornej terminológii); neodporúčajú sa však pokusy o zblížovanie v oblastiach, kde sa výrazne uplatňuje tzv. reprezentatívna funkcia spisovného jazyka, napr. v krásnej literatúre. Toto stanovisko na besede formuloval E. Durovič. K takémuto stanovisku vyjadrili kritický postoj Z. Jesenská a J. Ferenčík. Ferenčík vyhlasuje: „nerobíť ústupky“ ani v odbornej terminológii. Jesenská radí rešpektovať slovenské termíny, ktoré sa opierajú o domáce ľudové názvoslovie (napr. v botanike). Jazykovedci ani nemajú právo nahrádzať výrazy, ktoré žijú v slovenčine, napr. českými výrazmi. Š. Peciar upozornil, že mnohé nedorozumenia vznikajú tým, že sa vo vývoji jazyka nerozlišuje vnútorný pohyb a vonkajšie zásahy do tohto vývoja. Keď Peciar hovorí o zblížovaní jazykov, myslí tým na vnútorné zákonitosti, ktoré sa v ich vývoji prejavujú, a nie na zásahy zvonku. Odmieta akékoľvek umelé zásahy do vývoja jazyka.

Do istej miery rozdielne stanoviská sa ukázali aj pri otázke, ako presadzovať spisovnú normu do života, a kto je za to v prvom rade zodpovedný. Aj v záverečnej besede sa jazykovedcom vyčítalo, že nehľadali účinné formy, ako vplývať na jazykové vedomie slovenskej verejnosti. Žiadala sa pevnejšia ruka pri kodifikačnej práci a väčšia odvaha bojovne sa zasadzovať za správne zásady. V. Mihálik a Š. Peciar v tejto súvislosti predniesli niekoľko konkrétnych námetov.

Niektoré tézy boli postavené diskusne, niektoré priam žiadajú ďalšiu výmenu názorov. Jedna vec je však pozoruhodná. Viacerí jazykovedci sa v priebehu diskusie viac alebo menej dištancovali od niektorých extrémnych formulácií liblickej a bratislavskej konferencie, týkajúcej sa jazykovej politiky v dnešných podmienkach. Niet pochyb, že diskusia v KŽ prináša mnoho myšlienok, nad ktorými sa môžu a budú zamýšľať slovenskí jazykovedci i slovenská verejnosť, českí jazykovedci i česká verejnosť i politické miesta. Práve preto sa diskusia o týchto dôležitých otázkach besedou „pri zelenom stole“ neskončila. Pokračovať sa bude na diskusnom večere, ktorý usporiada redakcia Kultúrneho života v spolupráci so Združením slovenských jazykovedcov. Odborné príspevky o nadhodených otázkach bude uverejňovať Slovenská reč.

ZPRÁVY A POSUDKY

Z VÝSKUMU GRAMATICKEJ STAVBY SPISOVNEJ SLOVENČINY

V prítomnosti náš jazykovedný výskum ide do hĺbky na všetkých úsekoch, či už ide o výskum súčasného spisovného jazyka, dejín nášho spisovného jazyka, výskum v oblasti dialektológie (súčasnej aj historickej), výskum na novom poli matematickej a aplikovanej lingvistiky atď. Najviac sa pritom venuje pozornosti súčasnému spisovnému jazyku. Táto orientácia na súčasný spisovný jazyk je plne pochopiteľná z hľadiska dnešných vedeckých a praktických potrieb. Podstatu jazyka, jeho štruktúru môžeme najlepšie odhaliť štúdiom súčasného, predovšetkým spisovného jazyka (ktorý je vnútorne jemne diferencovaný, aby mohol splňať požiadavky, ktoré sa naň kladú ako na spoločný dorozumievací prostriedok všetkých členov istej spoločnosti). Nielen potreby jazykovedy ako disciplíny, ale aj praktické potreby, ako je požiadavka na dobré a prístupne napísané jazykové príručky pre najširší okruh používateľov nášho spisovného jazyka, si vyžadujú, aby sa zvýšená pozornosť venovala práve výskumu súčasného spisovného jazyka.

V oblasti súčasného spisovného jazyka je dnes u nás výskum zameraný predovšetkým na štúdium gramatickej stavby jazyka — morfológie a syntaxe (v minulosti sa väčšia pozornosť venovala štúdiu zvukovej stránky jazyka). V tomto stručnom prehľade chceme upozorniť čitateľov Slovenskej reči na niektoré novšie príspevky zo štúdia gramatickej stavby, ktoré neboli publikované v časopise Slovenská reč, ale v iných jazykovedných časopisoch a publikáciách, takže niektorí naši čitatelia nie sú azda o nich náležite informovaní.

Najprv podáme informáciu o niektorých všeobecnejších prácach, ktoré sa netýkajú priamo len štúdia gramatickej stavby nášho spisovného jazyka, ale sú pre ďalší výskum v tejto oblasti jazyka závažné, takže si ich nemôžeme v tomto prehľade nešímnúť.

V Jazykovednom časopise informuje V. Krupa o novších náhľadoch na morfému, ktoré vyslovili niektorí zahraniční jazykovedci (v článku *Morféma ako lingvistická jednotka*, JČ 15, 1964, 21–26). Ilustruje tu stav výskumu v oblasti morfémy na niektorých význačnejších prácach uverejnených v posledných rokoch (Ch. Hockett, C. Ebeling, F. Householder, A. Koutsoudas). S názormi C. Ebelinga a A. Koutsoudasa autor polemizuje. — Zo slovenských jazykovedcov pokúsil sa najnovšie o definíciu morfémy J. Horecký (*K definícii morfémy*, Acta Universitatis Carolinae — Slavica Pragensia 4, 1962, 145–146; ide o zborník venovaný akademikovi B. Havránkovi k sedemdesiatym narodeninám). Vychádza pritom z teórie množín. Morfému definuje ako taký rad foném, ktorým sa daný slovný tvar zaraďuje do tvarového súboru. Pre úplné vymedzenie konkrétnej morfémy treba však podľa autora opísať aj ďalšie vlastnosti, najmä to, na aký význam (gramatický či lexikálny) odkazuje a s akými inými morfémami sa môže spájať i v akých konkrétnych podobách (variantoch) sa môže vyskytovať; takéto vyčerpávajúce vymedzenie morfémy ukazuje na príklade slovenskej derivačnej morfémy *-ník*. Napokon treba podľa Horec-

kého skúmať aj celkové miesto danej derivačnej morfémy v morfematickej štruktúre jednotlivých slov a typov slov. — O jednom type morfémy, tzv. prázdnej morfémy uvažuje J. Ružička na stránkach Jazykovedného časopisu (v príspevku *Prázdna morféma*, JČ 14, 1963, 3–7). Podľa Ružičku s pojmom prázdna morféma treba počítať najmä v oblasti lexikálneho významu. Prázdna morféma vzniká najmä oslabovaním až stratou lexikálneho významu pri zachovaní úplnosti formy. Vznik takejto prázdnej morfémy sa v štúdiu ukazuje na príklade osudu samostatnej morfémy v reflexívach tantum. Ukazuje sa tu aj na rozdiel medzi prázdnu morfému a nulovou morfému, ktorá vzniká stratou formálneho výraziva (napr. nom. sg. subst. *strom-ъ* → *strom-Ø*, 3. os. sg. prez. *češe-тъ* → *češe-Ø*).

V tomže časopise uverejnil M. Darovec príspevok *K pomeru významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek* (JČ 15, 1964, 3–20). Autor v článku konfrontuje rovinu významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek porovnávaním rozsahu prehovorových jednotiek s rozsahom syntaktických jednotiek. Všimá si najprv významovú výstavbu prehovorových jednotiek v koordinatívnom spojení, potom v determinatívnom spojení. Miera realizácie spojenia základných kontextových jednotiek je v rámci koordinatívneho spojenia nesporne vyššia ako v rámci spojenia determinatívneho. V rámci koordinatívneho spojenia sa vždy realizuje spojenie základných kontextových jednotiek (za základnú kontextovú jednotku pokladá autor jednotku obsahujúcu maximálne jedno jadro výpovede). V rámci determinatívneho spojenia jazykových jednotiek realizuje sa spravidla výstavba jednej základnej kontextovej jednotky, pričom časti determinatívneho spojenia majú rozličnú kontextovú platnosť. Determinatívne spojenia, v rámci ktorých sa realizuje spojenie základných kontextových jednotiek, hodnotí autor ako príznakové.

Pozrime sa teraz na konkrétnejšie zamerané príspevky.

Z oblasti výskumu prídavných mien upozorňujeme tu na dve štúdie G. Horáka.

Slová *cudzí* a *vlastný* sa bežne chápu ako prídavné mená (pozri slovo *cudzí* v I. diele Slovníka slovenského jazyka). Túto tradičnú mienku o slovnodruhovej príslušnosti slov *cudzí* a *vlastný* neuznáva G. Horák, ktorý o týchto slovách píše v článku *Pronominálna povaha slov cudzí a vlastný* (JČ 14, 1963, 78–81). Podľa autora „slová *cudzí* a *vlastný* nie sú prídavné mená, ale sekundárne zhrňujúce privlastňovacie zámená — *vlastný* je kladne zhrňujúce a *cudzí* je záporne zhrňujúce. Privlastňovaciemu *cudzí* zodpovedá neprivlastňovacie *iný/druhý* a *vlastný* je nepárové (nemá príslušné zhrňujúce neprivlastňovacie zámeno)“ (81).

V druhej štúdi sa G. Horák pokúsil riešiť otázku zaradenia prídavných mien typu *pávi*, *včelí*, *motýlí* atď. Tieto prídavné mená sa v dnešných príručkách bežne označujú ako privlastňovacie prídavné mená druhové (na rozdiel od privlastňovacích prídavných mien osobných a či individuálnych, ktoré sa v spisovnej slovenčine tvoria príponami *-ov*, *-ova*, *-ovo* alebo *-in*, *-ina*, *-ino*, napr. *otcov*, *matkin*). Toto určenie tvarov typu *pávi* G. Horák neprijíma. Podľa jeho názoru, vysloveného v článku *K problému zaradenia živočíšnych prídavných mien* (Slavica Pragensia 4, 1962, 399–403), nejde o druhové privlastňovacie prídavné mená. G. Horák ich pokladá za jednu zo skupín vzťahových prídavných mien neprivlastňovacích, a to na základe týchto ich znakov: 1. z významovej stránky sa chápu ako paralelné s typom *lipový* a s typom *drevený*; 2. ako paralelné s typom *lipový* a s typom *drevený* zväčša vyjadrujú súhrn kvalít vyplývajúcich zo vzťahu

k veci označenej základným podstatným menom (a nie holý vzťah, ako je to pri privlastňovacích prídavných menách typu *otcov*), a takto sú vlastne značkou istej súbornej kvality; 3. ich významová podobnosť s typom *lipový* a s typom *drevený* potvrdzuje aj príbuznosť v sekundárnom (obraznom) používaní; 4. ich použitie na vyjadrenie privlastnenia je dnes len výnimočné (*boží hrob*, *Božie narodenie*); 5. popri nich ako vzťahových prídavných menách (sekundárne vyjadrujúcich kvalitu) jestvujú od tých istých podstatných mien privlastňovacie prídavné mená typu *psov*, *kravin*; 6. s prídavnými menami, ktoré vyjadrujú vlastnosť, zblízuje ich čiastočne aj forma (ako prídavné mená mäkkého zakončenia); 7. ich zámenným korelátom je *aký* (nie či).

V tom istom zborníku uverejnil J. Ružička širšie koncipovaný článok *Vzťažná funkcia zámen* (215–219). Autor ukazuje na príkladoch zo slovanských jazykov, nemčiny a maďarčiny, že nie je správne hovoriť len o vzťažnej funkcii opytovacích zámen, resp. vzťažných zámenách, ktoré vznikli z opytovacích zámen, pretože vo funkcii vzťažných slov sa používajú aj ukazovacie zámená. O samostatnej skupine vzťažných zámen možno však podľa autora hovoriť len vtedy, keď vzťažná funkcia má isté vyjadrenie aj na forme príslušných slov (podľa toho napr. v češtine, kde sa slová *jenž* a *an* výlučne používajú len ako vzťažné slová, možno hovoriť o osobitnej skupine vzťažných zámen, ale ťažko hovoriť o vzťažných zámenách ako o osobitnom type zámen v slovenčine). Vo vnútornom členení zámen, ktoré sa tu tiež podáva, rozlišuje J. Ružička základné a sekundárne skupiny zámen. Za základné pokladá skupinu osobných (pod osobnými rozumie tu autor zámená typu *ja* a privlastňovacie zámená typu *môj*), ukazovacích a opytovacích zámen, za sekundárne neurčité, vymedzovacie a vzťažné zámená ako hybridné slová (stoja na hraniciach medzi čistými zámenami a inými slovnými druhmi).

Významové skupiny neosobných sloviess je nadpis ďalšieho článku od J. Ružičku, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise (roč. 12, 1961, 25–42). Autor vydeľuje desať základných skupín neosobných sloviess. Ide o slovesá vyjadrujúce: I. prírodné (atmosferické) deje, II. vonkajšie deje (t. j. prírodné deje neatmosferickej povahy), III. deje živej povahy (t. j. prírodné deje majúce pre niekoho alebo niečo zlé následky), IV. telesné stavy, V. duševné stavy, VI. záujem o niečo, VII. úspech v niečom, VIII. existenciu niečoho, IX. časové údaje, X. pomocné slovesá modálne. Osobné a neosobné slovesá autor chápe ako varianty toho istého slovesa (rozlišujú sa dva gramatické typy toho istého pomenovania).

Spisovnej slovenčiny sa týka aj štúdia E. Sekaninovej *Lexikálne významy slovesnej predpony raz- (ras-) v ruštine a roz- v slovenčine* (tamže, 44–61). Predpona *raz- (ras-)* v ruštine a *roz-* v slovenčine vytvára mnohé i vnútorné členené lexikálne skupiny sloviess (vcelku sú jednotlivé lexikálne skupiny sloviess s touto predponou v ruštine a slovenčine zhodné, pričom obidva jazyky majú všetky skupiny, i keď slovesá v týchto skupinách sú často rôzne), ktoré tvoria väčšie významové okruhy: 1. slovesá s významom začiatku intenzívneho deja, 2. slovesá s významom dosiahnutia maximálnej miery deja jej postupným zintenzívňovaním až vyvrcholením, 3. slovesá s významom smerovania deja alebo činnosti na všetky strany, 4. slovesá s významom anulovania predchádzajúcej činnosti a predchádzajúceho stavu.

F. Miko uverejnil na stránkach toho istého ročníka Jazykovedného časopisu článok pod názvom *K problematike prísloviess* (10–23). V prvej časti svojej úvahy autor ukazuje, že príslovky sú slová vyjadrujúce vlastnosť alebo okolnosť,

a to primárne pri slovesách, sekundárne pri prídavných menách a samých príslovkách. Okolnostné príslovky vyjadrujú okolnosť i pri prídavných menách. V druhej časti sa dotýka otázky rozsahu prísloviiek (otázka zámenných prísloviiek, predikatív, modálnych slov a častíc).

Predložiek sa týkajú príspevky O. Kajanovej a J. Oravca. O. Kajanová v článku *Druhotné predložky v jazyku odborných diel* (Slovenské odborné názvoslovie 9, 1961, 97–104) sleduje otázku, v ktorých odborných textoch, do akej miery a ktoré druhotné predložky sú zastúpené, a či tieto predložky pomáhajú, resp. nepomáhajú spresniť príslušný odborný text. Druhotné predložky sa podľa autorky najčastejšie používajú v právnických textoch, menej časté sú v textoch spoločenskovedných oblastí a takmer zriedkavo a len okrajovo sa využívajú v exaktných vedách. Druhotné predložky umožňujú meniť vety v šablóny a schémy a tak odborný text spresniť a zostručiť. Na tento príspevok nadviazal J. Oravec článkom *Nové druhotné predložky v odbornom štýle* (Československý terminologický časopis 1, 1962, 257–270); tu ukazuje, ktoré z prípadov, uvádzaných v príspevku O. Kajanovej, nemožno za druhotné predložky pokladať, a ďalej podáva vlastný obraz frekvencie druhotných predložiek.

Syntaktickú problematiku rozpracúva J. Oravec v článku *Prívlastok v genitive* (JČ 12, 1961, 71–88). Adnominálne genitívy rozdeľuje podľa slovosledu členov adnominálnych genitívov v porovnaní so slovosledom členov v synonymných rozvinutých konštrukciách na dve základné skupiny: I. genitívy logického subjektu, II. ostatné genitívy, tzv. nesubjektové alebo obsahové genitívy (názvy označuje autor za predbežné). V I. skupine rozlišuje: 1. genitív dejového subjektu, 2. nositeľa vlastnosti alebo stavu, 3. vlastníka (privlastňovací), 4. príslušnosti, 5. kvantitatívny. K nesubjektovým (obsahovým) genitívom zaraďuje genitívy logického prísudku (vysvetľovací a kvalitatívny) a genitív dejového predmetu. Nesúhlas s týmto výkladom vyjadril F. Miko v článku *Ešte k privlastkovému genitívu*, ktorý vyšiel na stránkach tohto časopisu (roč. 27, 1962, 100–107).

J. Škultéty píše na stránkach Jazykovedného časopisu o vplyve španielčiny na Kukučínovu syntax (*Hispanizmy v Kukučínovej práci „Punta Arenas“*, JČ 15, 1964, 49–52). U Kukučina zaznamenávame veľmi častú konštrukciu zápor – iba vo význame „len, jedine“. Tento zvrät nie je síce v slovenčine neznámy, ale jeho častý výskyt u Kukučina oprávňuje predpokladať, že bol umocnený španielskymi ekvivalentmi *no... sino*. V práci *Punta Arenas* možno tiež pozorovať väčší výskyt postpozitívnych prívlastkov (*prenajali sa za ceny v y s o k é... , že zem t u n a j š i a* a pod.). Aj v tomto prípade môže ísť – hovorí Škultéty – o vplyv španielčiny.

V článku *Vetosled v spojkových súvetiach z odborného štýlu* (Československý terminologický časopis 3, 1964, 1–11) poukazuje J. Oravec na zákonitosti vetosledu v odbornom (teoretickom i praktickom) štýle a porovnáva s nimi vetosled vzťažných viet a viet v ostatných štýloch (umeleckom a hovorovom).

Celkový pohľad na dnešný stav a vývin v oblasti gramatickej stavby spisovnej slovenčiny podal J. Ružička v príspevku *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, prednesenom na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry, ktorá sa konala v dňoch 2.–4. apríla 1962 v Bratislave. Najprv podáva poznámky o zmenách v tvaroslovnom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny a ďalej poznámky o vývinových tendenciách v skladbe (v oblasti syntagiem, polovetných konštrukcií,

viet a súvetí). „Súhrne možno konštatovať,“ uzatvára svoj príspevok J. Ružička, „že práve tak ako morfológický systém, ani syntaktický systém súčasnej spisovnej slovenčiny nie je statický. Je v ňom dosť dynamiky, pohybu, i keď jeho základy sú už ustálené. Pred našimi očami sa síce neutvárajú nijaké výraznejšie nové kvality, ale uskutočňujú sa presuny v rámci vyformovaných typov. A súčasne sa upevňuje a zvyrazňuje forma základných súvetných typov, najmä hypotaxy. Konečne treba ešte zdôrazniť, že aj v oblasti gramatiky, najmä v oblasti syntaxe sa formujú štýlové rozdiely.“ Zároveň v závere J. Ružička pripomína potrebu spresniť doterajšie výsledky s pomocou metód, ktoré budú zamerané na kvantitatívnu stránku dynamiky v gramatickom systéme. Naznačuje sa tu teda potreba študovať v budúcnosti gramatickú stavbu nášho spisovného jazyka metódami modernej matematickej jazykovedy.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Na vrchhlave, za vrchstola, za vrchstolom. — Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú výrazy *vrchhlava, na vrchhlave; vrchstola, za vrchstola, za vrchstolom*. Pravidlá pri týchto výrazoch nezaznamenávajú základné gramatické údaje ako pri iných slovách. Neudáva sa pri nich gramatický rod a ako základné formy sa uvádzajú *vrchhlava, vrchstola*. Forma *vrchhlava* je tvar 1. p. jedn. č., kým forma *vrchstola* je gramaticky neurčitá. Tieto anomálie ukazujú, že ide o tzv. defektiva, pri ktorých chýbajú niektoré tvary.

Z hľadiska tvorenia sú uvedené výrazy dosť priehľadné. Sú to zrazeniny slov *vrch* a *hlava*, resp. *stól*. Obe tieto zrazeniny sa vyvinuli sekundárne z istých predložkových spojení: *na vrch hlave, za vrch stola, za vrch stolom*. Všetky tieto spojenia sú doložené v staršej, zriedka i v novšej literatúre. Ale ani uvedené predložkové spojenia nie sú pôvodné jazykové útvary. Vznikli z úplnejších slovných spojení rozličnými úsporami v prúde reči. Tak výraz *na vrch hlave* vznikol pravdepodobne zo spojenia *na vrchu na hlave* tzv. haplológiou (vynechaním opakovanej predložky *na*) a úsporou artikulácie (apokopou), t. j. vynechaním koncovky *-u* v tvare *vrchu*. Výrazy *za vrch stola, za vrch stolom* vznikli asi oba kontamináciou (križením) predložkového výrazu *za stolom*, resp. *za stól* a spojenia *vrch stola* (vo význame „čelo, hlava stola“). Oba produkty tejto kontaminácie sa diferencovali syntaktickou funkciou: výraz *za vrch stola* sa chápal ako 4. p. (na otázku „kam?“) a výraz *za vrch stolom* ako 7. p. (na otázku „kde?“). Až neskôr, keď si hovoriaci dostatočne neuvedomovali pôvod týchto výrazov, začali sa z nich utvárať nové lexikálne jednotky *vrchhlava* a *vrchstola*, pravda, bez niektorých tvarov: nominatív *vrchhlava* sa prakticky nepoužíva a výraz *vrchstola* sa chápe ako základný tvar.

Uvedený výklad pokladáme za pravdepodobnejší ako výklad V. Machka (*Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 575, heslo „vrch“), podľa ktorého by šlo o staré zloženiny **vrchhlavie, *vrchstolie* (ako v čes. toponymách *Vrchlabí, Vrchmezí*), ktoré sa však neskôr „vrátili k podobe koncového základného slova“. Pravdepodobnosť tohto Machkovho výkladu znižuje skutočnosť, že v slovenčine nie sú doložené zloženiny **vrchhlavie, *vrchstolie*, ale sú doložené predložkové spojenia *na vrch hlave, za vrch stola, za vrch stolom*, čo zasa zvyšuje pravdepodobnosť nášho výkladu, už podaného. Za tento výklad hovoria aj dve iné skutočnosti: 1. prízvukové pomery a 2. celkový výskyt jednotlivých tvarov. Pri výslovnosti výrazov *na vrchhlave, za vrchstola, za vrchstolom* často možno počuť hlavný prízvuk na prvej slabike druhej časti zloženiny (na slabikách *-hla-, -sto-*). To svedčí o relatívnej samostatnosti všetkých troch zložiek uvedených výrazov. Grafickým výrazom toho sú doklady na oddelené písanie: „*na vrch hlave*“, „*za vrch stola*“, „*za vrch stolom*“. Doklady zasa ukazujú, že sa pomerne často vyskytujú práve len predložkové výrazy *na vrchhlave, za vrchstola, za vrchstolom*, kým v iných predložkových spojeniach alebo bez predložky sú tieto zloženiny vcelku ojedinelé. V archíve Slovníka slovenského jazyka sme zistili takýto stav: *na vrchhlave* 14 dokl., *na vrch hlave* 1 dokl., *na vrchhlavu* 2 dokl., *za vrchhlavou, do vrchhlavy, od vrchhlavy* po 1 dokl., *pri*

plešivej vrchhlave 1 dokl. (Timr.); na vrch hlavy 2 dokl., po vrch hlavy 1 dokl.; majúč vrchhlavu opretú 1 dokl. (Fig.), vrchhlavou 1 dokl. (Letz); za vrchstolom 19 dokl. (zväčša po slovese *sedieť*), za vrch stolom 2 dokl., zavrch stolom 1 dokl.; za vrchstola 13 dokl. (zväčša po slovesách *sadnúť si*, *posadiť niekoho*), za vrch stola 2 dokl., zavrch stola 4 dokl.; pri vrchstole 1 dokl. (Kuk.); obsadili vrchstola 1 dokl. (Tat.); vrchstól 1 dokl. (Hviezd.).

Na základe výskytu uvedených tvarov, resp. predložkových spojení možno urobiť takéto závery: V súčasnej slovenčine žijú ako defektíva predložkové výrazy *na vrchhlave*; *za vrchstola*, *za vrchstolom*. K výrazu *na vrchhlave* sa začína utvárať v našom jazykovom vedomí nový zložený lexikálny základ *vrchhlav-a*, ktorý sa rodovo priraduje k základnému slovu *hlava*. Tento proces nie je dosiaľ ukončený, preto v praxi niekedy vznikajú rozpaky najmä pri písaní menej častých predložkových výrazov s týmto základom. Vcelku však staršie chápanie i starší spôsob písania (oddelene *vrch hlav-*) ustupuje novšiemu (*vrchhlav-*). Podobný vývin pozorujeme aj pri výrazoch *za vrchstola*, *za vrchstolom*. Aj tu vzniká nový lexikálny základ *vrchstol-a*, ktorý sa tvarmi a gramatickým rodom prikláňa k základnému slovu *stól*. Tvar *vrchstola* sa pokladá za základný. Tvar *vrchstól*, doložený od Hviezdoslava (v kontexte *vrchstól fučiac zaujal . . .*), je umelý a celkom ojedinelý. Prakticky sa používajú len predložkové výrazy *za vrchstola* a *za vrchstolom*.

S. Peciar

K jednému prípadu písania pomlčky a spojovníka. — V článku *Na okraj našej interpunkcie* (SR 29, 1964, 225–227) upozornil J. Mlavec na niektoré nie presné alebo nejednotne chápané miesta v slovenskej interpunkcii, pričom porovnával pravidlá o písaní interpunkčných znamienok v príručke *Slovenská gramatika* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca, v *Slovenskej syntaxi* od J. Orlovského a v *Krátkej gramatike slovenskej* od E. Paulinyho s poučkami o interpunkcii v *Pravidlách slovenského pravopisu*. My tu chceme porovnať poučky v Orlovského Slovenskej syntaxi a v *Pravidlách slovenského pravopisu*, týkajúce sa znamienka, ktorým sa naznačuje časové rozpätie; pritom si všimneme aj stav v *Pravidlách českého pravopisu*.

Pravidlá slovenského pravopisu v rámci výkladu o rozdeľovacích znamienkach uvádzajú v kapitole o pomlčke (5. vyd., 1964, 123), že týmto rozdeľovacím znamienkom sa často naznačuje rozpätie medzi dvoma krajnými bodmi, a to časové rozpätie (1945–1953, január–február), stanice trate (Praha—Brno—Bratislava), smer (Praha—Moskva), športové stretnutie (ČSSR—Švédsko) a rôzne iné vzťahy protikladu (alebo — alebo). Teda časové rozpätie medzi dvoma krajnými bodmi sa naznačuje pomlčkou, pričom sa pomlčka neoddeľuje od ostatného textu medzerami (ako ukazujú príklady v *Pravidlách* okrem príkladu *alebo — alebo*, kde je pomlčka s medzerami).

Inak káže naznačovať časové rozpätie, resp. isté prípady časového rozpätia J. Orlovský v uvedenej príručke. Podľa neho spojovníkom spájame okrem iných prípadov aj rok narodenia s rokom umretia alebo rok nastúpenia panovníka s posledným rokom jeho vládnutia. Uvádza tento príklad: *Hviezdoslav (1849–1921) študoval v Miškovci a Kežmarku (t. j. žil od r. 1849 až do roku 1921)*. Spojovník sa v príklade používa rovnako ako v iných prípadoch, ktoré Orlovský uvádza, bez medzier.

Poučka J. Orlovského má niektoré nedostatky, na ktoré chceme upozorniť.

Ponajprv je poučka úzko formulovaná, ak sa uvádzajú ako možnosti časového rozpätia len rok narodenia s rokom umretia nejakej osoby alebo rok nastúpenia panovníka s posledným rokom jeho vládnutia. To sú pri časových rozpätiach len dve možnosti, ktorými sa však nijako nevyčerpávajú všetky prípady. Veď časovým rozpätím môžu byť roky najrozmanitejších udalostí, napr. pobytu osoby v nejakom meste (niekto žil napr. v Bratislave v r. 1950–1960), trvania nejakej historickej udalosti napr. vojny, revolúcie, preskúmania nejakého kontinentu a pod. (porov. príklad 1914–1918 v Krátkej gramatike slovenskej od E. Paulinyho, v ktorom ide o zachytenie časového rozpätia v trvaní prvej svetovej vojny), hospodárskeho plánu na určité obdobie (napr. plán na roky 1966–1970) atď. Netreba azda ani širšie rozvádzať, že nejde nakoniec ani len o rok nastúpenia panovníka s posledným rokom jeho vládnutia, ale napr. aj o rok nastúpenia iných najvyšších predstaviteľov štátov (napr. prezidentov, ale aj predsedov vlád a pod.) a posledným rokom jeho funkčného obdobia (teda použitie slova *panovník* v poučke Orlovského nie je vhodné so zreteľom na význam tohto slova, pretože sa takto nepostihujú iné podobné prípady). Uvedme si niekoľko konkrétnych príkladov na rozličné časové rozpätia napr. z denníka Pravda z 22. 11. 1964 (str. 1 a 3): *Komisia prerokovala otázky spojené s koordináciou plánu rozvoja uhoľného priemyslu členských krajín RVHP na roky 1966–1970. – V rokoch 1953–1956 bol členom kolégia a vedúcim štvrtého európskeho oddelenia Ministerstva zahraničných vecí SSSR. – Obdobie hospodárskej expanzie vyvrcholilo v rokoch 1960–1962.*

Pravidlá slovenského pravopisu kážu naznačovať časové rozpätie s pomlčkou (bez medzier). J. Orlovský káže písať takéto prípady so spojovníkom (predpokladajme, že jeho poučka o písaní spojovníka sa vzťahuje aj na iné typy časového rozpätia). Orlovský túto formuláciu prevzal doslovne zo svojho staršieho článku o interpunkcii, ktorý vyšiel na stránkach Slovenskej reči (*Interpunkcia v slovenčine*, SR 14, 1948/49, 251; celá kapitola o interpunkcii v Slovenskej syntaxi je vlastne pretlačením tohto článku).

Aby sme získali lepší pohľad na celú otázku, všimneme si ešte poučku o písaní spojovníka a pomlčky v *Pravidlách českého pravopisu* (Praha 1957).

České Pravidlá uvádzajú (na str. 74), že spojovník, oddelený medzerami, prípadne pomlčka, skrátaná niekedy o tretinu dĺžky, naznačuje často vzájomný vzťah ako rozpätie medzi dvoma krajnými bodmi napr. časové rozpätie. Podľa Pravidiel českého pravopisu môžeme teda časové rozpätie naznačovať aj spojovníkom, ale musíme ho oddeliť medzerami.

Zhrňme si stručne konštatovania o písaní spojovníka a pomlčky pri naznačovaní časového rozpätia. Pravidlá slovenského pravopisu kážu písať pomlčku bez medzier, J. Orlovský spojovník bez medzier, kým Pravidlá českého pravopisu pripúšťajú v tomto prípade písanie s pomlčkou bez medzier alebo so spojovníkom s medzerami. Okrem toho podľa Pravidiel českého pravopisu pomlčka môže byť normálna alebo skrátaná niekedy o tretinu dĺžky. Nazdávame sa, že najúplnejšia poučka sa podáva v Pravidlách českého pravopisu a že by bolo správne, aby sa rovnaké riešenie uviedlo aj v Pravidlách slovenského pravopisu. V Orlovského Slovenskej syntaxi, ktorá má vyjsť v krátkom čase v druhom vydaní, bude potrebné upraviť príslušnú poučku o používaní spojovníka pri označovaní časového rozpätia a zmieniť sa aj o používaní pomlčky v týchto prípadoch (vlastne na prvom mieste treba hovoriť o pomlčke).

L. Dvoně

Vyčínať, či vyčínať? — Všetky doterajšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu, počínajúc prvým z r. 1931, uvádzajú sloveso *vyčínať* so spoluhláskou *-ň-*. A predsa sa v jazykovej praxi často stretávame popri podobe *vyčínať* i s podobou *vyčínať*. V archíve Slovníka slovenského jazyka máme na rozličné tvary tohto slovesa v podobe s *-n-* 17 dokladov, zväčša od dobrých autorov: Vajanský, Jégé, Vámoš, Rázus, Rázusová-Martáková (2 dokl.), Jesenská, Žáry (2 dokl.), Gabaj, Tatarka. Na podobu s *-ň-* je v tomto archíve dovedna 39 dokladov, a to opäť prevažne od dobrých autorov: Tajovský, Jégé (2 dokl.), Horák (5 dokl.), Hronský (4 dokl.), Letz, Rysuľa, Rázusová-Martáková (3 dokl.), Jesenská (3 dokl.) Figuli (3 dokl.), Karvaš, Žáry (2 dokl.), Lazarová a i.

Aj keď počet dokladov na podobu *vyčínať* prevažuje viac ako dvojnásobne, predsa sú pomerne početné i doklady na podobu *vyčínať*. Pritom je pravdepodobné, že aspoň niektoré doklady na podobu s *-ň-* možno pripísať na vrub viac ako tridsaťročnej kodifikácie tejto podoby. Nápadný je najmä výskyt oboch podôb u štyroch autorov: Jégého, Rázusovej-Martákovovej, Jesenskej a Žáryho. Svedčí to o tom, že v jazykovom vedomí autorov žijú obe podoby: *vyčínať* i *vyčínať*.

Našou úlohou bude objasniť výskyt týchto dvoch hláskoslovných variantov.

Sloveso *vyčínať* súvisí so slovesom *činiť*. Je od neho utvorené predponovo-*príponovým* postupom čiže tzv. prerývanou morféomou *vy-...-a-*. Rovnakým slovotvorným postupom sú utvorené napríklad slovesá *vyprážať* (k *pražiť*), *vy-smázať* (k *smažiť*), *vytáčať* (niekoho v tanci; k *točiť*), *vykrúcať* (niekoho v tanci; ku *krútiť*), *vyzváňať* (k *zvoniť*), *vypekať* (k *piecť*) a mn. i. Analogicky sú utvorené i slovesá *vystrájať* a *vyvádzať*, synonymné so slovesom *vyčínať*. Uvedené príklady ukazujú, že pri slovesách tohto typu, predstavujúcich osobitný spôsob slovesného deja (s významom „ustavične, stále, dlho, hojne, vo veľkom množstve robiť niečo“), pokiaľ sú odvodené od slovík na *-iť*, je mäkká spoluhláska v slovotvornom základe organická. Inými slovami: mäkká spoluhláska, ktorá je na konci slovotvorného základu pri slovesách na *-iť*, ostáva bez zmeny alebo sa mení na inú mäkkú spoluhlásku pri predponovo-*príponovom* tvorení slovík typu *vyčínať*.

Avšak práve pri tomto slovese sa uplatnili viaceré analógie. So slovesom *vyčínať* súvisí podstatné meno *výčin* (*vyčínať* = robiť, stvárať *výčiny*). Podstatné meno *výčin* svojou hláskovou podobou (so spoluhláskou *-n* na konci) vykonáva vplyv na sloveso *vyčínať*. Prejavuje sa to v tej hláske, ktorou sa obe slová odlišujú. Takto vzniká analogická podoba *vyčínať*. Ale podoba *vyčínať* má zrejme ešte aj iné pramene. Pôsobia tu aj slovesá na *-ínať* rozličného pôvodu, ako sú *začínať* — k *začať*, *počínať* (*si*) — k *počať* (*si*), *načínať* — k *načať*, *zatínať* — k *zatať*, *-pínať* — k *-päť* (napr. *zapínať*, *vypínať*, *prepínať*), *zhasínať* — k *zhasnúť* a mn. i. Najväčší vplyv na hláskovú podobu slovesa *vyčínať* (*vyčínať*) vykonávajú slovesá *začínať*, *počínať*, *načínať*, hoci ich pôvod i spôsob tvorenia je celkom iný ako pri slovese *vyčínať* (*vyčínať*). V prvom prípade ide o korennú morfému *-ča-/-čin-*, kým pri slovese *vyčínať* je korenná morféma *-čič-/-čič-/-čič-* (*čin-*). Možnosť analógie tu bola daná dvoma okolnosťami: 1. tým, že sloveso *vyčínať* stratilo významovú súvislosť so základným slovesom *činiť*, ktoré v dnešnej spisovnej slovenčine patrí do knižnej vrstvy slovnej zásoby a má archaický ráz, kým sloveso *vyčínať* je súčasťou bežnej lexiky; 2. morfeomatické členenie slovesa *vyčínať* je paralelné s morfeomatickým členením slovík *začínať*, *počínať*, *načínať*, hoci ich pôvod je odlišný.

Na záver našich výkladov nám treba odpovedať na otázku, ktorá podoba slovesa *vyčínať* je náležitá. Hláskoslovne náležitá je podoba s *-ň-*. Táto podoba je vyše tridsať rokov podporovaná kodifikáciou. Ale ani podobu s *-n-* (*vyčínať*) nemožno jednoznačne vyhlásiť za neodôvodnenú. Vznikla analógiou a žije v jazykovom vedomí hovoriacich. Jej frekvencia v spisovných prejavoch nám však dosiaľ nie je známa. Prednosť treba dávať kodifikovanej podobe *vyčínať*.

Š. Peciar

Loptáreň, či loptovňa? – V *Slovníku slovenského jazyka* sa k substantívu *lopta* uvádzajú tieto deriváty: *loptový, loptička* (a k nemu ďalší derivát *loptičkový*), *loptovať sa* (pozri II. diel, Bratislava 1960, 58). Neuvádza sa tu však odvodené podstatné meno na označenie miesta, na ktorom sa hrajú hry s loptou. V češtine sa na označenie takéhoto miesta používa slovo *míčovna* (pozri napr. *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 1224 s výkladom: kdysi místnost (n. budova) pro míčové hry, alebo P. V á š a – F. T r á v n í č e k, *Slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1941, 884 s výkladom: místnost na míčové hry). Zistili sme, že v slovenčine sa vyskytujú dve rozdielne podoby na označenie takejto miestnosti a či budovy: *loptáreň* a *loptovňa*. Podobu *loptáreň* nachádzame v publikácii A. S o b o u l a *Prehľad dejín Francúzskej revolúcie* (prel. M. K r a j č o v i č – I. D o l e ž a l, Bratislava 1963): *Na návrh poslanca Guillotina sa premiestnili o niekoľko krokov ďalej, do L o p t á r n e* (111). Podoba *loptovňa* je v článku L. Š á š k y h o *Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie* (K počiatkom slovenského národného obrodzenia, zborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka, Bratislava 1964): *Spájala Tereziánum, hradný palác, bývalú l o p t o v ň u a bývalú zimnú jazdiareň s budovami na západnej terase* (101). O loptárni a či loptovní sa vždy hovorí pri opise dejín Francúzskej revolúcie. Roku 1789 sa zišli poslanci troch generálnych stavov, aby sa pokúsili usporiadať pomery vo francúzskej monarchii. Zástupcom tretieho stavu sa podarilo zjednotiť všetky stavy do jedného zákonodarného sboru, ktorý dostal názov *Národné zhromaždenie*. Na protest šľachty kráľ Eudovít XVI. sa pokúsil zrušiť tento úspech tretieho stavu. Pod zámienkou nevyhnutných úprav dal kráľ zavrieť sálu stavov svojim nariadením z 19. júna 1789. Na druhý deň ráno našli poslanci tretieho stavu dvere svojej sály zatvorené. Na návrh poslanca Guillotina sa premiestnili do loptárne, kde zložili prísahu, že sa nikdy neopustia a že sa zídu všade tam, kde si to budú okolnosti vyžadovať, kým nebude ústava vydaná a postavená na pevný základ. Tretí stav nakoniec zvíťazil, pretože po istých váhaniach sa pripojili k nemu aj duchovenstvo a šľachta. V prácach o Francúzskej revolúcii vystupuje teda kráľovská loptáreň a či loptovňa ako veľmi dôležité miesto dejov tejto revolúcie.

Je teda potrebné utvoriť podstatné meno, ktorým sa označí miesto, kde sa konali loptové hry. Rozoberieme si obe uvedené podoby.

V podstatnom mene *loptáreň* ide o odvodzovanie príponou *-áreň* od substantíva *lopta*. Všimnime si skupiny slov s príponou *-áreň/-iareň*, ako ich podáva J. H o r e c k ý v publikácii *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959 (124–126). Takto sa tvoria niektoré slová od slovícs, ale tieto slová nás tu nezaujímajú, pretože v našom prípade nejde o derivát od slovícs, ale od podstatného mena. Od podstatných mien sú utvorené príponou *-áreň* podstatné mená označujúce miesto, kde sa vyrába vec pomenovaná slovným základom (napr.

tužkáreň, octáreň, plynáreň, hrnčiareň, bryndziareň, parketáreň, hlinikáreň), ďalej názvy označujúce miesto, kde je uložená, kde sa uschováva vec pomenovaná podstatným menom (napr. *lampáreň, obrazáreň, zásobáreň*). Príponou *-áreň* sú podľa Horeckého utvorené aj niektoré názvy miesta s menej zreteľnou slovotvornou štruktúrou. Uvádzajú sa tu príklady *poslucháreň, nocľaháreň, hvездáreň*. Kým slová ako napr. *bryndziareň, octáreň* a pod. pomenúvajú miesta, kde sa vyrába vec označená podstatným menom v základe slova, v prípade slova *loptáreň* ide o pomenovanie miesta, kde sa hrá taká hra, ktorá je označená podstatným menom v slovnom základe. K takýmto podstatným menám na *-áreň* patrí aj podstatné meno *kolkáreň*. Kolkáreň sa v SSJ (I, 718) definuje ako budova alebo priestor upravený na hru v kolky. Podobne aj *loptáreň* predstavuje budovu alebo priestor na hru s loptou (v starších obdobiach). Ako vidieť, tvorenie slova *loptáreň* zodpovedá tvoreniu slov na *-áreň* v spisovnej slovenčine. Môže mať oporu v substantíve *kolkáreň*.

Príponou *-ovňa* sa tvoria od slovies názvy miesta, kde sa odohráva dej vyjadrený v slovotvornom základe, a ďalej od názvov vecí názvy miesta, kde je niečo uložené, napr. *úradovňa, študovňa, strojovňa, pieskovňa, akumulátorovňa*. V niektorých iných názvoch, ako to pripomína J. Horecký (c. d., 127) nie je vždy zreteľne vyčleniteľný slovotvorný základ, napr. *pracovňa, tkáčovňa*. Podoba *loptovňa* nemá oporu v slovách na *-ovňa*, lebo nepatrí napr. do živého slovotvorného modelu názvov miesta, kde je niečo uložené. Derivácia od slovesa *loptovať sa* neprichádza do úvahy pre hovorový ráz tohto slovesa (pozri SSJ II, 58).

Slovo *loptáreň* má oporu nielen v slove *kolkáreň* s podobným významom miesta, ale aj v iných slovách na *-áreň/-iareň*, ktorými sa tiež označuje miesto, kde sa odohráva nejaká športová činnosť, napr. *jazdiareň* „miesto, kde sa cvičí jazda na koni.“ (SSJ I, 638; býva to aj veľmi často osobitná budova na cvičenie jazdy na koni) alebo *plaváreň* „ohradené miesto s bazénom a kabinami určené na plávanie a kúpanie“ (SSJ II, 84; dodajme, že aj *plaváreň* býva dnes veľmi často osobitná budova). Ide tu takto o sústavu názvov miesta a či budov na nejakú športovú činnosť. Viaceré dôvody hovoria teda v prospech podoby *loptáreň*.

Vzhľadom na skutočnosť, že v historických prácach je potrebné používať príslušné substantívum na označenie miesta hier s loptou, bude potrebné uviesť slovo *loptáreň* v dodatkoch k Slovníku slovenského jazyka, aby prekladatelia, prípadne aj domáci autori prác o minulosti mali v slovníku oporu.

L. Dvonč

K časovaniu slovies *kajať sa* a *pokajať sa*. — V publikácii *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Bratislava 1964) sme si povšimli sústavné používanie foriem *kajá sa* a *pokajá sa* (od slovies *kajať sa*, *pokajať sa*). Napr. *Rok nech sa kajá* (276), *Nech trikrát štyridsať (dní sa kajá)* (279), *Päť rokov nech sa pokajá* (275), *Tri roky nech sa pokajá* (276), *Desať dní nech sa pokajá* (tamže) atď.

Pravidlá slovenského pravopisu v kapitole o používaní a výslovnosti dvojhlasok *ia, ie, iu* sa výslovne zmieňujú o tom, že v koncovkách býva po *j* vždy krátke *a*, napr. *oje — ojam, -ach, aleja — alejam, -ach* a pod. (pozri napr. 5. vyd. z r. 1964, 41). O časovaní slovies typu *kajať sa* niet tu zmienky, hoci by bola potrebná najmä vzhľadom na poučku, že dlhé *á* býva po *j* v kmeni slov, kde sa

žiada tvaroslovná dĺžka (s príkladom *jama* – *jám*). Ale zo spracovania hesla *kajať sa* v slovníkovej časti na str. 209 vidíme, že tvar 3. os. sg. préz. od slovesa *kajať sa* má mať krátke *a* po predchádzajúcom *j*: *kajať sa*, *-ja*, *-jajú*. Sloveso *pokajať sa* Pravidlá neuvádzajú, ale treba ho zrejme časovať rovnako ako sloveso *kajať sa*, od ktorého je utvorené predponou *po-*. To isté platí aj pre iné slovesá, napr. *hajať* (tiež nie je v Pravidlách). Podľa toho sa mali v uvedenej publikácii používať podoby *kaja sa*, *pokaja sa*, nie „*kajá sa*“, „*pokajá sa*“. Tvary *kajá sa*, *pokajá sa* sú z hľadiska dnešnej kodifikácie nesprávne. Ale vec nie je taká jednoduchá, ak sa pozrieme aj do inej literatúry.

V osobitnom článku (*Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine*; *Zo štúdiá slovenského tvaroslovía*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry II, Praha 1958, 65–76) som ukázal, že v spisovnej slovenčine sa dlhé *á* po spoluhláske *j* používa vo väčšom rozsahu, než to pripúšťajú Pravidlá slovenského pravopisu. Veľmi často sa používajú podoby *alejám*, *alejách*, *onomatopojám*, *onomatopojách*, *šijám*, *šijách*, *esejám*, *esejách* atď. (teda dlhé *á* po *j* býva aj v koncovkách podstatných mien), ako aj tvary *kajá sa*, *pokajá sa*, *hajá* atď. (kde ide o dlhé *á* po *j* v kmeni sloviess). Na tento stav ukazuje aj používanie podôb *kajá sa*, *pokajá sa* v citovaných Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy. S niektorými závermi môjho článku o dlhom *á* po spoluhláske *j* nesúhlasí síce J. Ružička v recenzii Bulletinu ruského jazyka a literatúry (pozri SR 24, 1959, 370), jednako však pokladá za správne tvary typu *kajá sa*. Slovesné tvary *kajá sa*, *pokajá sa*, *hajá* atď. posudzuje totiž podobne ako odvodené slová typu *lejár* a ako tvary typu *jám*; v týchto slovesných tvaroch je alternácia *a/á* v rámci lexikálneho základu a je viazaná na isté tvary slovesa. V týchto slovesných tvaroch bolo by možné podľa J. Ružičku pripustiť dvojtvary *kaja sa/kajá sa*, *pokaja sa/pokajá sa*, *haja/hajá* ako výsledok vývinu jazyka.

V prospech tvarov *kajá sa*, *pokajá sa*, *hajá* atď. hovorí aj spracovanie niektorých týchto sloviess v Slovníku slovenského jazyka. Pri slovese *kajať sa* je síce v tomto slovníku tvar 3. os. sg. préz. *kaja sa* (pozri SSJ I, 661: *kajať sa*, *-ja*, *-jajú*), ale pri slovese *pokajať sa* je tu už tvar *pokajá sa* (pozri SSJ III, 186: *pokajať sa*, *-á*, *-ajú*; istý menší rozdiel je aj v uvádzaní, resp. neuvádzaní spoluhlásky *j* v tvaroch 3. os. sg. a pl.). Aj v doklade je tvar s dlhým *á* po *j*: *Kedy sa pokajáš z hriechov?* (Jesenská) Sloveso *hajať* SSJ uvádza takto: *hajať*, *hajenkať*, *hajinkať*, *hajkať*, *hajuškať*, *-á*, *-ajú* (I. diel, 453), čo treba čítať ako *hajá*, *hajenká*, *hajinká*, *hajká*, *hajušká*. Aj tu je teda tvar s dlhým *á* po predchádzajúcom *j*.

V tejto súvislosti hodno znovu pripomenúť, že návrh Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1952 uvádzal podobu *kajá sa* (pozri str. VI, § 30).

Podľa nášho náhľadu nateraz treba aspoň pripustiť tvary typu *kajá sa* popri tvaroch typu *kaja sa*, teda uzákoníť tu dvojtvary, ako to žiadal J. Ružička. Nazdávame sa však, že nakoniec tvary typu *kaja sa* úplne ustúpia a jednoznačne zvíťazia tvary typu *kajá sa* (podobne ako ustúpil tvar gen. pl. *jam* a zvíťazil tvar *jám*, hoci tvar *jám* ešte napr. J. D a m b o r s k ý v *Slovenskej mluvnici*, 5. vyd., Nitra 1930, 80 výslovne zavrhol).

Poznámka: V publikácii E. P a u l i n y h o *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, Bratislava 1964, ktorá vyšla o niečo neskôr, sa dôsledne používajú tvary *kaja sa* a *pokaja sa* (174–178).

L. Dvoně

ODPOVEDE NA LISTY

Dekrčmizácia – bezkrčmovitosť – krčmiáda? – G. L-ová z Nového Mesta nad Váhom: „Čítala som v Pravde článok Dekrčmizácia – a čo ďalej? V ňom okrem slova dekrčmizácia som našla aj ďalšie dve čudné slová, a to bezkrčmovitosť a krčmiáda. Máme tieto tri slová pokladať za správne? Ja im celkom dobre rozumiem, ale nechce sa mi veriť, že by boli správne, vlastne, že by boli zvyčajné.“

Odpoveď: Hneď treba pripomenúť, že ide o zámerne zvláštne utvorené, a preto i nápadné (čudné) slová, so špeciálnou funkciou. – Najprv si povšímneme, ako sú utvorené. Podstatné mená *dekrčmizácia*, *bezkrčmovitosť*, *krčmiáda* sú napospol odvodené od podstatného mena *krčma*. Podstatné meno *krčmiáda* je utvorené príponou *-(i)áda*; takto vznikla skupina podstatných mien z cudzích základov, napr. *kanonáda*, *fasáda*, *olympiáda*, *spartakiáda*. Podstatné meno *dekrčmizácia* je odvodené predponou *de-* (= *od-*) a zloženou príponou *-(iz)ácia*; takéto morfológické zloženie majú napr. podstatné mená *devalvácia*, *demilitarizácia*, *depalatalizácia*. Napokon tretie podstatné meno *bezkrčmovitosť* je odvodené od vzťahového prídavného mena *krčmovitý* predponou *bez-* a príponou *-osť*; podobne ako napr. podstatné mená *bezzásadovosť*, *bezhlavosť*, *bezhraničnosť*. Kým v prvých dvoch prípadoch (*krčmiáda*, *dekrčmizácia*) ide o tvorenie cudzími slovo tvornými prostriedkami, pri podstatnom mene *bezkrčmovitosť* máme do činenia s domácimi slovo tvornými prostriedkami (predpona *bez-* a prípona *-osť*). Ďalej si treba všimnúť význam – ako hovorí pisateľka listu – týchto čudných slov, a to na základe súvislosti, do ktorej sa zaraďujú v článku.

Podstatné meno *krčmiáda* čítame v tejto vete: *Boj proti krčmiáde premenovaním sa prehnal ako vietor, urobil svoje, zvalal všetky staré názvy*. Podľa súvislosti zistíme, že podstatným menom *krčmiáda* sa má vysloviť asi vystrojenosť krčmami, vlastnosť vyplývajúca z nadmerného počtu krčiem, bohatosť na krčmy, ďalej akcia na dosiahnutie tejto vlastnosti a potom druhotne aj problémy spojené s touto „vlastnosťou“. Keď porovnáme z významovej stránky slovo *krčmiáda* so slovom *bezkrčmovitosť*, zistíme, že *krčmiáda* môže byť i to, čo *krčmovitosť*, a teda opak toho, čo sa má vysloviť slovom *bezkrčmovitosť*. Zreteľne to ukazuje súvislosť: [*Slovenská Lupča*] *môže byť smelo dekorovaná, a to nielen v súťaži „obec bez dopravnej nehody“, ale dokonca ako prvá obec v súťaži o bezkrčmovitosť*.

Podstatné meno *dekrčmizácia*, ktoré je len v nadpise článku (pozri Pravda z 3. 11. 1964, str. 2), má význam „odstránenie krčmy (krčiem)“.

Napokon nám ostáva zodpovedať otázku, či slová *krčmiáda*, *dekrčmizácia* a *bezkrčmovitosť* sú obyčajné (rozumej: bežné slová). Už pozornejší pohľad na vonkajšiu stránku článku nám naznačí odpoveď. Slovesný celok, v ktorom sa uvedené slová používajú, označuje sa ako fejtón. Pretože fejtón (besednica) máva živé, vtípné jazykové prostriedky a jednou z jeho základných črt je aktualizácia (obnova) výrazu, ba i hra s ním, uvedené výrazy v danom zaradení obstoja. Z toho vychodí, že sú to novotvary s obmedzenou štylistickou platnosťou.

Na záver iba toľkoto. Vo fejtóne Dekrčmizácia – a čo ďalej? sa slová *krčmiá-*

da, dekrémizácia, bezkrémovitost používajú celkom vhodne. Ide o živé jazykové prostriedky vtipného rázu, vhodné do ironizujúcej tóniny, do akej vyladil autor (Valentín Medard) svoje kritické pripomienky o krčmách a ich pokryteckých náhradách. Pravdaže, je takmer isté, že do Slovníka slovenského jazyka sa tieto ad hoc tvorené slová ani v ďalších vydaniach nedostanú.

Pichlavý humor – nie „kúsavý humor“. – K. Z. z Popradu: „Počul som už neraz o kúsavom humore alebo o kúsavom žarte. Tak si myslím, že keď Slováci nevravia kúsať, ale hrýzť, nemali by mať ani kúsavý humor. Bolo by to treba vravieť dajako inak.“

Odpoveď: Výčitka je celkom odôvodnená. Humor alebo žart, ktorý sa má niekoho dotknúť, ktorý má niekoho pichnúť, voláme *pichlavý humor, pichlavý žart* alebo *štipľavý humor, štipľavý žart*. Pichlavý (štipľavý) humor alebo žart nemá za úlohu zabávať, ale šľahať, ironizovať chyby a zlé konanie voľakoho, a to s úmyslom naprávať, ale neraz i zo zlomysefnosti. Hovoríme *štipľavý humor, štipľavý žart; pichlavý humor, pichlavý žart*. Takýto humor a takýto žart štipe, pichá a keď to robí vo veľkej miere, i hryzie – no „nekúše“.

Konzumovanie a konzumácia. – Z. S-ová z Trnavy: „V bratislavskom Večerníku z 21. novembra 1964 ma zaujal článok Kefír po domácky. Okrem vecnej zaujímavosti som v ňom našla i jednu jazykovú. Ide mi v ňom o túto vetu: Druhý deň nádobu uložíme do chladničky, kde pri teplote 2–5°C kefir dozrieva, a skladujeme ho až do konzumácie. Čo povieť na slovo konzumácia?“

Odpoveď: Pisateľke sa slovo *konzumácia* nevidí celkom odôvodnene. Od zdomáčeného slovesa *konzumovať* máme v spisovnej slovenčine pravidelne utvorené slovesné podstatné meno *konzumovanie*. Priam tak, ako máme dvojicu sloves *konzumovať – skonzumovať*, z ktorých prvé sloveso je nedokonavé (vyjadruje dej v plynutí, v priebehu) a druhé sloveso je dokonavé (vyjadruje dej zavŕšený, uzavretý), máme i dvojicu slovesných podstatných mien *konzumovanie a skonzumovanie*. Prvé z nich si zachováva nedokonavosť a druhé zasa dokonavosť slovesa, z ktorého bolo odvodené. Takúto možnosť by podstatné meno *konzumácia* nepripúšťalo.

Nevidíme dôvod, prečo by sme doteraz zaužívané slovo *konzumovanie* (slovesné podstatné meno) mali aj v populárnych textoch nahrádzať „odbornejším“ slovom *konzumácia*. Citovaná veta z článku Kefír po domácky má vo svojej záverečnej časti znieť takto: . . . *skladujeme ho [kefir] až do konzumovania*.

K článku treba podotknúť, že je napísaný s neprimeranou ambíciou vysloviť sa odborne. Toto úsilie motivovalo aj „odbornejší“ výraz *konzumácia*. Lenže ani v odbornom štýle spisovnej slovenčiny neradíme podstatné meno *konzumovanie* nahrádzať podstatným menom *konzumácia*.

Zariaďujte si obývačku! – M. K. z Komárna: „Chcel by som vedieť, prečo bratislavský Večerník nerešpektuje pravidlá platné v spisovnej slovenčine. Je to také ťažké pozrieť sa do Pravidiel alebo do Slovníka slovenského jazyka? Verte, pozornejšieho človeka pichne, keď číta nadpis Zariaďujete si obývačku? Veď tu má byť dlhé *y* ako v slovese *obývať*.“

Odpoveď: Nie, nemalo by to byť ťažké otvoriť si slovník a vyhnúť sa chybe. V podstatnom mene *obývačka*, ktoré je jednoslovnou hovorovou náhradou spojenia *obývacía izba*, má byť naozaj dlhé *y*, a to tak ako v slovese *obývať* aj

v slovesnom prídavnom mene *obývací* (pozri Slovník slovenského jazyka II, 464).

Pozreli sme sa do spomínaného čísla bratislavského Večerníka. Zistili sme, že v článku Zariaďujete si obývačku? sa niekoľko ráz používa spojenie *obývacia miestnosť*, ba našli sme v ňom aj správne napísanú hovorovú podobu *obývačka* (s dlhým *y*). Ako vidieť, chyba nepochádza v tomto prípade z nevedomosti, ani nemá pôvod v nedbajstve. Pripisujeme ju len nepozornosti. Nuž pozor, aby nám nadpisy nekazili to, čo je dobre zachytené v článkoch, a to i vtedy, keby šlo len o dĺžky samohlások. Naša odpoveď je teda tak trošku aj ospravedlnením. Šlo len o tlačovú chybu.

Pohodlie a pohodlnosť. — M. S. z Rimavskej Soboty: „Už dosť ráz som rozmýšľal nad tým, či je správne, keď voľakto povie ‚Vyhýbal sa tejto povinnosti z pohodlia‘ a vôbec, keď sa hovorí o pohodlí ľudí — ako ich vlastnosti. Domnievam sa, že je rozdiel medzi pohodlím a pohodlnosťou.“

Odpoveď: Súhlasíme. Podstatné mená *pohodlnosť* a *pohodlie* majú síce blízky, no nie celkom zhodný význam; nemožno ich preto zamieňať bez toho, aby sme sa nevystavili nebezpečenstvu, že pozornejší ľudia našu reč budú charakterizovať ako strieľanie vedľa.

Pohodlnosť je vlastnosť živých bytostí; v pravom zmysle slova len vlastnosť človeka, naproti tomu pohodlie je vlastnosť prostredia, ktoré človeka obklopuje.

Nenáležitě nahrádzanie podstatného mena *pohodlnosť* podstatným menom *pohodlie* je dosť časté, naproti tomu s použitím slova *pohodlnosť* za slovo *pohodlie* sme sa nestretli. Rozdiel medzi slovami *pohodlie* a *pohodlnosť* zachytáva i *Slovník slovenského jazyka* (pozri III. diel, 168). Význam slova *pohodlie* sa v ňom vystihuje týmto opisom: „súhrn priaznivých, obyč. hmotných podmienok umožňujúcich človeku ľahko, pohodlne, bez ťažkostí žiť, niečo vykonať ap.“. O význame slova *pohodlnosť* sa nakrátko vraví, že je to „vlastnosť niekoho, niečoho pohodlného“.

Na zakončenie v zmysle našej odpovede dodávame: Dávajme pozor, aby sme z osobnej pohodlnosti slovo *pohodlnosť* nestotožnili so slovom *pohodlie*, lebo tieto slová nie sú rovnoznačné, nevyslovujú to isté. V takýchto prípadoch sa už nemožno vyhovárať, veď jazykovedné knihy sú i na to, aby pomáhali zvyšovať jazykovú kultúru. Rozširujú síce pohodlie používateľov nášho jazyka, no môžu aj neúprosne odhaľovať ich pohodlnosť a nevšímavosť.

G. Horák